7.1.

BRAČKI ZBORNIK

Br. 1

IZDAJE
UDRUŽENJE BRAČANA
U SPLITU

SPLIT
1940

UREDNIK:
Prof. ANDRE JUTRONIĆ

SADRŽAJ:

Vladimir Nazor: Brač — otok bez povijesti; **Andre Jutronić:** Bračko naselja i podrijetlo njegovog stanovništva; **Dr. Ivan Ostojić:** Benediktinska opatija u Povljima; **Dr. Cvito Fisković:** Historički i umjetnički spomenici na Braču; **Dr. Vjekoslav Slovinić:** Kuga na Braču 1784 god.; **Don Andrija Ciccarelli:** Historijska obavještenja; **Dr. Mate Hraste:** O štokavskim govorima na Braču; **Luka Fertilio:** Reportaža o Braču; **Dr. Josip Škarić:** O higijenskim i zdravstvenim prilikama na otoku Braču; **Dr. Ljubo Leontić:** Naši iseljenici u svjetskom ratu; **I. F. Lupis-Vukić:** Bračani u prekomorskim zemljama; **Jerko Dubravčić:** Zadrugarstvo i mliječni proizvodi u stočarskim predjelima Brača; **V. Štambuk:** Kamenarstvo i kamenoklesarstvo na Braču; **Dr. Ivan Rubić:** Površina otoka Brača, dužina njegove obale, apsolutna visina i gustoća stanovništva; **Dr. Branko Nižetić:** Dr. Ante Štambuk; **Dr. Ivan Esih:** Dr. Mirko Vrsalović; **Vladimir Nazor:** Pred crkvom u Bolu; **Miloš Jelinčić:** Di su oni dani (pjesma); **Pavle Valerijev:** O Hrastinoj studiji o čakavštini; **Dr. Antun Cerineo:** Nekoliko riječi o postanku, redakciji i važnosti Statuta i Reformacija otoka Brača; **Ing. Petar Jutronić:** Elektrifikacija otoka Brača; **Slavko Radić:** Otok Brač u turističkom pogledu; **Andre Jutronić:** Građa za bračku bibliografiju; Društvene bilješke; Kulturne bilješke; Privredne bilješke; Statistički podaci; Popis liječnika Bračana u Splitu.

SA PEDESET SLIKA

ŠTAMPARSKO PODUZEĆE „NOVODOBA" — SPLIT

BRAČKI ZBORNIK

Urednik
Prof. ANDRE JUTRONIĆ

S P L I T 1 9 4 0

BRAČ - otok bez povijesti!

Jest. U prvi mah, na prvi pogled, moglo bi se — doista — tako uskliknuti.

Navikli smo se, već u školskim klupama, smatrati povijest čovječanstva, pa i svog naroda, svog zavičaja, svog rodnog mjesta, pričanjem o znamenitim ljudima, nizanjem čuvenih — ponajviše bučnih — događaja, nabrajanjem sudbonosnih datuma i donašanjem različitih statističnih podataka. Pobjede i porazi na kopnu i na moru, elementarne nepogode i katastrofe, kukavštine i junaštva, kulturne i ekonomske osjeke i plime, imena što bliješte od slave ili se crne od sramote, zgode i nezgode što iznenađuju, vrline i opačine što ih se dugo spominje: sve je to gradivo kojim smo bili naviknuti graditi povijest, tuđu ili svoju, širu ili užu, pisanu ili još nenapisanu.

A od svega toga gotovo ništa — ili samo nešto malo — u historiji Brača.

Nikada zveke mačeva i štitova na otoku, ni praska pušakâ, ni gruvanja topovâ. Ne jeknu nikada po njemu jeka kojeg krupnog imena: ni razbojnika ni silnika koji se nameće uspomeni ljudskoj, pa također ni svijetlih likova od kojih se sjaj ne gasi nikada u sjećanju pokoljenjâ. Dà, — rekao bih — ni svijetlih likova, jer je Kavanjin, autor eposa »Bogastvo i siromaštvo« zapravo Splićanin, učeni je stihotvorac Ivanišević živio i radio najviše na Hvaru, a spomenik se Nikole Tommasea ne diže u Postirima, no u Šibeniku; čak i fra Andrija Dorotić dolazi samo krišom na Brač da se sakrije, neko vrijeme, u Vranratcu, ili da na rodnom otoku umre, jer je njegovo polje rada negdje drugdje. I stranci, koji nešto znače u povijesti Brača, jedva ga se dotakoše, jedva izađoše iz lađe da nogom stupe na njegovo tlo: ruski admiral Senjavin u Milni, Napoleonov zloglasni vojskovođa Guillet u Bolu, austrijski general Rukavina u Supetru, preporoditelj Miho Pavlinović u Bolu. Od svih onih bračkih kontea, što ih je mletački dužd slao godinama u Nerežišća na Braču, da sjede na čelu bračkih plemića (od kojih se pak niko — ma i kako bilo — ne proslavi) nema niti jednog imena koje ostade živo u sjećanju pučanstva na otoku. Ne niknu ličnost, ne desi

se događaj, koji bje kadar zadrmati — ugodno ili neugodno — čitavim Bračem, pa da se pročuje daleko u prostoru i u vremenu.

Otok bez povijesti!

Jest. Ako je »povijest« što gore navedosmo, Brač, taj oveći otok zgodno situiran nedaleko obale srednje Dalmacije, uvijek u blizini važnih gradova (Salone i Epecija te Splita i Makarske) i dugo ravnan svojim vlastitim statutima — doista je bez historije.

Al je prava povijest — ne samo jednog naroda ili zemlje, no i jednog otoka — nešto drugo. Ima i povijest bez olujâ uz sijevanje munja i praskanje gromova što se vide i čuju iz daljine; ima i povijest tiha koja teče koritom vremena kao rijeka što ne zna za slapove, za virove i za poplave, al je ipak bogata životom, puna događaja što su često to tragičniji što su i manje bučni.

Od te je vrste povijest otoka Brača.

*

Topovi su grmjeli i do dva puta u vodama Visa; na Korčulu su udarale lađe Uluzalijeve; na Hvaru su odjekivali buntovni krikovi pučanina vojvode Janka i nama svima mili stari čakavski stihovi plemićâ Lucića i Hektorovića; a naše uši kao da su i sada pune tih drevnih štropota i zvukova. Trenutačni i prolazni, oni zastiru i prigušuju — za nas — što gotovo nevidljivo struji i malne se neprimjetljivo glasa u neprestanom svakidanjem toku bivših događaja tih otoka; a baš ono što svakdašnji život tiho donosi, gradi pravu povijest ljudî i njihova zavičaja. U prošlosti otoka Brača nema senzacijâ, dramatskih momenata, događaja za epske pjesme i za tragedije, za romantične pripovijetke i romane: kob ljudska razmotava se i teče na njemu mirna i tiha, al ipak — i prečesto — puna dugih teških borba, pa i neumoljiva i nemilosrdna. Kapljica krvi, prolivena od nekoga, jedan put za uvijek, viče do neba, i svak je čuje; rijeka znoja, što teče vjekovima niz čelo čitavih pokoljenja, biva popita od nijeme zemlje, i nečujno je nestaje. Krik gnjeva ori se nadaleko, uzdah trpljenja zamire bez jeke. Od čega je pak povijest teže otkriti, prozreti, proučiti, opisati? Od krvi ili od znoja? od krika srdžbe ili uzdaha? Odgovor je na to lak: od onoga što ne kriči bojom i žamorom, što je tiho, neprestano i svakidanje, dubok temelj i još dublji korijen zbivanja ljudskih.

*

No, gdje su ti temelji i korijeni? U čemu je zapravo jezgra povijesti otoka Brača? Kada ona počinje? Koji su joj akteri?

Počinje, kao sve povijesti, u maglovitom području historije pračovjeka, kad je otok bio pokrit drugim stablima, napučen

drugim životinjama. Tu tajnu i Brač najviše čuva. A onda, tamo, od grčkih kolonija i građenja rimske tvrđave u drevnom Škripu do dandanas, od prvih pastira gospode u Saloni i u Epeciju do današnjih »amerikanaca«, koliko mijenjanja vjerâ i vladâ! koliko doseljavanjâ s kopna, natezanja između pučanâ i vlastele, strahovanja od gusarâ, stradanja od kugâ i nerodice, a — uza sve to — neprestani teški rad, pod suncem žestokim, u krajevima bez vode, na tvrdome, sada već golom kršu. Kopno i gradovi su odmah onkraj kanala; al odanle dolažahu samo bjegunci da spase goli život. A otok ih primao, da ih premijesi na svoj način, da stvori i od njih nove rabotnike. I čitav je Brač bio uvijek nalik na žrvanj što melje ljude. Međutim, stada se pomnožiše na visoravni, loza i maslina bujahu uz more, prevozne se lađe njihahu u uvijek većim lukama. A kada, u posljednje vrijeme, stara loza klonu, vinogradi opustiše, loše ekonomske prilike pritisnuše, nastade odseljivanje, traženje rada čak i onkraj okeana; tko ostaje trpi i čeka. Bračanin je međutim — usprkos svega toga — stvorio s e b e; snašao se u širokom svijetu i zaradio. Zna što će. Jer je njegov otok opustio, i vinova loza ne može još uvijek da se preporodi na Braču, on pomaže graditi novi Split, onaj ostarjeli grad, iz kojeg su jednom, davno, rimski patriciji bježali na Brač, da se na njemu kakogod sklone, najprije primajući, zatim i otimajući kruh iz ruku svojih čobana i težaka.

Eto povijesti! Prave. Ljudske.

Al nju je teže napisati no onu drugu.

Z a g r e b, IV 1940.

Vlad. Nazor

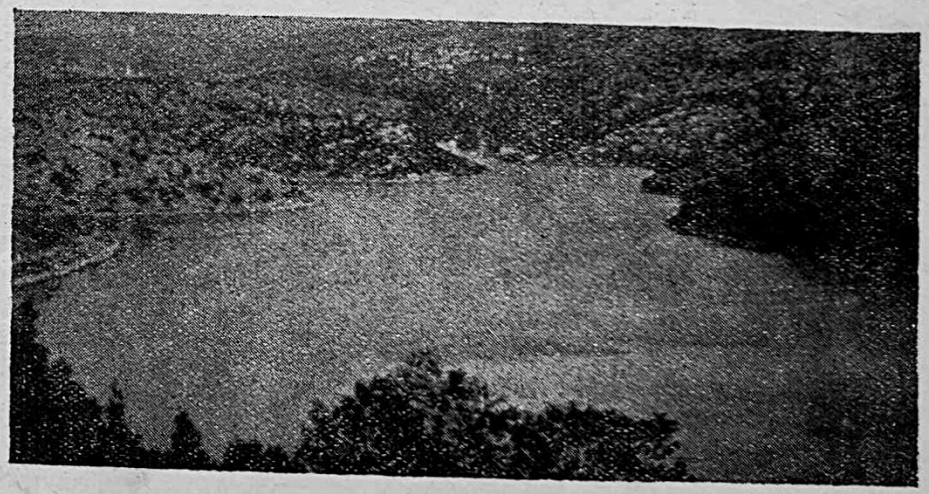

LUKA BOBOVIŠĆA u kojoj je Vlad. Nazor proveo svoje djetinjstvo

Bračka naselja i podrijetlo njegovog stanovništva

Ko su bili najstariji stanovnici otoka Brača, nije nam poznato. U osvitku historije na Braču nalazimo Ilire. Mayer je mišljenja da je ime otoka postalo od ilirske riječi »brentos« (= jelen). Grčki naziv Elafuza za Brač bio bi prevod prema grčkome »elaphos« (= jelen). Iz gornjega su izvedeni nazivi za Brač: Britanide i Brattia.

Iz predhistoričkog rozdoblja ostale su nam gomile (mogile) i neke kružne naslage kamenja, vjerojatno bivše utvrde (Koštilo, Vidova Gora). Iskopano je — prema Buliću — i više starinskih ostataka: kamenog noža (Kopačina Špilja), gornji komad sjekire od diorita, gornji komad sjekire od serpentina, donji dio sjekirice od diorita, percuter od kremena i oko 30 komada nožića od kremena (Donji Humac), donji komad sjekirice od nephrita (Škrip), komad hematita (Nerežišća), više komadića nožića od kremena (sv. Ilija kod Donjeg Humca). Tragova iz bronzanog doba nađeno je kod Luke Bobovišća. Nosioci halštatske kulture bili su Iliri.

Na ovaj ilirski otok dođoše Grci. Prema legendi Grci bi bili došli iz Ambrachie u zalivu Arta u Epiru. Iz tog grčkog, odnosno ilirsko-grčkog vremena, datirao bi najstariji Škrip.

Rimljani došavši u naše primorske krajeve zavladali su i Bračem. Time počinje romanizacija starog stanovništva, čije je glavno zanimanje bilo stočarstvo (koza). Sačuvalo nam se je dosta ostataka iz republikanske i carske rimske dobe i to iz poganskog i kršćanskog vremena kod: Donjeg Humca, Nerežišća i Škripa, piscine kod Bunja i Bola, natpisa u Postirima, Sutivanu, Pučišćima, Bolu itd. Za Dioklecijana brao se kamen kod Škripa iz kamenoloma Stražišća, Rosohe i Plate. Na više mjesta nađeni su sarkofazi kao u Škripu, kod Dračevice (Trešnjenik), Lovrečine, u Nerežišćima i Bolu.

Drži se da je Škrip bio napušten, ali ponovno naseljen od bjegunaca iz Salone i Epetiuma, kad su ta mjesta g. 614 razorili Avari. Nekako iz tih vremena bili bi i ostaci crkvice u Sutivanu i Lovrečini (VI vijek).

U prvoj polovini IX vijeka počeše s kopna prelaziti Neretljani, te se uzima da su oni razorili Škrip, a dotadanje romansko i romanizovano stanovništvo da je pobjeglo na južnu obalu (Bol), gdje ima izvorske vode. To romansko naselje na jugu Brača razaraju kretski Saraceni g. 872. Bojeći se ponovnih gusarskih navala nisu htjeli graditi novo naselje pored morske obale; odoše na zapad i u unutrašnjost otoka.

Poganski Neretljani, koji su se kasnije pokrstili, dođoše na moru u sukob sa Venecijom, pak ih Venecija proglašuje za gusare. S vremenom slaviziraše Neretljani starije stanovništvo i od njih prihvatiše stočarsku bračku privredu.

Izgleda da je središte neretljanskog Brača bilo oko Graca, dakle u bračkoj unutrašnjosti.

Godine 1184 na sastanku kod biskupske palače na Bolu opat Ratko obnavlja povaljski manastir. U ćirilskom inventaru, koji je tada, odnosno 1250, sastavljen, sva su imena narodna, a tako isto i patrinimici, toponimi i naselja. Najbolji dokaz da je Brač, pogotovo njegov istočni dio, bio već posvema slaviziran.

U prvoj periodi, tj. do g. 1444, sva se bračka naselja nalaze u unutrašnjosti otoka. Uzrok tomu treba tražiti u navalama gusara, naročito Omišana. Da je neko naselje nastalo, bilo bi od gusara sigurno opljačkano, kao na pr. obnovljeni povaljski manastir (1240, 1294, 1350). Pokušaj Nižetića da se nasele u uvalu Rasohatice (danas Rasotica) nije uspio, te su se morali vratiti natrag u Dubrovicu. Prema tradiciji, u okolici današnjih Pučišća bila su nastala primorska naselja Stipanska Luka i Pučiški Dolac, ali su pred gusarima njihovi stanovnici bježali u brda, te su oni iz Pučiškog Doca prešli u Pražnice, a iz Stipanske Luke u Straževnik (Straževnike). U to se doba spominje uz morsku obalu kod današnjeg Bola jedino zgrada hvarsko-bračko-viškoga biskupa iz Hvara (1184, 1325, 1426), koja je možda bila utvrđena, jer je biskup imao tu zemalja i svojih ljudi.

Kroz to vrijeme može se govoriti samo o dvjema migracijama: o migraciji bogomila iz Bosne, te o bježanju pred Tatarima na Brač iz Splita i splitske okolice god. 1242.

Sestra Kulina bana i žena zahumskog kneza Miroslava širila je bogomilsku vjeru, te je ta vjera prešla i na otoke, pak i na Brač. Kad je Koloman g. 1237 potukao bosanske bogumile, oni su prebjegli u primorje i na otoke. Krajem XIV vijeka Brač je neko vrijeme pripadao bosanskoj državi, a početkom XV vijeka Bračem je vladao bosanski velikaš vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Na Braču sam čuo spominjati »staru viru«, ali mi nitko nije

znao odgovoriti na koju se vjeru to odnosi. Mislim da se to ne odnosi ni na staru pogansku ni na pravoslavnu, nego na bogomilsku.

Tadanja bračka naselja nam nabraja u svojoj fragmentarnoj kronici g. 1405 tadanji brački nadpop u Nerežišćima Domnus de Cranchis (Hranković), a štampao ju je g. 1802 pučiški župnik Andrija Ciccarelli. Ta sela bila bi slijedeća: Nerežišća (glavno mjesto), Donji Humac, Škrip »olim civitas«, Dol, Pražnice, Straževnik, Gornji Humac, Podhume, Mosula, Dubrovica, Gradac i Podgračišća. Za ova nabrojena naselja znademo i po drugim izvorima. Ali prema pričanju seljaka, postojalo je još i naselje Razdajna, čije je groblje, kao i za Podhume bilo kraj današnje crkvice sv. Mihovila kod Gornjeg Humca. Znači da su se još uvijek sva ondašnja naselja nalazila samo u unutrašnjosti otoka. Obilazeći po Braču mogao sam sa dosta sigurnosti ubicirati predjele gdje su se nalazila nestala sela Gradac, Mosula (Mosuljica), Dubrovica, Podgračišća, Podhume i Straževnik. To nije uvijek lako, i ako nam isprave po nekada bilježe njihovu crkvu, odnosno crkvicu. Sve su to uglavnom bila naselja pastira, te su kuće »potleušice« i kolibe bile građene »u mrtvo«. Pošto su sela kasnije napuštena, od XVI vijeka do danas kuće su se same od sebe rušile, pak se lako raznosilo njihovo kamenje. Ostalo je nešto »mirina«, dijelova kamenih građevina, groblja i crkvice građene »u živo« kao posvećena mjesta. Crkve su malih dimenzija, jer za vjerskog obreda nisu svi ulazili u crkvu, već su ostajali na groblju oko crkve, kako je i danas običaj kod nekih seoskih crkava, katkada i kod onih većih.

U Gracu izgleda da su živjele oko g. 1415 porodice Hranković, Miholić i Hropanić; u Dubrovici Petrulli-Nižetić; u Mošujama Mošnjić; u Straževniku se spominje g. 1459 Klimsa Prodić, g. 1568 Vladković, g. 1576 Kuščić, g. 1579 klerik Pojdanović i Garguričić, te g. 1580 pop Ivan Mariani.

Dvadesetih, odnosno tridesetih godina XV vijeka, Brač su pohodile kužne bolesti u jačem obimu. Tad je umrlo dvije trećine stanovništva i mnogo životinja, tako da je otok jako opustio. Ti su događaji teško utjecali na ljude, i u tome je, vjerojatno, glavni uzrok slabljenja, raseljavanja i nestajanja spomenutih naselja u bračkoj unutrašnjosti. Bračko stanovništvo, koje Hranković g. 1405 računa na 6000 duša, mnogo je spalo uslijed kuge, te je Brač lako mogao da dade sklonište mnogobrojnim bjeguncima u XV, XVI, XVII i XVIII vijeku.

Padom Omiša u mletačke ruke g. 1444 prestaje omiško gusarenje, pak su na taj način mogla nicati nova stalna naselja u bračkom primorju. Mogli su se podići primorski vinogradi, stočari su se mogli sa većom sigurnošću približiti moru, ribari su mogli ribariti i mogla se razviti pomorska trgovina i saobraćaj. Na Braču nije bilo nikada dovoljno žita, pak se ono lakše moglo sada dovažati sa dalmatinskoga kopna.

U početku, i nakon pada Omiša, za neko doba sva su bračka mjesta još uvijek jedino u unutrašnjosti otoka, ali uslijed nastale sigurnosti, ubrzo su počela nicati naselja u primorju, te se stanovništvo iz unutrašnjosti spuštalo k moru, što je još više pridonijelo raseljavanju starih naselja.

Mletački izaslanici u XV v. i u početku XVI v. slažu se u tome da je na Braču 12 naselja u unutrašnjosti. Godine 1426 spominju se na Braču tri središta mjesnih sudaca: u Nerežišćima za Nerežišća, u Donjem Humcu za Donji Humac, Dol i Škrip, te negdje na istoku (Gradac!) za istočna sela. Giustinian g. 1553 spominje šest većih naselja sa središtem mjesnog suca: Nerežišća, Donji Humac, Dol, (ili Bol!), Pražnice »superior«, Mosuljica i Gradac, ali veli da i u sedam morskih uvala ima nastavanih kuća. Tih sedam uvala, koje spominje Giustinian, embrioni su današnjih primorskih bračkih sela i varošica.

Međutim se počela približavati turska opasnost. Godine 1463 pada Bosna, g. 1465 Blagaj, a g. 1481 Hercegovina, pak uslijed toga iz tih krajeva jedan dio naroda bježi u Poljica, Makarsko Primorje i na otoke. Tako dolazi na pr. (1463—1489) na Brač iz Hercegovine Kukretić-Čikarelović. Što su se Turci više približavali, te prijetili Klisu, Kaštelima, Poljicima i Makarskoj, stanovništvo tih krajeva, u početku pojedinačno, poče sve više seliti na Brač. Tada g. 1477 dolaze na Brač braća Ivanovići iz Podgore. Kad je bosanski Skender paša g. 1499 provalio i zauzeo Makarsku Krajinu, narod počinje u većem broju bježati na otoke. Poljički bjegunci učestaše od g. 1521-1530 za borbe kod Klisa. Godine 1537 dođoše na Brač bjegunci iz Klisa i Poljica (»uscocchi di Pogliza«). Tom je prigodom dobjeglo i nešto stanovnika iz Kaštelanskog Polja. Još jači priliv Poljičana na Brač uslijedio je oko g. 1570 (Ciparski rat). Venecija je tada dozvolila Poljičanima da se mogu trajno naseliti gdje im se svidi (Brač, Omiš, Split), pak im obeća da će biti oslobođeni svih daća za 5 godina i da će plemići biti izjednačeni sa bračkim plemićima, a pučani sa bračkim pučanima. I u istinu, jedan dio »originarnih« bračkih plemića u popisu od g. 1657, očito je poljičkog podrijetla, kao na pr.: Ivanišević, Marijanović i drugi. Nekoliko godina zatim, oko g. 1573 naseljuje Venecija više poljičkih porodica na istoku Brača (Novo Selo). I kasnije su dolazili na Brač Poljičani, bilo pojedinačno ili u skupinama (za Kandijskog rata) sa tako zvanim »novim stanovništvom«, ali ponovno nisu bili plemići izjednačivani sa starijim

Bračanima. Postoji i jedan popis — prema Paviću — iz g. 1799 takvih poljičkih plemićkih porodica na Braču: u Supetru Ugrinović, u Postirima Novaković-Perić (Pernić), u Splitskoj Arnočić-Filipović i Mišetić, u Pučišćima Kovačić, u Povljima Dražinović-Božić, u Mircima Termić-Vladislavić (Vladišević), te u Dračevici Marković-Šimunić i Senković-Sirčić. Osim toga u raznim mjestima Brača: Prvinić-Kragujević, Kubrijanović-Bujenović, Beljić-Peronćić, Alfirović i Krišković-Beović; od porodica koje su imale »značaj i biljeg« poljičkih plemića spominju se Dujmovići u Supetru; a od porodica koje su samovoljom velikih knezova postigle plemićku titulu: Fiorini u Supetru, i to kao Svitković.

Poljičani su se naselili u stara naselja u unutrašnjosti Brača, ali još i više u nova primorska sela. Oni, jer su bili izjednačeni sa Bračanima, poslije izvjesnog vremena posvema su se asimilirali sa starincima.

U doba poljičke seobe g. 1579 obavio je apoštolsku vizitaciju na Braču veroneški biskup Augustin Valier. Njemu su poznata na našem otoku ova tadanja sela: Sutivan sa 150 stanovnika, Mirca sa 12, Supetar oko 60, Postira oko 100, Bol 400, Splitska 5 kuća, Dol 140 od pričesti, Škrip 200 od pričesti, Donji Humac 70 od pričesti, Nerežišća 500 od pričesti, Gornji Humac 120 od pričesti, Pražnice 230 od pričesti i Pučišća sa 250 od pričesti. U Supetru spominje svećenika Petra Ligutića: »celebrat Missam Illyrico sermone Prbr. Petrus Ligutich de Poizza«.

Krajem XVI i početkom XVII vijeka zbog uskoka, koji su na Braču imali svojih pomagača, a među doseljenim Poljičanima vjerojatno i rodbine, zatim zbog akcije protiv Turaka u Klisu g. 1596, te suparništva između Turaka i Venecije, nastupila je velika nesigurnost u Poljicima i Makarskoj Krajini. Stoga su mnogi bježali na otoke. Na taj način su se brže podizala nova naselja u bračkom primorju. Dok su prije središta sudaca bila samo u unutrašnjosti otoka, prema izborima iz g. 1635 mjesni se suci nalaze ne samo u toj unutrašnjosti (Nerežišća, Donji Humac, Škrip, Dol, Pražnice i Gornji Humac) nego i u nekim novim primorskim selima, i to u Supetru, Postirima, Pučišćima, Bolu i Sutivanu. Čim se neko selo jače razvilo, nastojalo se otcijepiti od svoje matične župske crkve. Bolska crkvena župa rekbi da datira iz g. 1462; u jednoj se kasnijoj ispravi govori jedino o razgraničenju sa Nerežišćima. Pučišća su se otcijepila sa Straževnikom od pražničke župske crkve g. 1568, Sutivan (Stivan) od donjohumačke g. 1579, Postira od dolske g. 1584, Supetar od donjohumčanske g. 1604 i Mirca od donjohumčanske g. 1589 stim da se pripoje sutivanskoj crkvenoj župi, od koje se otcijepiše g. 1614, ali je kurat živio i

dalje većinom u Sutivanu, dok nije g. 1825 u Mircima imenovan župnik.

Međutim se približavao Kandijski rat. Četovanja, razbojstva, borbe i prepadi trajali su u Makarskom Primorju kroz cijeli rat, a zahvatili su i Poljica. Narod je iz tih krajeva bježao najviše na otoke, počevši od g. 1645 pa dalje. To su takozvani »novi stanovnici« ili »dogoni« sa posebnim povlasticama. Mnogima je Makarsko Primorje samo jedna etapa njihovog kretanja, jer su mnogi bili podrijetlom iz Bosne, Hercegovine i od Imotskoga. Slično se nastavilo i za Morejskog rata. Najviše ih se naselilo na istoku Brača, gdje osnovaše novo naselje, koje se kasnije prozvalo Sumartin, ali se još uvijek nazivlje i imenom Vrhbrača. O tom doseljavanju na Brač govore franjevci Staničić i Zlatović, te ondašnji soprakomit bračke galije Juraj Mladineo, a i drugi. Na Vrhbrača prvi bi bili došli: Martin Rude, Ivan Majstorlija, Martin Stipić iz Makra i Juraj Solo iz Igrana. Majstorlija je ubrzo umro, te je svoju novu kuću ostavio fratru Kumbatu, koji je doveo fratre i nove doseljenike. Sve dobjegle porodice nisu se odmah najbolje snašle. Neki lutaju od mjesta do mjesta, neke prihvaća Mladineo i naseljuje u svoje kuće, neki odlaze sa Brača, a neki iz Hvara prelaze na Brač.. Iz jednog sačuvanog popisa od g. 1747 znademo za imena svih takovih bjegunaca, koji su se tada nalazili na Braču. Ovdje ću iznijeti prezimena njihovih muškaraca po mjestima t. j. u Blacima: braća svećenici Nemčić; u Dračevluci: svećenici; u Sumartinu (Vrhbrača): fratri, Serčić, Aničić, Pletikosić, Ribarović, Solović, Stipić, Dorotić, Batoš, Žarković, Jalošić, Antulović, Stanišić reč. Šare, Čimčević, Gilić, Boroević, Miletić, Vlahinjić, Mihić, Alandić, Hazić (Hržić), Babić, Dujić, Suzičić, Jerčić, Branjić, Komar i Solo; u Selcima: Uršić, Domijanović i Kursić; u Povljima: Stanišić reč. Oreze i Vidović; u Gornjem Humcu: Vukomilović, Jakasović, Kačić, Tomašević, Munitić i Dević; u Pražnicama: Jakasović i Stanišić; u Pučišćima: Vrandečić, Darpić, Kraljević, Petrović, Alfirović, Granau, Žarković, Dević, Knezović, Plastić i Novaković; na Bolu: Vodanović, Vileničić, Ivulić, Babić reč. Martinović, Balojević, Vranjoš, Šarić, Viroević, Ursulić reč. Žarković, Maslardić, Popović, Kosić i Vido de Gregorio; u Nerežišćima: Beroš, Činčević, Buljević, Kardičić, Radičić, Barkulić, Baković i Vlastelinović; u Postirima: Činčević, Santić, Ravlić, Cičić, Vušković i Sumelić; u Škripu: Nikolić i Linčirević; u Supetru: Cagljević, Vušković i Skoković; u Sutivanu: Perišić, Kegević i Babić; u Milni: Perizović, Buzolić i Guić.

Kroz ovo vrijeme su jačala i druga nova naselja. Čim su ojačala, nastoje se otcijepiti od svojih matičnih crkvenih župa. Milna

se sa Bobovišćima (Stanac Dokac) i Ložišćima otcjepljuje od nerežiške župe g. 1646, odnosno 1621, ali se zatim Bobovišća i Ložišća odvajaju od Milne između g. 1750 i 1760. Kasnije g. 1831 Ložišća postaše u crkvenoj administraciji kapelanija, a g. 1909 parokija, otcijepivši se od bobovičke župske crkve. Dračevica je postala kapelanija g. 1705. Murvica je nastala od težaka koji su obrađivali zemlju Fertilio-Obilinovića i manastira, te se kuratija (odnosno dušobrižnička stanica) za Murvice i Planicu nalazi u bivšoj eremitaži Dračevluci. Povlja dobijaju zasebnog dušobrižnika g. 1715, ali su spadala od g. 1815 pod selačku župsku crkvu, od koje se otcijepiše g. 1915 (odnosno g. 1921). Sumartin je naseljen od novog stanovništva, a otcjepljuje se od gornjohumčanske crkvene župe g. 1703. Novo Selo je nastalo još u XVI vijeku, gdje su se naselili Poljičani; od selačke župske crkve se otcjepljuje g. 1907.

U svoje vrijeme g. 1802 Ciccarelli razlikuje na Braču četiri vrste stanovništva: plemstvo, privilegovane porodice, pučane i nove stanovnike.

Stanovnici kopnene Dalmacije od uvijek sele na otoke. To se događa i danas.

Sredinom prošloga vijeka (kad se pojavila bolest na vinovoj lozi u Francuskoj i Italiji i za Krimskoga rata) našem je vinu znatno poskočila cijena. Da bi nasadili nove površine vinovom lozom, povadiše mnogi Bračani masline, smokve i ostale voćke i drveće. Radi zarade tada su (do Svjetskoga rata) u velike dolazili seljaci »vlasi« iz kopnene Dalmacije na kopanje, te ostajali po 2-3 mjeseca, a tako isto i mnogi pojedinci »junaci«, koji bi ostali u službi kod imućnijih seljaka i posjednika više godina. Ovakovi su se često u mjestu služenja oženili i s vremenom se posve prilagodili novoj sredini. Pošto miješaju riječi i naglasak svojeg dijalekta sa bračkim lokalnim narječjem, lako ih se može prepoznati, i ako su odbacili svoju narodnu nošnju. Međutim, njihova se djeca posvema asimiliraše.

Ima i nešto doseljenih iz Italije, koje je Venecija naselila ili su došli kao zanatlije i mornari ili ih je Austrija kolonizirala poslije g. 1866 kao austrofile. Svi su oni, u koliko ima još njihovih potomaka, potpuno pohrvaćeni. Prilično je doseljenih porodica već izumrlo ili se iselilo.

Pregledavajući matične knjige bračkih crkvenih župa dolazi se do zaključka da nema mnogo starinaca u pojedinom bračkom naselju. Govoreći o starincima mogu se uzeti u obzir samo porodice starijih mjesta kao: Nerežišća, Donjeg Humca, Pražnica, Gornjeg Humca, Dola i Škripa. Sva su se ostala naselja razvila od XV vijeka do danas. Doseljenici su dolazili u razno doba i

uslijed raznih uzroka i poslova. Nekima se po nadimku vidi da su doseljenici: Vlah, Vlahović, Vlahić, Vlahinić, Labjanac, Brejanac, Breljac, Baškanin, Solinjanac, Splićanin, Kaštelanac, Furlan, Murlak, Dugopojac, Tijarica, Pujiz, Komižanin, Višanin, Poičanac, Bošnjak, Plamus, Starograjanin, Zaratin i t. d.

Brzo napredovanje naročito primorskih naselja loše je djelovalo na stara naselja, ne samo na raseljena, već i na preostala, jer se i njihovo stanovništvo spuštalo k moru. To je nazadovanje zahvatilo i glavno otočko mjesto Nerežišća, što je i Fortis g. 1778 potvrdio. Stoga Francuzi osnovaše u Supetru »juge de paix«, a Austrija prenaša g. 1827 sudište iz Nerežišća u taj primorski Supetar. Organizacijom dalmatinskih općina, postadoše g. 1823 općinska središta: Sutivan, Supetar, Postira, Pučišća, Milna, Bol i Nerežišća. Osim Nerežišća (tadanjeg glavnog mjesta), općinska su središta sva u novim naseljima pored morske obale.

Godine 1870 osniva se politička ekspozitura u Supetru, a g. 1885 postaju Selca osmo bračko općinsko središte. U Supetru je od g. 1903 kotarsko poglavarstvo, a danas je središte bračkog sreza, te je tako i glavno mjesto otoka Brača. Brzo podizanje Selaca, koje nije pri moru, treba zahvaliti dobro razvijenoj industriji kamena.

Pod općinu sa središtem u Sutivanu spadaju ova sela: Sutivan i Donji Humac; pod općinu sa središtem u Supetru: Supetar, Mirca, Splitska i Škrip; pod općinu u Nerežišćima: Nerežišća, Dračevica i Murvica, te zaseoci Smrka, Dragovoda, Obršje, Planica, Dračevluka, Blaca i pastirski stanovi Lirica i Požeženik (Mihoj); pod općinu u Milni: Milna, Bobovišća, Ložišća, Bobovička Luka i zaselak Pothume; pod općinu u Postirima: Postira, Dol i pastirski stanovi Bežmek (Na Zastine, Pod Gažul ili Brusje i Zala Glava); pod općinu u Pučišćima: Pučišća, Pražnice, Gornji Humac i pastirski stanovi Prjević, Kruška Stupa, Zagračišće (Gomilica), Sala; pod općinu u Selcima: Selca, Sumartin, Povlja, Novo Selo, te zaseoci Rasotica, Oklad, Zagvozd, Nagorinac, Nakal, Osritke, Na Sela, Potsmrčevik i stanovi Gradac i Gluščević; pod općinu sa središtem na Bolu: Bol, zaselak Podborje, pastirski stan Karmelić-Hajduk i obitelj čuvara na Vidovoj Gori.

Istraživajući podrijetlo stanovništva u gornjim naseljima, za mnoge sam današnje obitelji utvrdio odakle potječu. Prema momentanom stadiju tog istraživanja donašam niže skrižaljku po porodičnim prezimenima.

IME bračkog naselja	Broj porodičnih prezimena	Vjerovatni starinci	Doseljeni iz drugih bračkih naselja	Vjerovatno iz drugih bračkih sela	Iz Poljica i Omiša	Vjerovatno iz Poljica	Iz Makarskog primorja i okolice	Iz Splita	Iz južne Dalmacije	Iz drugih jadranskih otoka	Vjerovatno iz drugih otoka	Iz Kaštela	Iz ostalog dalmat. kopna	Vjerovatno iz dalmatinskog kopna	Iz Hrvatske i Slavonije	Iz Bosne i Hercegovine	Vjerovatno iz Bosne i Hercegovine	Iz ostale Jugoslavije	Iz Istre, Zadra i it. Kvarnera i Gorice	Iz ostale Italije	Iz ostalih država Europe	Nepoznato podrijetlo
Nerežišća	53	3	4	3	6	7	2	3	—	2	1	—	6	5	—	—	4	—	—	—	5
Murvica	8	—	1	—	1	2	2	1	—	1	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	1
Dračevica	13	—	1	—	5	—	—	—	—	—	1	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—
Obrije	5	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—
Dragovoda	3	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Milna	84	—	16	3	5	8	3	5	2	7	4	1	4	1	1	1	1	1	3	5	1
Bobovišća	17	—	2	—	1	2	1	1	—	1	1	—	1	2	1	—	1	1	—	1	—
Ložišća	37	—	2	—	3	1	1	1	—	1	1	—	3	1	—	2	1	1	1	3	—
Bobovišća Luka	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sutivan	67	—	9	—	10	4	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1
Donji Humac	16	3	3	—	1	1	1	1	—	2	1	1	1	2	1	5	1	2	1	1	2
Supetar	85	—	15	—	10	4	8	9	2	9	8	2	11	6	1	5	1	4	1	2	2
Mirca	20	—	6	—	2	2	1	1	—	1	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Škrip	23	4	2	—	2	2	2	1	—	1	1	1	1	—	—	1	1	2	—	1	1
Splitska	23	—	6	—	3	2	1	1	1	1	1	1	3	2	1	1	1	1	1	1	1
Postira	77	—	15	—	13	7	10	10	1	7	1	1	10	2	1	—	1	4	1	1	2
Dol	22	4	5	—	4	2	3	1	—	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1
Pučišća	69	—	13	1	10	2	10	2	1	4	1	1	6	2	1	1	2	1	8	2	1
Pražnice	20	8	2	1	1	1	2	1	—	1	1	1	2	1	1	1	1	2	1	2	1
Gornji Humac	17	7	2	—	2	4	1	6	1	—	—	—	2	2	—	1	—	1	1	1	2
Selca	46	—	14	2	4	4	2	1	3	—	—	1	7	2	—	1	2	1	1	1	2
Novo selo	14	—	8	—	—	2	1	1	1	—	—	—	2	1	—	—	2	—	1	2	1
Povlja	21	—	5	—	4	1	1	1	1	—	—	—	5	1	—	1	2	1	1	1	1
Sumartin	34	—	3	—	2	2	1	1	1	1	—	1	4	1	—	1	2	1	1	1	1
Bol	68	—	11	5	9	3	4	3	2	15	6	—	4	4	—	—	2	1	1	2	—

U prednjoj tabeli u rubrici kao vjerovatno doseljene iz Bosne pribrojio sam Krstuloviće i prezimena nastala od nadimaka tog prezimena: Lebedina, Mihojević, Pitalo, Sekul, Zaro, Antičević, Bradašić, Čekalović, Domić, Franjola, Ivko, Jurać, Juras, Jurin, Marinov, Pavlov, Perić, Rakela, Sapunar, Sapunarić, Valerijev i Vicin. Za rubriku iz ostalih država Europe imao sam u vidu obitelji Štambuk (iz Praga), i to u Ložišćima, Splitskoj, Pučišćima, Selcima, Novom Selu, Povljima i Sumartinu. U rubrici »iz drugih bračkih naselja« može da bude bračkih starinaca, koji su se preselili iz starijeg naselja u novo mjesto. Među Poljičanima, osim spomenutog popisa plemića iz g. 1799, znamo da su neki starinom iz Bosne kao n. pr. Novakovići. Poljičke porodice doselile do g. 1799 (osim spomenutih plemića) bile bi i ove: Kuzmanić, Petričić, Svarčić, Bulić, Vulić, Nazor, Perišić, Junušić, Tvrdić, Sinovčić, Antunović, Suić, Grgat, Pivčević, Tomašević, Pletikosić itd. Priličan je broj porodica, kojima nisam mogao pomoću župskih knjiga utvrditi porijeklo, ali njihovi današnji nasljednici odlučno tvrde da su doselili iz Poljica. Pregledavajući crkvene matice i knjige bratovština, utvrdio sam da je posljednjih par stoljeća izumrlo ili iselilo vrlo mnogo obitelji, i to ne samo starinaca, nego i doseljenika. Izumrle ili iseljene su porodice: Bokanić, Kovljanić (Covglianeo), Mikšić, Pinezić, Prodić (Prodi), Bersatić, Biličić (Biliceo), Hranković (de Cranchis) Dobrogostić, Dragozetić, Grguričić, Barbirić, Linardović, Milovanić, Živić, Bilovinić, Sebastijanović, Perhalić, Sfartalović, Petanović, (Calcaneo), Sumnić, Benković, Mišković, Bilorovčić, Bobarić, Ivelio, Majdenović, Pojdanović, Radojković, Tomičić (Tomiceo), Žuvetić (Zuveteo), Biloborović, Mandušić, Rotundić, Radoslavić, Ceparnić, Božidarić, Hranotić, Lodetović, Meštrović, Mihatović, Nikolorić, Picić, Pendešić, Rokočić, Sepić, Vitnić (Vitnico) itd. Tako isto, nestale su i porodice doseljenika, kojima znamo porijeklo, kao na pr.: Aladić, Azić, Andrijašević, Bergeljić, Bajanović, Bučić, Botunović, Božičević (Nadali), Bartulović, Božić, Batoš, Buntulić, Čimaz, Dević, Filipović, Grasoević (Grassi), Griman, Davidović (Davidis), Ivanišević (Gioannizij), Jurović, Leksić, Ličini, Klapančić, Marijanović, Marijetić, Oblačinović, Pavunović, Pećarević, Linčir, Pavlović, Popović, Polovinić (Polovineo), Postolarić, Poljako (Pojaković), Radičić, Radovčić, Radatović, Ribarović, Rogozničić, Radoević, Samarić, Spudičević, Sišić, Sumeić, Uhanović, Vlastelinović, Vojvodić, Zupanić (Zuppaneo) itd. itd.

Međutim, o gornjoj temi spremam opširno djelo.

Andre Jutronić

Benediktinska opatija u Povljima

Drži se, da je knez Trpimir uveo benediktince u hrvatsku državu sredinom IX stoljeća, ali su se oni po svoj prilici pojavili još prije na našem Primorju, gdje su, osobito u XI i XII stoljeću, bili razvili veoma živu djelatnost. Dok bismo na čitavom hrvatskom teritoriju izvan Primorja mogli na prste ruku nabrojiti njihove opatije, nizalo se uz morsku obalu, koliko se pouzdano znade, do sto, što muških što ženskih, benediktinskih samostana. Ovaj broj bismo morali gotovo podvostručiti, kad bismo htjeli vjerovati onima, koji ih stavljaju u još toliko primorskih mjesta.

Ako je Dalmacija kroz vijekove nosila kulturni barjak pred drugim hrvatskim pokrajinama, ima da zahvali i ovim skromnim pionirima kršćanske civilizacije. Oni su zidali na zapadnim tepiima našu osebujnu kulturu i najupornije promicali naš jezik i naše pismo onda, kad još ni neki veliki narodi nijesu mnogo marili za ove svoje vlastitosti.

Od svih hrvatskih benediktinskih samostana treći dio je bio posut po otocima, pa bi izgledalo malo čudno, kad bi naš Brač bio bez njih. Domaći povjesničar Ciccarelli hoće, da je na Braču bilo sedam benediktinskih samostana i to u Povljima, u Stipanjskoj kod Pučišća, u Lovrečini, u Postirima, na Brigu poviše Postira, nedaleko Murvice i u Nerežiškom Polju. Samo se za onaj sv. Ivana u Povljima može sa sigurnošću utvrditi benediktinski karakter. O njemu samo ovdje i govorimo.

Nije zabilježeno vrijeme osnutka povaljske opatije, ali s velikom vjerojatnošću smijemo nagoviještati, da je to bilo polovicom XI stoljeća. Samo za dvadesetak, od svih njezinih primorskih drugarica, znamo datum postanka, a polovica od tih datuma pada u XI stoljeće, i to, osim jednoga, svi od 1050—1069 godine. Ovo je baš doba, kad su svugdje po zapadnoj Evropi gusto nicale benediktinske opatije.

Bio je povaljski samostan posvećen sv. Ivanu Krstitelju te se skupa s crkvom dizao na dnu istočne strane povaljske uvale, u nenaseljenom kraju, usred česminove šume, uz samu morsku obalu, zaštićen od vjetrova i licem okrenut suncu. Sagradili su ga bračk plemići kao svoju zadužbinu, da se u njemu svagdano dižu za njih Bogu molitve pobožnih monaha, da se u nj sklone

oni, koji to budu od njih ili njihovih potomaka zaželjeli i da im se u njemu djeca odgajaju i poučavaju. Bračk su povjesničari zabilježili, da su ovaj samostan porušili Omišani 1145 godine. Njegove se ruševine još i danas dobro vide i Povljani su nalazili u njima crkvenih potrebština iz doba monaha.

Prvo pouzdano svjedočanstvo o povaljskoj opatiji imamo iz 1184 godine, poslije nego je ponovno bila uspostavljena. Uspostavio je, uz pomoć bračke vlastele, opat Ratko, ali je novi samostan pomakao na vrh sedla brijega, tridesetak metara nad more i oko tri stotine koračaja na sjever od mjesta, gdje je bio stari porušeni samostan. Učinio je to, da bude sigurniji od nenadanih gusarskih pohoda. U ovom novom samostanu su živjeli redovnici blizu dva stoljeća. Nestalo ih je sredinom XIV stoljeća, a posljednji se opat zvao Benedikt.

Napustili su benediktinci Povlja s istih razloga, radi kojih su napustili na tisuće samostana drugovdje i kod nas. Popustila je bila prvotna disciplina, a po tom nestalo pravoga redovničkoga duha, pa je sve, što je osjećalo u sebi poziv, da Bogu služi u evanđeoskim zavjetima, prigrlilo nove prosjačke redove i pošlo najvećim dijelom među franjevce i dominikance, koji su bili unijeli novi i svježi duh u samostanski život.

Ali i ako je već u XIV stoljeću nestalo sredovječnih monaha na Braču, nije još sasvim iščezla uspomena na njih. Osim legenda oko pojedinih manastirišta, podsjećaju na njih toponimi skopčani s opatovim imenom kao: Opatja spila u Postirima, Opatji stan i voda Opatica u Pučišćima, Abacija i Bota u Povljima itd.

Nemamo obilatih vijesti uopće o bračkim prilikama iz onih vremena, jer su Omišani bili zapalili bračk arhiv 1277 godine, a mnogo je dokumenata propalo i za velike kuge od 1434 do 1436 godine te kasnije, za požara vijećnice u Nerežišćima, 1645 godine.

Dok je duh sv. Benedikta prožimao njegov red, dao je on mnogo velikih ljudi u svakom pogledu, a najviše asketskih, svetačkih figura. Pa i u Povljima je, sve do našega vremena, sačuvana i legendama ukrašena predaja o svetom Ivanu Povaljskome, koji je po svoj prilici bio redovnik tamošnjeg samostana, koji se istakao strogim pokorničkim životom, čije je tijelo kasnije bilo preneseno u Mletke i vjerojatno se sada nalazi u crkvi San Pietro de Castello, i čiji prazni grob i danas časti puk pod glavnim oltarom povaljske župne, nekada benediktinske crkve.

Kao drugovdje, i kod nas su benediktinski samostani ostavili tragova svojega kulturnoga nastojanja, a njihovi su nam spisi, još i danas, veoma važna vrela za hrvatsku povijest. Iz povalj-

skoga samostana sačuvana je najstarija hrvatska ćirilicom pisana listina, iz 1250 godine, i još stariji ćirilski natpis na kamenu, iz konca XII stoljeća.

Listina opisuje i utvrđuje nekadašnji samostanski posjed. Na čitavom Balkanu maleni je broj spomenika, koji su prije našega, i to samo za koju godinu prije, ovakvim pismom pisani. Prepisao je ovu listinu splitski kanonik na neprijeporno hrvatskom zemljištu za kotolički samostan. Ona je danas vlasništvo župne crkve u Pučišćima, jer su posljednji opati odanle bili, ondje živjeli i umrli.

Moglo bi se dosta toga kazati o interesantnim podacima, što ih pruža ovaj dokumenat. U njemu je nabrojeno preko sto i pedeset imena ljudi i naziva zemalja, a sve je to od reda narodno, hrvatsko, i gotovo su se svi ti nazivi do danas sačuvali. To pokazuje, da je bračko stanovništvo bilo isključivo naše i onda i mnogo prije, jer se htjelo dosta vremena, dok je ono svako selo, brdo, dolac, njivu, oklad, osjek, gomilu i jamu po svoju nazvalo, i tuđa imena s otoka gotovo iskorijenilo. Povaljska je listina najstariji sačuvani dokumenat napisan našim jezikom u ovim stranama, a njezinih prvih deset redaka su prijepis starije listine iz 1184 godine i po tom, uz Bašćansku ploču, najstariji sastavak na čitavom uopće području našeg jezika, pa je stoga dragocjen prilog za povijest našega govora. U njoj je jezik slobodniji od staroslovenskih crkvenih osobitosti nego u ispravama iz srpskih krajeva. Pisan je ekavicom, uz jedinu iznimku za broj dvisti, te tako svjedoči, da su stari otočani tim govorom govorili. Ovdje po prvi put u povijesti nalazimo hrvatskim jezikom napisano ime grada Splita u formi Splećan t. j. Splićana, i ime njegova zaštitnika svetago Dujma, kao što i ime našega Brača i otoka Hvara, te Povalja u pluralnoj formi ženskoga roda Pavlje i Povlje. Tu su nabrojene sve vlasti otočkoga kneštva, ili vladanja, u drugoj polovici XII stoljeća, a to su knez, župan, sudija i braštik. Opisana je skupština na Bolu 1184 godine, na kojoj su vlastela stvarala odluku. Listina nam pripovijeda, da su se dobra zadužbine poslije njezine propasti vratila natrag zajednici i da su njima upravljali knez i župan. Priča nam, na koji su način sredovječni samostani dolazili do svojih zemalja i da su nerijetko s novim članovima dobivali ujedno i nove posjede. U njoj čitamo prve podatke o starim bračkim crkvama sv. Nikole kod Selaca i sv. Nedjelje, onda sv. Marije na Gracu, gdje je za neretvanske vladavine bilo nekakvo središte otoka. Utvrđuje se, da su koncem XII stoljeća na Braču vladali Kačići i nabraja se koji su to bili. Doznajemo, da su se i onda na

oskudnom otoku vodom Bračani borili za lokve. Svjedoči nam, da je Brač bio rijetko naseljen, kad se za tri brava mogla da kupi na njemu njiva, a za novčanu jedinicu dolac i vinograd, i ako ti komadi zemlje nijesu možda bili veliki. Upućuje nas da se ta novčana jedinica zvala clez, a mjera za obujam spud. Listina nam pripovijeda kako su gospodari, obično na smrti, oslobađali svoje sluge-robove i tom im prigodom darivali dio svoje imovine, u našem slučaju: gospođa Raška dala je svojoj sluškinji-ropkinji Mariji »četvrtu čest vsega svojega«. Spominje se usput čime su se sve stari Bračani bavili u XII i XIII stoljeću: pasli su brave; sijali su pšenicu; sadili vinograde i voćke, poimence bajame; palili klačine; i osim crkava i samostana neki i palače u živo gradili. Pruža nam primjer, kako su se onda na Braču sklapali i utvrđivali pravni čini. — Listina je dosta duga i broji 52 retka na velikoj pergameni.

Kameni natpis ili povaljski prag je bio crkveni dovratnik. Na njemu majstor Radonja pripovijeda, kako je on sagradio crkvena vrata, i da je za obnovu samostana i gradnju crkve sv. Ivana zaslužan i brački knez Brečko. Ovaj je prag iz bračkog vapnenca, a ubraja se među naše najljepše epigrafske spomnike. Lako bi mogao da bude najstariji sačuvani natpis na našem jeziku i napisan ćirilicom, jer je zapis župana Grda, u Policama kod Trebinja, datiran prije 1186 godine, a naš prag malo poslije 1183 godine. Poslije višekratnog premještanja povaljski se prag napokon smirio u splitskom arheološkom muzeju u zbirci društva »Bihać«, te je još više nego listina zanimao istraživače domaćih starina, i mnogi su se trudili da ga pročitaju.

Posjed je povaljskoga samostana bio velik. Obuhvaćao je blizu 700 hektara dobre bračke zemlje na području današnjih poreznih općina Povalja, Novoga sela, Selaca, Sumartina, Gornjega Humca, Pražnica i Pučišća te se i poslije nestanka redovnika, po ondašnjem običaju, i dalje čuvao kao crkveni beneficij kojim su upravljali titularni ili tako zvani komendatarni opati. Bili su to, redovito, svjetovni svećenici, ponajviše iz krila bračkog plemstva. Nosili su naslov opata, ali nijesu bili dužni da residiraju u opatiji. Pobirali su prihode beneficija, a imali su dužnost, da se mole za dobročinitelje zadužbine. U svečanim funkcijama smjeli su da upotrebljavaju pontifikalna obilježja: mitru, pastirski štap i sandale. Jedan od takvih povaljskih opata bio je (od 1660—1665 god.) i hrvatski pjesnik Ivan Ivanišević, rodom iz Postira na Braču. Povaljske je opate koji put imenovao papa, ali je to rjeđe bivalo, jer su ih redovno birali bračke plemići, koji su kao utemeljitelji samostana žilavo branili svoje patronatsko

pravo na nj, i najveći dio spisa opatije bavi se upravo tim borbama, u kojima je sudjelovalo staro plemstvo čitavoga otoka.

Tako je išlo sve do početka XIX stoljeća, dok nije opatiju dokinuo car Napoleon. U XIX stoljeću, do 1884 godine, prihodi su se bivše opatije upotrebljavali nešto u korist siromaha i mjesne crkve, a najvećim dijelom u korist svećeničkoga podmlatka hvarske biskupije. Te su godine bile prodane zemlje opatije na javnoj dražbi bivšim njezinim težacima i nekim posjednicima, a zgrade povaljskoj crkvi.

Kao što mnogobrojni gradovi i druga naselja u Zapadnoj Evropi duguju svoj opstanak benediktincima, indirektno ga duguju i Povlja. Do XVI stoljeća oko crkve sv. Ivana nije bilo naпučena mjesta. Po odlasku benediktinaca živjeli su tu jedino čuvari samostana i crkve. U XVI i XVII stoljeću, bježeći naš narod pred Turcima, zaklanjao se i na otoke. Tako je nekoliko porodica iz Primorja, Poljica i Bosne izabralo za utočišće povaljsku luku. Povlja, kao i ostala primorska bračka mjesta, nastala su iz dvostrukoga elementa, iz ovoga novoga s kopna i iz staroga koji se iz bračke nutrine spustio na more poslije nego je more postalo sigurno. Stari je brački elemenat u Povljima veoma malen, jači je onaj novi s kopna. Naselje je nastalo baš oko benediktinskoga samostana, jer se novi stanovnici nijesu morali brigati, kako će doći do crkve, pošto im je opat dozvolio, da se služe samostanskom za svoje duhovne potrebe. Tako bude pri benediktinskoj crkvi u Povljima osnovana dušobrižnička postaja zavisna najprije o župi Gornjega Humca, pa o župi Selaca, dok nijesu sredinom XIX stoljeća Povlja dobila potpunu crkvenu neovisnost, a 1921 godine stalnu župu.

Od benediktinskih građevina sačuvan je jedan dio samostanske crkve u sastavu sadašnje župne crkve i do nje donji dio Kaštila, koji je služio kao obrana od gusara, kasnije od Turaka. Prilično je sačuvan i veliki nadvratnik urešen na licu križem i palmetama te tri malena stupa ukrašena cvijećem i križevima. Nadvratnik je skinut prošloga stoljeća s vratiju benediktinskoga dvorišta, a ona tri stupa su uklonjena s pročelja opatijske crkve, gdje su formirali zvonik na preslicu, koji se još u početku XIV stoljeća kod nas postavljao na crkve.

Dr. Ivan Ostojić

Historički i umjetnički spomenici na Braču

Najstariji spomenici otoka Brača potiču iz prethistorije, iz kamenog i brončanog doba. Po čitavom se otoku vide velike gomile kamenja, koje su služile kao grobovi najstarijim stanovnicima otoka. Te kamene naslage imaju čunjasti oblik, i njihovo je kamenje veliko i nepravilno. Sličnih gomila ima duž cijele Dalmacije, ali ih treba razlikovati od manjih gomila, koje su nastale uslijed čišćenja polja. Osim tih gomila, koje još nisu dovoljno istražene, nađeno je u špiljama i po poljima otoka kamenog oružja, strijelica i alata prethistorijskog doba. Bulić i Szombathy, kustos prethistorijskog odjeljenja bečkog Dvorskog muzeja, našli su krajem prošlog stoljeća, kada su obilazili srednji dio otoka, mnogo tih kremenih i bakrenih predmeta i nakita, koji dokazuju da je Brač u najstarije doba bio obitavan.

U prvoj polovici tisućljeta, dakle od 1000 do 500 godina prije Krista, živjela su na Braču ilirska plemena. Ona su također ostavila tragove svog života. Da bi očuvali svoja polja, koja se prostiru oko Bola, oni su na Vidovoj gori i Koštilu sagradili utvrde, koje se još tu vide. To su zidovi velikog nepravilnog kamenja, koji kao pojas okružuju vrhove brda, oduvijek najpodesnije za skloništa i obranu.

Najstariji stanovnici prostranog otoka, a zatim i ilirska plemena, nisu boravili samo u sredini otoka. Najljepši staroilirski nalaz nađen je u Bobovišćima. Tu je između ostalih predmeta nađena jedna brončana kaciga, dokoljenica i ukrašena sjekirica. Ti predmeti pripadaju prvoj polovici tisućljeća prije Krista i ubrajaju se u nalaze halštatske kulture, koja se tako zove po Hallstatu u Gornjoj Austriji, gdje su nađeni bogati prethistorijski nalazi.

Pored tih gomila, gradina i predmeta i samo ime otoka Brača također potiče od starih Ilira. Profesor Antun Mayer drži da je ime Brač nastalo od donjoitalske ilirske riječi »brentos«, koja znači jelen. Grci su otok kasnije zvali Elafusa što dolazi od grčke riječi »elaphos«, koja također označuje jelena. Prema

tome Grci su preveli staro ilirsko ime Brattia, kojim su i Rimljani kasnije nazivali otok.

Iz prelaznog grčko-ilirskog doba, kada su na Brač počeli dolaziti Grci, vide se u Škripu dobro sačuvani masivni i pravilno zidani zidovi koji su nekoć okruživali staro ilirsko naselje na toj uzvisini. Ti zidovi građeni velikim blokovima dugoljastog kamenja, koje možemo zvati kiklopskim, slični su onima u Jelsi, Starigradu i na Bribiru.

Početkom IV stoljeća, kada su Grci konačno naselili Dalmaciju, čiju su plodnost uvidjeli trgujući sa Ilirima, napučili su oni valjda i otok Brač; ali iz tog vremena nema još jasnijih tragova, koji bi govorili o grčkim naseljima na otoku.

Iz rimskog doba, koje počinje u prvom stoljeću, kada su Rimljani definitivno zauzeli Dalmaciju, našlo se je na otoku mnogo dokaza rimskog života. God. 1901 nađen je u Dračevici veći nalaz rimskog republikanskog novca, a nekoliko godina ranije Bulić je, na svom putovanju po otoku, sakupio mnogo rimskog carskog novca. On stoga i zaključuje da je u rimsko doba sredina otoka bila gušće naseljena od obale, što je uostalom i logično jer uz polja nastaju oduvijek naselja stočara i ratara, a da su se Rimljani na Braču bavili stočarenjem, potvrđuje Plinijeva karakteristika otoka »Brattia laudata capris«. Rimskih, većinom nadgrobnih natpisa, našlo se je na Braču mnogo. Tako na primjer u Sutivanu, Postirima, Škripu, Selcima, Lovrečini, Nerežišćima, Pučišćima, Dolu, Donjem Humcu i Bobovišćima. U Selcima je nađeno nekoliko rimskih vaza i grobova, a u Bolu nekoliko natpisa, zemljanih i brončanih svjetiljaka. Nekoliko pak spomenika ilustrira kult rimskih poganskih božanstva. U Škripu je nađen žrtvenik posvećen Jupiteru, kod sv. Jadre u nerežiškom polju nađen je relijef muza koje igraju kolo, a kraj crkve još se vidi fragment žrtvenika posvećena Silvanu. Tu je kraj porušene crkvice, sudeći po kamenim fragmentima i rimskim opekama, bilo naselje, koje je i kasnije u srednjem vijeku bilo napučeno. Ovdje su nađene srebrne starohrvatske naušnice od IX do X stoljeća, zatim zlatni novac bizantinskog vladara Romana IV iz XI stoljeća, a naišao sam i na romanički akroterij u obliku poliedra, koji je nekoć stajao na krovu crkve, a koji upućuje da je stara crkvica sv. Jadre u XIII ili XIV stoljeću bila popravljena. U hridini starih rimskih kamenoloma u docu Rasohe iznad Splitske uklesan je relijef Herakla. Polubog je rustično izrađen sa znakovima svog junaštva. Zaboravljen u toplom docu kraj čvrstih rumenih stijena, taj simbol otpora i snage i danas sugestivno djeluje. U obližnjem predjelu Plate nađen je žrtvenik, koji u drugoj polovici III stoljeća po Kr. podiže u počast Heraklu rimski vojnik Valerius Valerianus, koji je u ime državne vlasti nadzirao rad u ka-

menolomu. Sav ovaj kraj između Splitske i Škripa bit će da je u rimsko doba bio napučen klesarima, zaposlenim pri branju i izradbi kamenja za Diokleci janovu palaču, koja je djelomično, kao što je utvrđeno stručnom analizom nekadašnjeg ravnatelja Zagrebačkog mineraloško-petrografskog muzeja prof. Kišpatića, doista građena bračkim kamenom. Kamen se je ukrcavao u Splitskoj i tu su u luci prošlog stoljeća a i nedavno nađeni ostaci izrađenog kamenja, koje je pri ukrcavanju palo u more.

Osim predmeta, natpisa i relijefa naišlo se na Braču i na tragove rimskih zgrada. Uz crkvicu sv. Ilije kraj Donjeg Humca opaža se tloris rimske zgrade, u kojoj je profilirana velika baza. To je nadgrobni spomenik koji Abramić datira u I stoljeće. Spomenik je srušen, i njegovim kamenjem sazidana je djelomično susjedna crkvica. U njenoj apsidi, kao i u jednoj kući Donjeg Humca, vide se ukrasni rimski fragmenti, koji vjerojatno potiču iz tog najljepšeg rimskog spomenika na otoku.

U Bolu iznad Rata vide se sred vinograda ostaci rimskog rezervoara za vodu. Sačuvani su još debeli zidovi obloženi žbukom, u kojoj su komadići istučene opeke i kameni poprečni pojas nekadašnjeg svoda, u čijem se hladu za ljetnih sparina danas težaci odmaraju. Sličnu piscinu vidio sam i u Bunjama kraj Novog Sela. Ovdje je sred vinograda u zaklonu od bure stajalo nekoć rimsko poljsko imanje, villa rustica. Presvođeni bunar, veliki okrugli mlinski kamen sa udubinama i tragovi mozaika još se tu nalaze. Ranije su nađeni tu starokršćanski sarkofazi, ali sam nedavno našao tragove poganskog vremena; kameni stup sa urezanom kozom, valjda podignutim u čast Silvanu.

Tragove rimskog ožbukanog zida, u kojem ima komadića stučene opeke, tipičnom oznakom rimske gradnje, osobito cisterna, vidio sam i u temeljima grobišne crkvice u Pučišćima. Ciccarelli je ovdje našao rimski poganski natpis, a fragmenti rimskih opeka, koji se danas tu vide, pokazuju da je u rimsko doba tu bilo naselje.

U temeljima prostrane ruševine na Žalu u Povljima, koje Ostojić drži zidovima benediktinske opatije, vide se tragovi rimskog zida. Debeli ožbukani zidovi možda su ostaci cisterne, ali nikako crkve. Pogleda li se tloris, koji donosi u svojoj knjizi o povaljskoj opatiji Ivan Ostojić, upada u oči da nijedna zgrada nema apside ili lezene. Prema tome tu još nema tragova crkve, koja bi mogla pripadati benediktinskom samostanu.

Starokršćanskih rimskih spomenika ima na Braču nekoliko. Oni dokazuju da je život starih kršćana bio na otoku dosta razvijen. Ojačao je vjerojatno kada su se Solinjani pred dolaskom barbara sklanjali na otoke. Stoga i nalazimo baš na sjevernoj strani Brača, koja je bila bliža bjeguncima, tri starokršćanske

crkve. U Stivanu se vide temelji prostrane crkve, kojoj se svetište proširuje u trolist, tako da crkva dobiva izgled trichore. O njoj je na posljednjem kongresu starokršćanske arheologije govorio Abramić, koji je datira u VI stoljeće. Prednji joj zidovi pojačavaju lezene, a pred vratima vide se fragmenti mramornog oltara i tordiran mramorni stup, možda sa ciborija ili oltarne pregrade. Sudeći po tome, ova je slikovita crkva bila ispunjena lijepim starokršćanskim mramornim namještajem u čijoj se jednostavnosti, harmoničnim dimenzijama i čistim linijama vidi čistoća prvog kršćanstva.

U Lovrečini kraj Postira strše ruševine velike starokršćanske bazilike iz VI stoljeća, koju su Ciccarelli i Bulić pogrešno smatrali sredovječnom. Tu su nađeni fragmenti crkvenog namještaja i starokrćanski sarkofazi. Nedavno sam upozorio na starokršćansku crkvicu iznad Splitske, koju treba datirati od VI do VII stoljeća. To je jedna od rijetkih starokršćanskih crkava u našoj zemlji, kojoj se sačuvao svod nad svetištem. Vjerojatno da je i kasnije, u srednjem vijeku, upotrebljavana, jer je još zovu imenom sv. Andrije.

Tu i tamo na otoku vidio sam još nekoliko starokršćanskih fragmenata; na primjer kapitel sa plošnim akantovim lišćem u dvorištu obitelji Zlatar-Kornelić u Povljima, gdje je možda i prag sa križem i palmetama, čiju sliku donosi u svojoj knjizi Ostojić, iz starokršćanskog doba. Na oltaru crkve sv. Kuzme i Damjana kraj Gornjeg Humca nalazi se pločica sa križem koja potsjeća na starokršćansko doba. Starokršćanskih fragmenata ima i kod srušene crkvice sv. Tudora kod Nerežišća. Tu se vide ostaci jednobrodne sredovječne crkvice sa unutrašnjim lezenama, koje su možda podupirale pojas svoda. Starokršćanskih sarkofaga vidi se u Bolu, u Škripu, Bunjama i kod Dračevice.

Dolaskom i pokrštenjem Hrvata nastaje novo doba u graditeljstvu i umjetnosti Dalmacije, počinje umjetnost ranog srednjeg vijeka, koju nazivljemo starohrvatskom, jer je povezana uz razdoblje hrvatske narodne dinastije. U to doba, koje traje od IX do XII stoljeća, nastale su male presvođene crkve slobodnih oblika, kojima je kameni namještaj prekriven pleternom ornamentikom.

Sredovječne bračke crkvice nemaju potpuno čiste oznake starohrvatskog graditeljstva. Nijednu od njih ne možemo datirati u IX ili X stoljeće. To ne znači da od IX do XI stoljeća, u doba dakle hrvatske narodne dinastije, nema na Braču života. Da je i taj otok, kao što je prirodno, ulazio u sferu stare hrvatske kulture, pokazuju lijepe i bogate filigranom iskićene naušnice u starohrvatskom stilu. Nađene su u Selcima i u Nerežišćima a čuvaju se u zbirci društva »Bihać« u Splitu.

Niz najstarijih sredovječnih crkvica na Braču držim da treba datirati u vremenski razmak od kraja XI pa do XV stoljeća. Teško ih je, kao što čine neki pisci koji su o njima pisali, datirati u IX i X stoljeće i to zbog toga što se na njima vide već znakovi romaničkog stila, koji se očituju u niskim i širokim lukovima između unutrašnjih lezena, u zvoniku na preslicu i uskim vratima. K tome treba napomenuti da u tim crkvicama nema pleterne ornamentike, koja je tipična za starohrvatske crkvice od IX do XI stoljeća. Razdoblje njihova građenja teško je potpuno omeđiti, jer su to male kapele, koje nemaju skulpture ni osobito istaknutih arhitektonskih dijelova, a vijesti i pismeni dokumenti u kojima bismo mogli tačnije utvrditi doba njihovog postanka manjkave su.

Tri mi se čine najstarije: crkvica sv. Ivana u Bolu, crkvica sv. Jurja iznad nerežiškog polja i crkvica sv. Nikole nad Selcima. Kapela sv. Ivana u Bolu ima u pročelju velik luk, koji se otkrio pri njenoj restauraciji. Taj luk je sličan onom sv. Petra u Omišu i sv. Petra na Šipanu. Ako pleterna ornamentika, koja se je našla u Bolu, potiče iz ove crkvice, onda bismo je mogli datirati u XI stoljeće. Našla su se, naime, u Bolu dva mramorna fragmenta iskićena pleternom: jedan se čuva sada u crkvici, a drugi je uzidan u zid dominikanskog samostana. To je trokutni zabat pregrade svetišta, vrlo česte u starohrvatskim crkvicama, a ne vrh oltara kako piše V. Vuletić-Vukasović. Prednji dio kapele sv. Ivana sa izbočenim zvonikom kasnije je nadodan. Dva pleterna fragmenta, koji, kako smo rekli, možda potiču iz te crkvice, jedini su dosada nađeni ostaci pleterne ornamentike na otoku. Ti ukrasi skoro su nepoznati na našim otocima Visu, Korčuli, Hvaru i Lastovu, dok ih se nalazi na dubrovačkim otocima Šipanu, Lopudu i Koločepu. U tu sferu ubrajaju se pleterni ukrasi na istočnom dijelu poluotoka Pelješca.

Nedavno sam upozorio na crkvicu sv. Jurja nad nerežiškim poljem, koja ima na vanjskim zidovima vitke lezene, slične onima starohrvatskih crkvica od IX do XI stoljeća, pa bismo i ovu crkvicu po njenom vanjskom izgledu mogli datirati ranije, ali nam to priječi njena unutrašnjost kojoj niske udubine u zidu potsjećaju na romaniku.

Treća je među najstarijim crkvicama sv. Nikola na Selcima sa malom slijepom kupolicom sličnom kupolici sv. Petra u Priku, sv. Ivana na Lopudu, sv. Petra i sv. Mihajla na Šipanu. Te crkvice potiču iz XI ili XII stoljeća, stoga možemo i selačkog sv. Nikolu datirati u to doba. Krajem XII stoljeća spominje ga i povaljska isprava. Najistaknutiji dio crkvice, kupolica u kojoj se vidi rasteretni luk, nije organski povezana sa zgradom, već je nataknuta na svod. Postavljena je samo iz želje da se crkvi dade monumentalni izgled a ne da se jače osvijetli crkveni prostor,

jer je kupolica bez otvora. Ta težnja k slikovitosti opaža se i u spomenutoj crkvici sv. Ivana u Bolu, koja ima dva uska niža krova pa izgleda da je trobrodna.

Poslije ovih triju spomenika dolazi niz crkvica, koje ne treba smatrati starohrvatskim, već rano romaničkim. Te bračke kapele građene su uglavnom u istom načinu. Debeli zidovi zidani su malim loše klesanim kamenjem, prekritim gustom žbukom. Tom mješavinom pijeska i vapna prekrivao se vanjski i unutrašnji dio crkve. Ukusu ranog srednjeg vijeka i starim Hrvatima, navikliim na ljepotu kamenih zidova, to je onda izgledalo ljepše. Danas baš uslijed te žbuke ove crkvice nemaju izraz krepčine, statički i konstruktivni dojam. Tek sa nekojih od njih opala je žbuka, i vidi se konstrukcija zida, koji uslijed toga ljepše djeluje. Vrata ovih crkvica su uska, a prozori su im u obliku rupa, ili ih uopće nemaju. Svijetlo tek prodire kroz uska vrata, tako da je u unutrašnjosti i ljeti hladno. Krov je prekriven pločama, jer je kupa kod nas u srednjem vijeku bila rijetkost. Na pročelju je otvoreni zvonik na preslicu, masivno građen i ožbukan. Unutrašnjost je slikovita zbog širokih udubina na zidovima, koje oživljuju ponutricu, prekritu oblim svodom. Te udubine formiraju polupiloni ili lezene, koje su spojene lukovima. Na prelazu iz pilona u luk postavljene su male ploče, koje potsjećaju na korniže. Piloni često prelaze u istaknute pojase na svodu. U unutrašnjosti ni na vanjskim dijelovima nema skulpture, u koliko ona nije kasnije tu postavljena. Mali oltar, poduprt pilonom, ispunja svu udubinu apside. Zbog uskog prostora vjernici bi se okupili za vrijeme službe božje naokolo u ograđenom grobištu.

Ovakove crkvice nalaze se na brežuljcima ili u naseljima uzduž i poprijeko cijelog otoka. Sa onih na bregovima pružaju se naokolo lijepi vidici. Najmanje su crkvice sv. Marije ili Stomorica nad Ložišćima sa kosim krovom i uzdignutim romaničkim zabatom, pod kojim je luneta nad uskim vratima, i crkvica sv. Tome na istoimenom brdu. Zatim slijede sv. Martin nad Bobovišćima, sv. Ilija kraj Donjeg Humca, sv. Juraj iznad Pučišća, sv. Klement kraj Gornjeg Humca, sv. Juraj u Straževniku, koji se spominje u ispravi iz 1111 godine, sa gotičkim portalom umetnutim u XIV ili XV stoljeću, Sv. Nedjelja na brdu Gradcu, sv. Kuzma i Damjan sa baroknim afresko slikarijama na Smrčeviku. Najljepše je građena crkvica Svih Svetih izumrlih naselja Mošulja i Dubravice. Tu uz nju leži najveće staro groblje na otoku. Velike ploče, bezimeni zaboravljeni grobovi starih kršnih pokoljenja što su svoj život proveli u radu, na koji još sjećaju kamene međe uginulih vinograda i obraslih pašnjaka. Ovakovih grobnih ploča ima mnogo na Braču. One pokrivaju četvorni pravilno zidani grob, koji se također razlikuje od starohrvatskih grobova. Između tih nad-

grobnih ploča ističu se one na Škripu, koje nose znakove ratara, vojnika i pomoraca. O crkvi Svih Svetih bilo je opširnije pisano, jer je na njenom portalu pogrešno pročitan natpis. U prvom dijelu natpisa čitano je ECCLESIA OMNIUM VIRGINUM MARTYRUM a u drugom dijelu vidjelo se godinu pisanu starohrvatskim brojkama. Prema tome to je objelodanjeno kao »nevjerojatan jedinstveni slučaj u svoj srednjevjekovnoj epigrafiji Dalmacije pače i cijelog Slavenskog Balkana«. Kad sam međutim nedavno posjetio crkvu, vidio sam da je to skraćeni natpis imena ove crkve ECCLESIA OMNIUM SANCTORUM. Pod tim imenom crkvica se spominje krajem XIV stoljeća.

U nizu ovih crkvica ističe se osobito crkva sv. Duha u Škripu, koja ima tri broda. O njoj sam već ranije opširnije pisao. Nekoje crkve ove skupine pregrađene su i proširene kasnije. Nekima su izmijenjeni dovratnici, a nekima preslice. U nekim novijim crkvama vide se još tragovi starijih, na primjer u grobišnoj crkvi u Gornjem Humcu i u Pučišćima. Tip ovih crkvica, koje smo nabrojili, ne sreta se samo na otoku Braču, već i na Čiovu (ostaci starije crkve sv. Mavra u Žednome uzidani su u noviju), na Lastovu, na bregovima pod Mosorom i konačno u ovaj niz se može ubrojiti i sv. Nikola na Marjanu.

Kao čisti ostatak romaničkog stila na Braču jesu prizemlje i okolni zidovi kaštela u Povljima. Nekoliko sazidanih ulaza i jedan trostruki imaju u svojim poluokruglim lukovima oznake XIII do XIV stoljeća. To su ostaci drugog benediktinskog samostana u Povljima, koje treba datirati u XIII stoljeće, iako se čini da su se benediktinci nastanili u ovom samostanu već krajem XII stoljeća. Dok romaničko graditeljstvo na Braču pretstavljaju ostaci povaljskog samostana i niz gore nabrojenih crkvica, dotle izrazite romaničke skulpture, koja je u Splitu i Trogiru bila bogato raširena, na Braču nisam našao. Fragmenti ukrašeni geometrijskim ukrasima, cvijećem i križem (jedan donosi Ostojić u svojoj spomenutoj knjizi o povaljskoj opatiji), ne treba smatrati romaničkim, niti ih držati dijelovima iz benediktinskog samostana. To su komadi zvonika na preslicu, koji se još dadu sastaviti, a koji su skinuti sa ranije crkve u Povljima. Ali, ako se do sada na otoku nije našlo romaničke skulpture, ovdje postoje tragovi romaničkog fresko-slikarstva, koje je rijetko u Dalmaciji. To je slika Krista sa Gospom i sv. Ivanom na žbuci vrh oltara župske crkve u Donjem Humcu. Na tu slikariju upozorio je Karaman datirajući je u XIII stoljeće. Nadodat ću da je to možda slika, o kojoj piše Ciccarelli: »L' immagine della B. V. Maria esistendo da rimoti tempi nel muro sopra l' Altare Maggiore nella Parocchiale Chiesa di Humazzo Inferiore«. Ta najstarija slika na otoku Braču otkinuta je, dakle, sa nekog starog zida i sačuvana vrh novijeg ol-

tara. Mnogo takovih slikarija i starih romaničkih kipova bit će nestalo u XV i XVI stoljeću, kad su u sredovječne bračke crkvice uneseni novi renesansni reljefi.

Od XIV do konca XV stoljeća zidalo se u Dalmaciji gotičkim stilom. Posljednje gotičko razdoblje, t. zv. kićena gotika, raširila se je u dalmatinskom graditeljstvu u XV stoljeću kao sprostranila se je u dalmatinskom graditeljstvu u XV stoljeću kao niједan drugi stil, ali jedva zađe na naš najveći otok. Na Braču nije bilo grada, i to će biti uzrokom zašto su na otoku spomenici kićene gotike rijetki. Taj stil je, naime, volio da osigura svoje otvorene i raskošne palače u obruču gradskih zidina.

U gotičkom stilu sagrađena je sred Nerežišća kuća koja danas pripada obitelji Garafulić, a nalazi se u blizini nekadašnje lože. Ima šiljaste prozore i osigurana je puškarnicama. Možda je to dvor mletačkog kneza koji je stolovao u Nerežišćima. U tom mjestu sazidana je gotički i crkvica sv. Marije, regbi, iz XV stoljeća. Unutrašnjost je okružena omiljelim gotičkim motivom, nizom slijepih arkadica poduprtih konzolicama u obliku čovječjih glava. Dok te skulpture odaju rustičnost domaćih klesara, reljef sv. Mihajla, naknadno postavljen nad portal župne crkve Gornjeg Humca, pokazuje umijeće i profinjeni ukus nepoznatog kasnogotičkog majstora, koji je bio pod uplivom najvećeg našeg kipara i graditelja XV stoljeća, Jurja Dalmatinca. Taj agilni majstor dobavljao je kamen za svoje velike i raskošne radnje sa Brača, tu su se po njegovim nacrtima izrađivali arhitektonski ukrasi, pa nije čudo da reljef sv. Mihajla, najljepši reljef na otoku, potsjeća na rad Jurjeve škole. Portal crkve sv. Jurja u izumrlom selu Straževniku jedini je portal gotičkog stila na otoku. Bit će da je bilo još nekoliko gotičkih spomenika, ali su oni zbog svoje nepraktičnosti kasnije srušeni ili preudešeni. U župskoj crkvi Supetra napravljena je od dva kasnogotička kapitela zdjela za blagoslovljenu vodu, a druga dva gotička kapitela nalaze se u dvorištu crkvice sv. Martina. U crkvi Stivana nalazi se također jedan gotički kapitel, dok su ukrasi gotičkog stila, sakupljeni u vrtu pjesnika Kavanjina, preneseni iz Splita.

Najljepša zgrada gotičkog stila na otoku jest dvor uz gat u Bolu. Na južnom pročelju između dva gotička prozora vidi se lijepa bifora. Druga bifora, koja gledaše prema luci, uništena je, gornji utvrđeni sprat je skinut, a salon i blagovaona, u kojoj se još vide fragmenti ukrašenog umivaonika, pretvoreni u magazin. Elegantni i utvrđeni dvor iz kraja XV st. na moru morao je biti raskošno uređen. Osim iskićenih prozora to svjedoči i sačuvano brončano kucalo, rad umjetničke radionice mletačkog kipara Tiziana Aspetti.

Renesansni stil, koji se u Dalmaciji javlja krajem XV stoljeća, rasprostranio se je i na Braču i to najviše zbog djelatnosti

bračkih kamenoloma u to doba. Tu su se izrađivali arhitektonski dijelovi i ukrasi naših velikih renesansnih spomenika i tu su dolazili Andrija Aleši, pretstavnik prelaznog gotičko-renesansnog stila, i Nikola Firentinac, pretstavnik renesanse u Dalmaciji. Sa Brača su, kako to dokazuju arhivski dokumenti koji osvijetljavaju njihovu zamašnu djelatnost, oni uzimali kamen, pomoćnike i učenike. Prirodno je stoga da na otoku nalazimo niz renesansnih reljefa. Na njima se primjećuje odraz postepenog razvoja dalmatinske skulpture, od posljednjih tragova gotike, preko rane i zrele renesanse do prvih znakova baroka. Kameni reljefi imaju oblik triptiha ili ukusno uokvirene ploče, na kojima je Madona i sveci, među kojima najčešće zaštitnik otoka, sv. Juraj. Brižno su izrađeni i malih su dimenzija a u izvedbi pokazuju oznake domaćih klesara. Nemaju osobitu umjetničku vrijednost, ali posvjedočuju proširivanje renesansnog stila i dobrog ukusa XV i XVI stoljeća, koji su tada bili proželi sve dalmatinske klesarske radionice.

Najstariji renesansni reljef je kameni triptih u crkvi sv. Cipriјana u Pražnicama datiran god. 1467. Lijep reljefni triptih u grobišnoj crkvici Gornjeg Humca otkriva u fizionomiji, stavu a osobito u naborima odjeće svetaca da je njegov autor bio dobar učenik ili suradnik Nikole Firentinca, kad je ovaj zidao remekdjelo dalmatinske skulpture, kapelu sv. Ivana u trogirskoj katedrali. Zatim slijede: reljef u crkvici sv. Martina nad Bobovišćima gdje je prikazan zaštitnik Francuske kako kida plašt da ogrne prozeblog siromaha, reljef u crkvici sv. Kuzme i Damjana iznad Podsmrčevika, reljef Madone sa svecima u njezinoj crkvi u Pučišćima, reljef sv. Mihajla u istoimenoj crkvici kraj Gornjeg Humca, tri reljefa sa likom sv. Jurja u svečevim crkvicama nad Pučišćima, Nerežišćima i kraj izumrlog sela Straževnika, visoki reljef sa likom sv. Klementa datiran g. 1535 u njegovoj crkvici u gaju česvina kraj Pražnica, visoki reljef Madone sa djetetom u župnoj crkvi Gornjeg Humca, reljef Madone sa svecima i reljef sv. Jerolima u špilji na oltarima župske crkve Pražnica i konačno potpisani reljef Nikole Lazanića iz g. 1579 u Nerežiškom sv. Petru.

Teško je utvrditi imena majstora ovih skulptura, jer su pismeni podaci o njima neznatni. Kad ih se snimi i usporedi, moći će se nekoliko njih pripisati istom majstoru. Nije isključeno da su to radovi bračkih klesara, jer baš u to doba, krajem XV i tokom XVI stoljeća, kad su te skulpture nastale, pismeni dokumenti spominju niz bračkih kamenara. Navest ću nekoliko imena bračkih lapicida: Grgur i Marko Petročić, majstor Jakov koji je gradio g. 1488 na splitskim zidinama, Marin Cvitanović, Alešijev učenik, rodom iz Pražnica, Nikola Radojković koji je, zaljubljen u svoj

zanat, ponosno uklesao u svoj grb na grobnoj ploči u Gospinoj crkvi u Pučišćima svoj klesarski alat, pa Petar Grubišić, koji je radio za Nikolu Firentinca, kipar Nikola Gospodnetić, autor kipa u koru šibenske katedrale i konačno poznati kipar Nikola Lazanić. U tom krugu treba tražiti i autora gore nabrojenih reljefa. Obrada skulpture oduvijek je na otoku bila omiljela. Primitivističkom skulpturom ukrašene su seljačke kuće, a sklonost prema izradbi reljefa najbolje se vidi u fantastičnoj skulpturi jedne pustinjačke špilje iznad Murvica i na kruni bunara u Supetru, koju Nikola Masonius g. 1734 prekrije reljefnim svetačkim simbolima.

Između renesansnih skulptura treba spomenuti i reljefnog mletačkog lava kraj crkve u Nerežišćima iz g. 1545 pod kojim je, među grbovima bračkih knezova Alvisa Tiepola i Ivana Morosini, natpis koji opominje ljude da se ne parniče. Tu je i stup za koplje, štandarac iz XVI stoljeća sa reljefnim lavom, simbolom mletačke republike i otučenim kneževskim grbovima. Nek bude ovdje spomenut i drveni kip sv. Jeronima u Špilji, radnja korčulanskog drvoresca XVI stoljeća, Frana Ćiočića, iznad oltara župne crkve u Pučišćima.

Između kuća koje nose renesansno obilježje ističu se četiri: dom ratnika Jakova Natali podignut g. 1505 u Stivanu, srušena kuća obitelji Jeličić sa slikovitim balkonom u Bolu, utvrđeni dvor u Postirima, čiji je vlasnik latinskim natpisima ovjekovječio svoja životna načela, i mala kuća sa renesansnim prozorom uz kaštel u Pučišćima.

Krajem XV stoljeća kada je, nakon pada Bosne, otoku zaprijetila pogibao od Turaka, počeli su se u lukama graditi kašteli. G. 1467 Ciprijan Žuvetić podiže prvi kaštel u Pučišćima, za njim se povedoše i ostale bogatije obitelji, te se u maloj luci naniza, kako piše bračko povjesničar Andrija Ciccarelli trinaest kaštela, zbog čega se Pučišća prozvaše »luka kulâ«. Nekoliko ih se i danas tu vidi, na jednom je renesansni grb obitelji Aquila. Istaknuta bračka obitelj Cerinić-Cerineo učvrsti godine 1577 u Splitskoj svoj dvor, a god. 1618 sagradi u Škripu najveći kaštel na otoku. Soprakomit bračke galije Vusio započe da gradi kaštel u Bolu. Kašteli su se sagradili i po ostalim mjestima, i tako se otok bar donekle osigurao od turskih i gusarskih napadaja. Osim toga je većina kuća imala obrambene prozore i puškarnice. Župna crkva Postira bila je poput Gospine crkve u Vrboskoj i sv. Duha u Šipanu utvrđena. U njenom starijem stražnjem dijelu sačuvali su se još obrambeni prozori.

U doba renesanse sazida se u XV stoljeću samostan dominikanskog reda u Bolu, a zatim u slijedećem stoljeću podigle su se crkve u Stivanu, Nerežišćima, Bolu i Postirima, Škripu, Murvici

i Blacama. Većina su tih crkava u XVII, XVIII i prošlom stoljeću proširene. Tako su nastale današnje župske crkve u načinu kasnog baroka. Unutrašnjost im je sada postala prostrana, često razdijeljena u tri lađe. Pločnik se poploča grobovima, koji često imaju relijefne ukrase, grbove i u XVII stoljeću hrvatske natpise. Crkve su nabavile kasnorenesansne i barokne drvene oltare. Ti pozlaćeni i mramorni oltari uokvirili su velike slike mletačkih slikarskih radionica. Lijepe drvene oltare u stilu zrele renesanse sačuvala je crkva u Škripu, veliki barokni oltar u drvu ima crkva u Nerežišćima i dva manja župna crkva u Gornjem Humcu. Većina se tih novih oltara nije izrađivalo na otoku već se nabavljalo iz vani osobito iz Venecije, koja je od XVII stoljeća opskrbljivala dalmatinske crkve raskošnijim crkvenim namještajem, priborom i ruhom. Među mramornim baroknim oltarimi ističe se pobočni oltar u dominikanskoj crkvi u Bolu.

Među vrijednijim starinskim slikama na Braču ističu se oltarna pala glavnog oltara dominikanske crkve u Bolu, koja se pripisuje temperamentnom mletačkom slikaru Jakovu Tintorettu, slike sv. Roka u župnoj crkvi Pučišća, djelo mletačkog slikara Jakova Palme Mlađeg, čije slike u Dalmaciji znatno proširuju njegovu djelatnost i osvijetljuju njegov u domovini još uvijek malo cijenjeni talent. Crkva u Škripu ima tri njegove slike. Župne crkve u Splitskoj i u Nerežišćima i eremitaž u Blacima imaju također po jednu sliku mletačke škole. U franjevačkom samostanu u Sumartinu čuva se nekoliko baroknih slika XVII i XVIII stoljeća. Iz tog su doba i dvije kompozicije u sakristiji crkve u Bobovišćima. Uklonjene su iz oltara, po običaju koji bi trebao već jednom da prestane, da ustupe mjesto šablonskim fabričkim kipovima. Dominikanska crkva u Bolu ima kasetirani strop ispod kora, u kojem je umetnuto nekoliko baroknih slika.

Novim crkvama naročito se ističe pročelje, sagrađeno u širokim plohama i slikoviti zvonik koji dominira nad uvalama, kanalima i ravnicama. Najljepše barokno pročelje ima crkva u Milni sa slikovitim stepeništem. Unutra na triumfalnom luku stoje dva relijefna anđela po uzoru Firentinčevih relijefa u trogirskoj katedrali. Dobro je izvedeno i pročelje crkve u Škripu, kojoj je unutrašnjost također cjelovito riješena. Baroknu nadutost pokazuje efektno pročelje crkve u Nerežišćima. Nove crkve su oživile panoramu mjesta, formirale trgove i doprinijele urbanističkom razvoju pojedinog naselja. Neke su, na primjer crkva u Milni, Škripu, Nerežišćima, Stivanu i Supetru postavljene veoma slikovito. Novi zvonici građeni od XVII do prošlog stoljeća imaju većinom romanički karakter sa primjesama i ukrasima baroknog stila. Čvrsti su u podanku a laki i otvoreni pri vrhu. Spomenut ću

kao harmoničan zvonik Nerežišća, gradnju mirnih i zatvorenih linija, a kao slikovite zvonik u Stivanu, Milni i Humcu Donjem. Najveći zvonik na otoku podižu po nacrtu domaćeg umjetnika Ivana Rendića Ložišća. U završetku zvonika očituje se prenatrpanost motiva i polomljenost linija, tipična oznaka Rendićeva rada i vremena u kojem je radio. Kupolica na vrhu u obliku lukovice smiono je izvedena u kamenu. Od XVII stoljeća zidale su se sve više po bračkim mjestima prostrane kamene kuće gospodarskog izgleda, okružene dvorištima, iskićene baroknim ukrasima, balkonima a neke i grbovima. Među ukusnijim balkonima ističe se prostrani barokni balkon kuće Harašić u Nerežišćima, koji okružuje sa dvije strane kuću. Uz te domove lijepih dimenzija i čvrsta patrijarhalna izgleda sade se i parkovi. Najstariji je onaj pjesnika Jerolima Kavanjina u Stivanu, gdje je i lijepi perivoj obitelji Ilić. U Bolu je park obitelji Martinis-Marchi a u Nerežišćima je izginuo park obitelji Avancanić. Tako se tokom XVII i slijedećih stoljeća promijeni opći izgled naselja, jednokatnice i kule ne strše više osamljeno među stočarskim potleušicama, već se stvaraju slikoviti sklopovi visokih kuća sa balaturama. U XIX stoljeću popločavaju se ulice, pa osobito primorska mjesta dobivaju svojim povezanim sklopovima kuća i uskih ulica izgled gradića. Tu cjelinu naglašava zvonik a bijeli, okrečeni krovovi od kamenih ploča, otporni biokovskim burama, daju joj vedru slikovitost.

U privatnim obiteljima vidio sam također nekoliko vrijednih starinskih slika. Kod liječnika Cerinea u Splitskoj nalazi se Madona firentinske škole XV stoljeća. U istoj kući nalazi se portret malteškog viteza Mavra Mora iz g. 1509, te spada među najstarije dalmatinske portrete. G. Babić u Bolu čuva raprezentativni portret ratnika u kićenoj nošnji XVII stoljeća i dvije slike mletačke škole XV stoljeća. U utvrđenoj prostranoj kući Gligo u Luci Bobovišća nalazi se lijepa slika sv. Jeronima koja sjeća na sličnu sliku talijanskog slikara Girolama Muziane. Uz slike nalazilo se kod plemićkih i bogatih porodica i starinskog vrijednog pokućstva. Danas se tu i tamo vide komadi baroknog namještaja koji pokazuje da su pojedini brački domovi bili otmjeno uređeni. Da je i bidermajerski stil bio u modi kod bogatijih obitelji pokazuju interijeri kuće Definis u Stivanu. Tu se čuva i biblioteka starinskih medicinskih knjiga. Mnogo je pokućstva propalo i odneseno. U zagrebačkom muzeju za umjetnost i umjetni obrt nalazi se renesansni komo koji potječe sa otoka Brača.

Među najnovije bračke spomenike treba ubrojati nekoliko istaknutijih nadgrobnih spomenika, u kojima se vidi eklekticizam prošlog stoljeća. Grobovi koje je iskitio Ivan Rendić prenatrpani

su dekorom i pokazuju više virtuoznost njegova dlijeta, nego čistoću ukusa. Petrinovićev mauzolej u Supetru, djelo kipara Tome Rosandića, odveć je svinut u svojim oblicima, koji se ne podudaraju s okolinom. Tek nekoliko relijefa na portalu i Uznesenje Kristovo u nutrašnjosti pokazuju talent ovog našeg suvremenog kipara.

Pri postavljanju novih spomenika i gradnji novih zgrada treba osobito paziti na ambijent mjesta, gdje se ti objekti dižu. Spomenik ne treba da frapira kićenošću, kao započeta crkva u Selcima, koja se također ne slaže s okolinom, niti glomaznošću kao kuće birokratskog izgleda u Supetru, već treba da osvaja harmonijom dimenzija i čistoćom linija, jer, iako Brač ne obiluje arhitektonskim spomenicima, koji diktiraju način novog zidanja svako je i najmanje bračko selo, čistim tipovima svojih kuća, slikovitošću svojih ulica i luka zaokružena cjelina, srasla sa prirodom. Tu jedinstvenost, koju su kroz stoljeća stvarale životne prilike zdravog primorskog i seoskog života ne smije se rušiti novogradnjama, koje u sebi nose hirove pojedinaca i pretjeranosti modernih smjerova graditeljstva.

Dr. Cvito Fisković

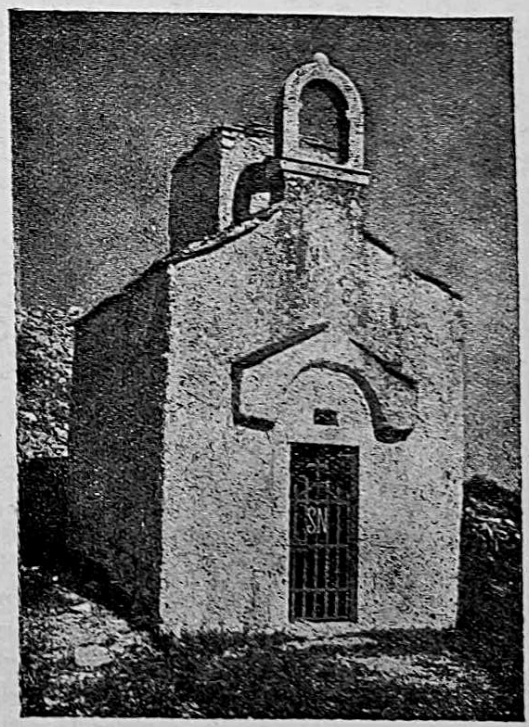

Crkvica Sv. Nikole kod Selaca iznad Sumartina

Kuga na Braču 1784 god

Lanjske sam godine pred redovnu skupštinu Udruženja Bračana pisao pismo u kojem sam predložio izdavanje jednog almanaha, koji bi izlazio povremeno i koji bi donosio članke o svemu, što se tiče Brača, bez obzira da li su ti članci već negdje štampani ili izlaze tek prvi put. Moja je misao bila da taj almanah bude kao neki arhiv, u kom bi svi koji se interesuju za prošlost i sadašnjost tog našeg otoka, svi njegovi prijatelji i simpatizeri, svi koji su za nj čuli i koji su na njemu bili, našli sve što je kroz neko vrijeme o njemu štampano i što se o njemu zna. Na to me je natjeralo i to što ne živim u njegovoj neposrednoj blizini pak mi katkad izbjegne što se o njemu štampa većinom u splitskim novinama.

Radi toga sam zahvalan Udruženju što je ovu moju ideju počelo provađati u djelo i želim, da ovaj broj Almanaha bude prvi jedne duge serije, te da on bude kao neki arhiv za proučavanje otoka Brača u kom će se naći skupljeno sve što vrijedi i sve što je važno, tako da ga neće moći mimoići nitko koga interesira ma i jedan problem Brača. U tu sam se svrhu latio pera da referišem o jednoj pojavi kuge na Braču i to baš u Sumartinu 1784 godine.

Kako su naši krajevi bili vojnički anthemurale christianitatis, te su o svoje bedeme odbijali najezde istoka na zapad, tako se isto po našim krajevima odrazuju i sve druge pojave koje su dolazile s jedne ili s druge strane. Na međi i na putu vojskama, koje su se valjale mi smo u našim krajevima osjetili i još danas osjećamo bolesti koje su osvajači ostavljali za sobom. Endemski sifilis i lepra koje još sada nalazimo po nekim središnjim krajevima naše države ostavili su nam u nasljedstvo zavojevači. Druga jedna bolest, koja je često posjećivala naše krajeve, da plane i opet nestane je kuga, koja je ostavljala prazninu i pustoš u ovim i bez toga namučenim domovima. O ranijim zarazama u našim krajevima imamo jako škrte podatke, koji su unešeni u veća djela i publikacije, kakav je opis kuge u Splitu iz 1348 iz kronike nadbiskupa Cutheisa, koji je Šišić objeloganio u broju 4 Liječničkog vjesnika iz 1931. Neznam sigurno, ali pretpostavljam, da je vrlo vjerojatno i tad kuga

radi blizine prešla i na Brač kao što je to bilo 1424—1426 o čemu nam svjedoči pismo dužda Foscari iz slijedeće godine, kad su došli poslanici bračkog plemstva i pučana da se žale na namete, jer da je kuga pokosila dvije trećine stanovništva i mnogo blaga. U vezi sa tom epidemijom imamo u drugoj knjizi reformacija bračkog statuta četvrto poglavlje, koje govori o pisanju testamenta u vrijeme kuge, jer su tad brački kancelari nerado išli bolesnicima, te se posljednja volja nebi ispunjala. Radi toga je svaki bolesnik u doba kuge mogao, da svoju oporuku izreče u prisustvu trojice dostojnih svjedoka, a ti su morali u roku od dva mjeseca, iza kako se mjesto oslobodilo od kuge, da javno pred kancelarom i četvoricom svjedoka pod zakletvom jave posljednje želje pokojnika, tako da se barem dvojica slože u mišljenju, a da nitko od svjedoka nije nasljednik.

U gore spomenutom broju Liječničkog vjesnika Köbler je objelodanio članak o kugi u Dalmaciji 1783 prema pismu advokata conte Grisogono, koje je upravljeno Šveđaninu Wolfu a ovaj moj sadašnji članak je pisan prema drugim dvjema knjigama koje posjedujem a to su:

1. Relazione della peste di Spalato dell' anno 1784 esposta in una lettera dall' ufiziale N. N. ad un suo concitadino in Venezia (štampano 1784 u Mlecima) i

2. Storia della peste che regnó in Dalmazia negli anni 1783—1784 del dottore Giulio Bajamonti (također štampana u Mlecima 1786).

Prva je knjiga od anonimna autora, ali kako na početku izvještaja veli »... io sono stato sempre presente agl' indicibili travagli... farrò testimonianza di cose da me vedute... o finalmente di cose di me stesso maneggiate...« (uvijek sam bio prisutan neizrecivim mukama... svjedočiću o stvarima koje sam vidio... napokon o stvarima koje sam sam vodio), može se sigurno tvrditi da je pisac knjige čovjek koji je radio oko suzbijanja bolesti, te je vjerodostojan svjedok o zlu, koje je tad snašlo Dalmaciju, a osim toga je i izvještaj pisan Dalmatincu »della di Lei infelicissima patria« (o vašoj vrlo nesretnoj domovini), te je pisac sigurno nastojao da bude čim točniji i potpuniji jer piše jednom, koji poznaje prilike.

Drugu je knjigu pisao dr Julije Bajamonti »socio di varie academie«, koji sam veli da se nalazio usred bolesti, koja je harala, te smatra, da će opis iste biti jednom koristan, pak je odlučio, da prikaže najvažnije prilike dijelom na osnovu onog što je sam vidio i doznao, dijelom po svjedočanstvu časnih osoba, a dijelom iz javnih spisa. Osim toga on se odmah u početku obara na jedne novine u Mlecima, koje su nastojale da

umanje važnost i raširenost bolesti, te veli da je dužnost historičara da bude vjerodostojan, te da će se čuvati netočnosti, ali isto tako da će možda katkad prešutiti istinu, jer svaka istina nije uvijek zgodna da se kaže. Ovu zadnju tvrdnju možda možemo uzeti i kao političku jer je Bajamonti sigurno bio po osjećaju blizak Mlecima, a i knjigu je posvetio dvojici senatora (Angiolo Maria Gabriel e Zaccaria Vallaresso amplissimi senatori Veneti) pak je sigurno nastojao, da umanji krivnju vlasti u širenju bolesti. O tome imamo prava sumnjati, jer se u knjizi na veliko hvali vlast, koja je nastojala, da bolest zaustavi, ali se opet mogu ustanoviti krivnje, te propusti iste, tim više, kad se zna da je koncem 18 vijeka sjaj Venecije blijedio, a stanje u njenoj provinciji Dalmaciji bilo tako jadno da je sam prokurator, a kasniji dužd Foscarini pisao »... još 10 godina ovakove uprave i mi ćemo viditi naše rektore, kako ne upravljaju ljudima već čuvaju ruševine i kamenje uz nekoliko siromaha, koji će preostati iza opće propasti«. Da stvar bude još teža pojavila se glad kako u Italiji tako i u našim krajevima koja je dio pučanstva potjerala da u potrazi za kruhom iseli iz Dalmacije i to dijelom u kraljeve zemlje (cesaree tenute) iz kojih se obično nijesu vraćali, a dijelom u turske krajeve (tenute ottomane). Međutim tada se u Bosni javiše razni znakovi bolesti u tako jakoj mjeri, da se počelo sumnjiti na kugu, a ta se sumnja i obistini, te se u lipnju 1783 pojaviše i prvi slušajevi u Docu u Poljicima, koje su prenijeli bjegunci iz Bosne. Malo zatim javi se bolest u mnogo većoj mjeri oko Sinja, pak oko Klisa i Knina, a kad je tu već počela jenjavati tada se u siječnju 1784 pojave i prvi slučajevi u Splitu i to na Lučcu. Dugo je vremena pitanje bolesti u Splitu bilo nestalno, jer se ni tada liječnici nisu mogli složiti u diagnozama, a to je pogodovalo širenju. No na sreću među narod je bilo ušlo nepovjerenje, te su ljudi sami na svoju ruku poduzimali razne mjere obrane, tako da je većina mjesta ostala pošteđena, a među one, koje je zadesila nesreća bio je Sumartin na Braču. Premda knjiga anonimnog pisca nosi naslov o kugi u Splitu, ipak se dosta na široko bavi i onom lokalnom epidemijom na Braču, baš kao da hoće da dokaže da između Splita i Brača nema razlike, te su nevolje jednog nevolje i drugog, a veselje jednog i veselje drugog. Po tom piscu Brač broji oko 12000 stanovnika, koji žive u teritorijima, selima i kaštelima, a bave se vinarstvom. Za Sumartin veli da se stanovništvo bavi poglavito ribarstvom a ima oko 70 domova. Polovinom travnja su došle u Split vijesti da se je u obitelji Stipić pojavio veliki pomor sa jasnim znakovima zaraze, a po svoj prilici se bolest prenijela tako što je udova nekog Fulonia iz Splita (koji je među prvima podlegao zarazi) poslala Stipićima

jedan sanduk u kojemu je navodno bilo zaražene robe. Odmah je mjesto bilo odijeljeno od ostalih otočana, kao i teritorij Bol, jer je malo prije toga bilo dosta mještana iz Sumartina na Bolu. Da vodi brigu o bolesnima, kao i o svim zdravstvenim mjerama poslaše iz Splita brigadira Radu sa pomoćnikom, kirurgom, čuvarima i grobarima i s nešto narodne vojske (soldatesca nazionale) koliko su je mogli odijeliti iz Splita. Svi ovi otiđoše na Brač sa brigantinom, s kojim je upravljao kapetan Questini, a dodijele im i jednu galiju sa kapetanom Dinsom. Vojska je opkolila mjesto, podigla bolnicu i svim silama nastojala, da se bolest ne proširi u čemu je i uspjela, jer je u Sumartinu ostavila pustoš, jer je umrlo 150 osoba, a od 70 domova 6 ih je sasvim izumrlo. Koncem svibnja je bilo pak još 20 bolesnika u bolnici, a u ozdravljenju se nalazilo 36 ljudi. Kako Bajamonti veli, taj broj mrtvih i bolesnih ne bi za Peking i Kairo bio velik, ali za selo kao Sumartin je ogroman. Među mrtvima je bio i pomoćnik brigadira (cornetta de' Crovati Adoni), te dva grobara i pet vojnika, a i sam brigadir je prebolio bolest. Bolest je malo po malo nestala, tako da se nije proširila na ostala mjesta na Braču i ostalim otocima. Tome se ima zahvaliti, što su se na glas bolesti odmah svi zaštitili: tako Hvar, pa Omiš i Makarska, a osim toga su lađe u Sumartinu bile povučene na kraj, te je bio zabranjen svaki odlazak iz mjesta.

To je kratak referat o jednom bijesu kuge na Braču, koja nas je i prije znala vrlo često i ljuto da posjeti. Na to nas sjećaju i one kamene kapelice Sv. Roka, koje vidimo skoro u svakom bračkom mjestu, a ljeti na dan Sv. Roka ide pobožna procesija po mjestima noseći svečev kip i moleći:

»Sveti Roko priblaženi,
Molimo te poniženi,
Da nas braniš od kuge«.

Nestalo je bijesa zaraze, ali je uspomena ostala i u pričama, kao u onoj o Sv. Ivanu Povaljskom, koji je potjerao kugu iz Povalja šibajući je iz velike daljine uz riječi: »Šukadar, bukadar kuga u Povlja nikadar«, koju nam je obradio Nazor u svom »Pastiru Lodi«.

Mostar.

Dr. Vjekoslav Slovinić

Historijska obavještenja *)

O PODRIJETLU PORODICE CICCARELLI

I

Porodica ili kuća Ciccarelli, koja se ranije prezivala Čikarelić, proishodi od stare obitelji Kukretić, a bijaše plemićka u bosanskom kraljevstvu i tako isto plemićka u starom gradu Naroni ili Neretvi, gdje joj je bio zavičaj. Dimitar Čikarelić, naš predak, godine 1389 dobio je od prvog bosanskog kralja Stjepana Tvrtka na dar nekoliko zemalja i posjeda u Dulmi, sadašnje Duvno, i u Rami; kasnije od njegovog nasljednika Stjepana Dabiše kralja Bosne, Dalmacije i Otoka godine 1392 bi imenovan njegovim Peharnikom, a njegova dva sina Grgur i Pavao biše imenovani njegovim Dvorjanicima, potvrđujući njima i njihovim nasljednicima na vječna vremena njihovo plemstvo. Godine 1462 Radoš, sin gorespomenutog Pavla, bi imenovan vojvodom ili kapetanom vojske kralja Stjepana Tomaševića. Slijedeće godine 1463, pošto su Turci osvojili bosansko kraljevstvo, a poslije tri godine i Hercegovinu sa gradom Neretvom, Dominik i Nikola, sinovi Vojvode Radoša, izbjegoše turskoj tiraniji, naselivši se prvi u Italiji u Papinskoj Državi, a drugi naš predak ovdje na Braču, u predjelu zvanom Ravan koji je udaljen oko tri milje jugozapadno od sela Selaca, gdje je za svoje obitavalište sagradio kulu sa dvije kuće, koje su kasnije uslijed nasljedstva ili na neki drugi način prešle u vlasništvo gospode Vužijo iz Bola. Zatim, oženivši se sa jednom bračkom plemkinjom, bi primljen u Bračko Plemićko Vijeće 25 januara 1489, pak potvrđen i proglašen sa svojim legitimnim nasljednicima za ori-

*) Dobrotom g. Dušana Kraljevića iz Pučišća dobili smo nekoliko rukopisa pok. don Andrije Ciccarellija, pučiškog župnika. Ciccarelli je poznati bračk povjesničar, koji je napisao više djela, a najvažnije je «Osservazioni sull' isola Brazza e sopra quella Nobiltà» štampano u Mlecima 1802. Poslije svjetskog rata pučiški Hrvatski skup je preveo i štampao njegov «Historički prikaz Pučišća» (1922). Od poslatih rukopisa preveli smo ova dva historijska obavještenja. — Ur.

ginarnog plemića od Slavnog Kolegija ovlaštenog od Slavnog Senata Dukalom od 15 juna 1492; i od tog doba pa do dana današnjega porodica je uvijek bila smatrana kao izvorno plemićka, te je uživala sva prava i povlastice pripadajuće i dane originarnom plemstvu. Iz Ravni se preseli u utrnuto selo Mošuljica ili Mošuje (Mossulla), a kasniji njegovi nasljednici predoše u Gornji Humac i ovdje u Pučišća; a pošto su izumrle sve druge razgranale porodice, potomstvo našega Nikole živi u meni Piscu, i u mojoj dvojici braće i našim dvjema rođacima, kako se sve može utvrditi na prvi pogled iz velikog radoslovnog Stabla, kojeg sam sastavio sa mnogo truda i posvemašnjom točnošću. Da se ne izgube autentične uspomene napisane u starim i istrošenim papirima, te postavljene u početku prve Knjige, napravio sam od njih tri prepisa, pa se sa dvijema, koje se nalaze u prvoj Knjizi, po potrebi, možete poslužiti otkidajući jednu od njih iz dotične knjige, koju ne smijete nikada iznositi iz kuće da se ne izgubi.

Nasljednici Dominika, koji se nastanio u Papinskoj Državi, još danas postoje u varošici Massaccio u diocezi i Gradu Jesi, s kojima sam se pomoću pisama upoznao, te se nadam da ću ih pohoditi, što ćete moći razumjeti iz drugog rodoslovnog Stabla, i iz dokumenata koji se nalaze u drugoj Knjizi. Iz iste Knjige doznat ćete da se u istoj Papinskoj Državi nalaze još dvije porodice Ciccarelli ili Ceccarelli, i to jedna u Kaštilu zvanom Pieve Torina u diocezi Camerino, a druga u gradu Peruggia. Možda i one potječu od gorespomenutog Dominika, ali nisam siguran. Imam namjeru da sakupljenim dokumentima priložim svaku odgovarajuću vijest, koju unapredak uspijem otkriti.

Pučišća, 24 augusta 1790.

II

O POBUNI PUČANA G. 1797

U prošlom mjesecu maju završila je aristokratska Mletačka Republika, te nakon što se demokratizirao grad Venecija, sva je primorska Dalmacija bila u metežima i u stanju anarhije. Ovdje na Braču u mjesecu junu i prvih dana jula Puk t. j. svjetina raspaljena od potajnih buntovnika proglasi jednakost prisilivši oružjem u ruci plemiće da se odreku svojih prava i prerogativa i da im predadu sve papire i dokumente koji su se odnosili ne samo na plemićku bračku Komunu, nego također i sva druga odlikovanja (freggi) pojedinih porodica, koja su dobile u bilo koje vrijeme i od bilo koje vlasti. Da bi to postigli 29 juna na večer dođe u ovo mjesto oko 800 oružanih ljudi,

pod vodstvom glavara od njih izabranih, te tridesetoga, nakon što su počinili tako neobičnu bunu i nasilje, prisilili su sve plemiće i privilegovane da predadu kao dodatak prisilne odreke odgovarajuće dokumente, a ja da bih izbjegao uvredama bi prisiljen da im predam mnoge koje su se odnosile na Komunu kao i one naše porodice, koji su postojali napisani na već starim i istrošenim papirima. Jer, da sam im dao nove prepise, bili bi me prisilili da im predam i same stare, iz kojih su nove bile izvađene. I ako je 16 jula Slavni barun Matija Rukavina, general njegovog Carskog Kraljevskog Veličanstva Franje II sadanjeg našeg dobrog vladara, uveo pređašnji mir poništivši sve učinjeno i obnovivši sve u svoje pređašnje stanje i naredio da iznuđeni papiri budu povraćeni svima, ja sam ipak izgubio mnoge, a od onih koji su se odnosili na plemstvo naše obitelji samo mi je jedan bio povraćen, koji mi je 4 ovog mjeseca bio poslan od presvijetlog bračkog konta Mark Antonia Contarinija a kojeg sam danas metnuo u početku prve Knjige. Da ne bih prouzrokovao novog negodovanja i nesklada, nisam i neću reklamirati, jer imam druga tri autentična prepisa, koji se nalaze u ovoj knjizi.

Pučišća, 10 septembra 1797.

Don Andrija Ciccarelli

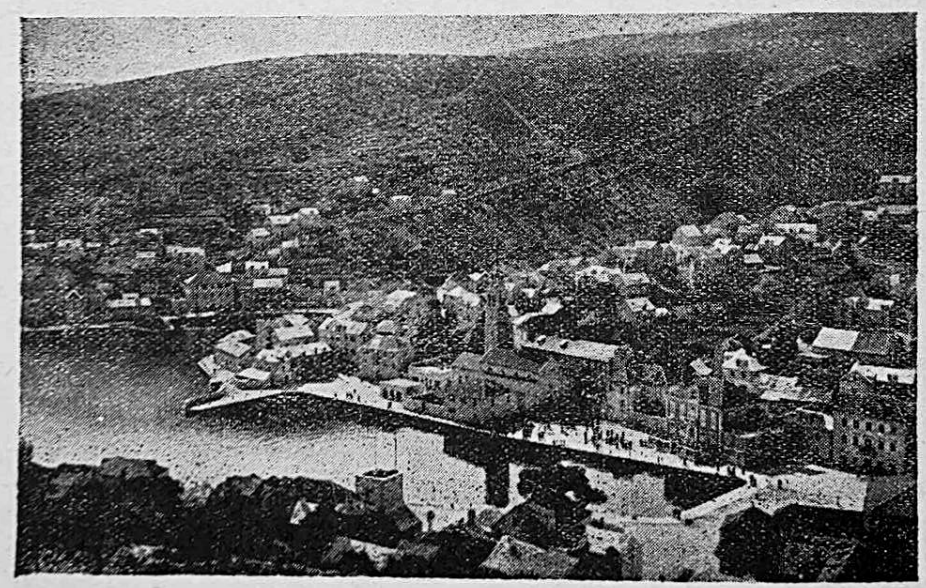

PUČIŠĆA rodno mjesto don Andrije Ciccarellija

O štokavskim govorima na Braču

Govori otoka Brača bili su do nedavno veoma slabo poznati u jezičnoj nauci, premda oni pretstavljaju veoma dragocjenu građu za poznavanje razvitka našega jezika od najstarijih vremena do danas.

Pred mnogo godina upozorio je naš i strani svijet na neke akcenatske osobine bračkih govora Dubrovčanin dr. Milan Rešetar, sveuč. profesor u Beču u svojim djelima »Der štokavische Dialekt« i »Die serbokroatische Betonung«. O tom istom akcentu na Braču govorio je i prof. zagrebačkog sveučilišta dr. Stjepan Ivšić u svom radu »Prilog za slavenski akcenat«. U novije vrijeme 1929 godine pisao je o cakavskim govorima u Milni, Sutivanu i Supetru na Braču na poljskom jeziku sveuč. prof. krakovskog sveučilišta dr. M. Malecki u svom radu »Cakavizm«. Iako vrlo nesređeno spomenuo je nešto o razmještaju govora na Braču i R. Strohal u svojoj brošuri »Hrvatski dijalekti«. Cjelokupnu sliku sviju čakavskih i cakavskih govora na Braču sa svim njihovim osobinama starijim i novijim dao je pisac ovoga članka u svojoj raspravi »Čakavski dijalekat otoka Brača« (Beograd 1940).

Budući da će prikaz ove rasprave dati g. prof. Pavle Valerjev, rođeni Bračanin, ja se neću u ovom članku osvrtati na čakavske ni cakavske govore na Braču, nego želim da ovim člankom upozorim čitatelje na štokavske govore Brača, jer je o njima tek nešto spomenuto u navedenoj mojoj raspravi. Na ovome mjestu ne mogu se upuštati u stručna jezična izlaganja, jer u ovom članku nije mjesto za takva izlaganja. Ja ću upozoriti samo na one najvažnije momente koji mogu zanimati i širu javnost, a osobito stanovnike otoka Brača. (Posebnu naučnu studiju o štokavskim govorima na Braču i Hvaru spremam za jedan stručni jezični časopis).

Zadnjih se godina mnogo piše u stručnim časopisima i u dnevnoj štampi o čakavskom dijalektu. U tom se dijalektu pišu i štampaju i pjesme nekih novijih pjesnika kao što su se štampale pred nekoliko stotina godina u vrijeme cvjetanja dalmatinsko-dubrovačke književnosti. Danas u tom prednjače pjesnici Istre i Hrvatskog Primorja, a od pjesnika iz ovih krajeva štampali su neke svoje pjesme u čak. dijalektu Bračanin Vladimir Nazor (u

istarskom čakavskom dijalektu) i Hvarani Pere Ljubić i Marin Franičević (u hvarskom čakavskom govoru).

U novije vrijeme mnogo se raspravlja o tom da li se područje čak. dijalekta proširuje ili suzuje; rađa li se čak. dijalekat ili izumire. U toj polemici najviše se istakao, pored drugih, novinar g. Franjo Pavešić. On je pisao više polemičkih članaka u »Obzoru« 1934 i 1935 i u sušačkom »Primorju« god. 1938. Gosp. Pavešić zastupa beskompromisno mišljenje da čakavski dijalekat ne izumire i da neće lako izumrijeti. On u svojim člancima jako napada sve one koji protivno misle. Međutim gg. Gervais, Nazor, Petris, Dukić i drugi dokazuju i uvjeravaju da čakavski dijalekat polako, ali sigurno izumire. Čitava ova polemika vodila se gotovo isključivo o čak. govorima Istre i Hrvatskog Primorja, dok se o dalmatinskim čakavskim govorima malo pisalo. Vjerujem da će čakavski govori Istre (u koliko ne budu potalijančeni) i Hrvatskoga Primorja dulje živjeti nego dalmatinski, jer ih ne potiskuje tako jako štokavski dijalekat s kopna kao dalmatinske čakavske govore.

Dalmatinski čakavski govori jače i brže se gube, jer ih snažno postiskuje štokavski govor s kopna. To nam najbolje posvjedočuju nekadašnji čisti čakavski govori Vinišća, Marine, Kaštela, Drvenika, Čiova i Šolte. Oni su nekada imali i dugo dobro čuvali sve stare čakavske osobine, a danas ih naglo gube, koje mjesto manje koje više, a neka mjesta gotovo su ih posve izgubila. Čak i akcenat, koji se obično najbolje i najdulje drži, i on se u nekim od spomenutih mjesta posve zamijenio novim štokavskim akcentom. Ono što se zbilo u spomenutim mjestima na kopnu i na manjim otocima na koje je mogao brže, jače i lakše djelovati štok. dijalekat sa svim svojim osobinama, zbiva se pomalo i neopazice i na većim otocima: Braču, Hvaru, Korčuli i Visu. Na ovom otočju osobito na Braču, Hvaru i Visu čuvaju se još dobro mnoge stare i veoma stare čakavske osobine glasovne i obličke, a osobito akcenatske, ali su se neke posve izgubile naročito u oblicima i glasovima.

Brački govori sačuvali su neke starije osobine nego hvarski i viški, ali u izvjesnom pravcu na njih jače djeluje govor Splita i susjedne obale od Splita do Makarske, nego na govore otoka Hvara i Visa.

Na najistočnijoj tački Brača u mjestu Sumartinu govorilo se nekada čistim i lijepim štokavskim narječjem, jer su stanovnici ovoga mjesta pod vodstvom rimokatoličkih fratara došli iz Makarske i Imotskog god. 1645 i tu se trajno zaustavili. Ovo je mjesto potpalo pod općinu Selca kao i susjedna mjesta Novo Selo i Povlja. Sumartin je veoma blizu Selcima. Miješanje stanovnika Sumartina, Selaca, Novog Sela i Povalja bilo je uzrokom

da je štok. dijalekat Sumartina djelovao najviše na govor Selaca osobito u zadnje vrijeme, ali je zato i štok. govor Sumartina poprimio vremenom neke čakovske osobine naročito akcenatske. Osnovni dijalekat u Povljima, Novom Selu i Selcima bio je i jest svakako čakavski, kao što je bio i na čitavom ovom području od Selaca do Gorjeg Humca i Pražnica, da i ne govorim o preostalom dijelu otoka od Pražnica do Milne. Na ovom prostoru na istoku nalazila su se u prošlosti neka poveća čakavska mjesta kojih danas uopće nema. Već u Povljima čujemo neke štokavske osobine kao: što i ča, đaval gen. đavla, grožđe i grožje gen. grožđo, crjen, crn, crvenit se, crivo, crpat, iscrpst, jezik, jetra, umrem i umren. I kod akcenta ima nešto otstupanja od stare čakavske akcentuacije. U Novom Selu još je jači uticaj štok. dijalekta, ne samo u pitanju glasova i oblika nego i u pitanju akcenta. U Selcima je svakako najjači uticaj štokavskoga dijalekta u svakom pogledu. U Novom Selu čujemo ča i što, rest i rast, vrebac i vrabac, vazest i uzest, hvala, žeđa, rođen, gvožđe, grožđe, crn, crv, crjen, liši (= ljepši), pa i sinova (gen. mn.) pored sinov. Akcenat na dosta riječi osobito kod mlađega svijeta napušta svoje staro mjesto i poprima štokavske osobine. Sve ove osobine Povalja i Novog Sela mogu se u još većem broju primjera zapaziti u govoru Selaca, jer je na govor ovoga mjesta najviše mogao djelovati i djelovao je govor Sumartina. Sumartin spada, kako sam već spomenuo, pod općinu Selca, pa mnogi stanovnici Sumartina idu često, neki i svakoga dana, u Selca,. Selčani su opet upućeni na Sumartin, jer je to mjesto pristanište za parobrode i druge brodove za Selca, a k tomu nije mnogo udaljeno od Selaca. Vrlo je važno za miješanje govora i to što oko Selaca ima mnogo kamenoloma, pa tamo dolaze na rad Sumartinjani, a i drugi štokavci. Tako se može objasniti jače prodiranje štokavskih osobina u Selcima. Mlađi naraštaj, a i ljudi osrednjih godina, služe se u međusobnom razgovoru štokavskim govorom, razumije se, sa izvjesnim čakavskim primjesama. Kako se iz ovoga vidi i Sumartinjani su u neprekidnom i čestom saobraćaju sa Selcima, pa nije čudo da su neke osobine staroga čakavskoga dijalekta u Selcima djelovale u izvjesnom pravcu i na govor Sumartinjana. Tako se više ne može govoriti o onom štokavskom govoru u Sumartinu koji su stanovnici Sumartina donijeli sa sobom u vrijeme naseljavanja ovoga mjesta s kopna. Uticaj čakavskoga dijalekta na govor Sumartina vidi se u glasovima, oblicima i akcentu, a da i ne govorim o sintaksi, stilu, i uopće o duhu jezika. Tako u Sumartinu čujemo danas: greb, teplina, stol, debel i debeo, mlađi i mlaji, slaji, preja, mejaš, grožje, dažji, ali građanin, svađen, u svađi, nasađen, rođen i dalje

šćap, godišće, šćeta, prišć, šćedit, gušćerica, klišća, doć, poć, nać, nedeja, ali u nediju, volja i voja, ljudi i judi, polpis, polpisat, polkova, olgojit, olgovorit, maška, težaški, ali ručka, kvočka, nom. kruh ali gen. kruva. Akcenat je štokavski, ali ima dosta primjera u kojima se čuje čakavski akcenat osobito to vrijedi za t. zv. čakavski akut na pr. vodé, žené, brojín.

Ove pojave nas upućuju na to da vjerujemo da će štokavski dijalekat u mjestima na vrhu Brača sve više preotimati maha, jer mu u tom pomaže crkva, škola, novine, domaća inteligencija i saobraćaj sa vanjskim svijetom. Međutim i čakavski dijalekat sa zapada ostrva davaće svoje obilježje, pa ćemo imati, doduše, nov štokavski govor, ali će se u mnogočem razlikovati od čistoga štokavskoga književnoga govora kojim govore stanovnici Bosne i Hercegovine.

Sisak.

Dr. Mate Hraste

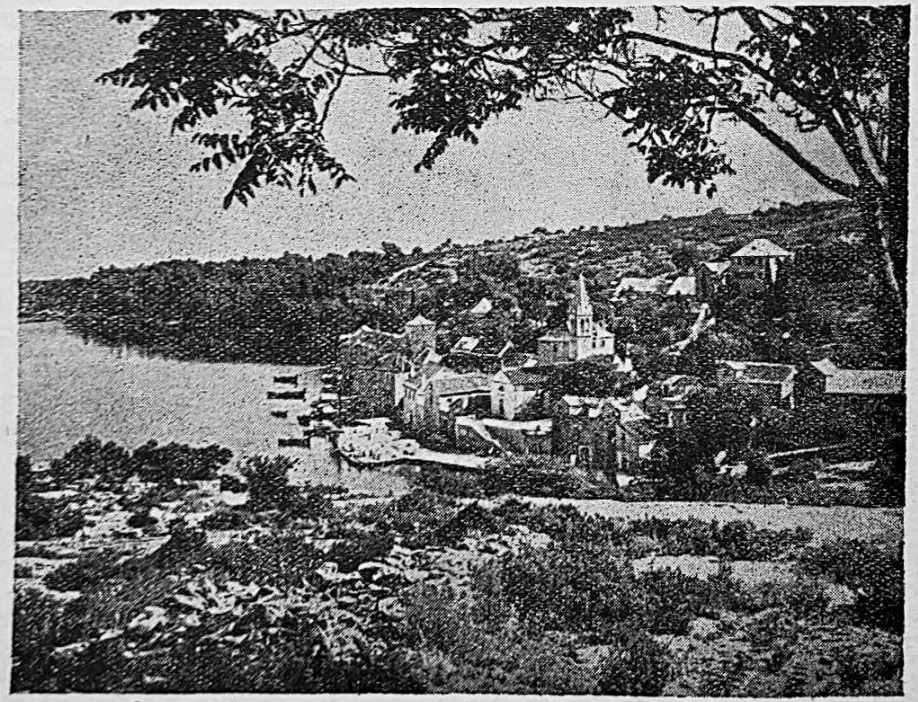

SUMARTIN ili Vrhbrača štokavsko naselje na Braču

Reportaža o Braču

(PREDAVANJE U PRIREDBI »UDRUŽENJA BRAČANA« U SPLITU ODRŽANO 2 III 1939)

Predavač je u laganoj kozerskoj formi pokušao dati prikaz općih prilika na otoku Braču. U početku svog predavanja ističe da je reportaža izvještaj o postojećem stanju, letimičan prikaz ljudi i stvari u izvjesnom prostoru i vremenu. Tehniku reportaže karakterizira ležernost (ne površnost!), a njezinu bitnost karakterizira sinteza. Nije pravedno kada se govori o reporterskoj površnosti. Reportaža ima da u laganoj formi iznese bitnost problema, da na probleme upozori, ne da ih riješi. Ona ima da sintetizira prikaz odnosa ljudi i stvari da nađe težište problema i što je najvažnije, da dade, bez nametljivosti i pretenzija, inicijativu za razmišljanje i rad. Kada je pitanje postavljeno ono je već dijelom riješeno. Polazeći s ovog stanovišta predavač pokušava dati reportažu o Braču i Bračanima. Kaže da to neće biti ni socijalna, ni kulturno historijska, ni gospodarska, ni tehnička reportaža, nego opća reportaža o svim tim pitanjima. Nastojat će, u koliko je to moguće u okviru jednog predavanja, istaknuti glavne karakteristike i probleme otoka.

Zatim predavač iznosi glavne i bitne karakteristike geografije, historije, kulture, civilizacije, gospodarstva i socijalnih prilika otoka Brača. Brač, taj eliptoidni vapnenački otok, sa svojih 396 četvornih kilometara i oko 17 tisuća stanovnika, osam općina, dvadesetak varošica i sela i 11 zaselaka ima mnogo vrlo raznovrsnih i važnih problema, koje treba riješiti, jer to nameću žive potrebe. Posebno se ne osvrće na historijsku prošlost Brača o kojoj su govorila poznata gospoda stručnjaci. Historiju Brača karakterizira ovako:

Za nama leži nekoliko tisućgodina historije. Od neolitske epohe do danas vladali su otokom mnogi narodi i države. Svi su oni ostavili tragova svoje moći i vlasti. Naša je hrvatska rasa asimilirala ostatke svih rasa koje su nekada na otoku živile i vladale, ali kameni spomenici, dokumenti, literatura, predaje i običaji pričaju o toj prošlosti koja je na otoku nekada postojala i koja još uvijek na njemu živi. Iliri, Grci, Rimljani, hrvatski kra-

ljevi, ugarsko-hrvatski kraljevi, Venecijanci, (neko vrijeme) Rusi, Francuzi i Austrijanci vladali su otokom. Iza svih njih ostala je na otoku zdrava i čila naša hrvatska rasa. To treba naglasiti osobito za one koji misle i govore da na našim otocima živi nekakva »mediteranska mješavina«. To shvaćanje je krivo. Na otoku Braču živi etnički jedan od najčišćih dijelova hrvatskoga naroda. Pod uticajem geografskih i političkih prilika izgradio se je tu jedan poseban jadransko-hrvatski tip.

Govoreći o kulturnoj povijesti Brača nabraja razne spomenike koje su na otoku ostavile razne epohe. Na Braču su nađeni predmeti iz neolitske epohe i iz brončane. Posebno se osvrće na graditeljske slogove. Najstarije kršćanske crkve gradili su na Braču Salonitanci između 4—7 stoljeća. U devetom vijeku grade na Braču Hrvati svoje crkvice. To su malene građevine, građene u slobodnom stilu koje se odlikuju svojom originalnošću. Ukrašene su pleternom ornamentikom koja je nađena na Bolu. Zatim nabraja građevine u romaničkom, gotskom, renesansnom i baroknom slogu. Kulturni život Brača dokazuje da su Bračani uvijek podržavali žive veze sa kulturnim svijetom i s njime živo surađivali. Rad bračkih umjetnika i književnika, kaže predavač, zaslužuje posebnu studiju i nije moguće ni približno prikazati ga u okviru jednog predavanja. Predavač spominje samo neka imena bračkih kulturnih radnika u raznim stoljećima i návodi njihova glavna djela. Iz toga proizlazi da je Brač od najstarijih vremena do današnjeg dana uvijek išao u korak s kulturom naprednog svijeta. Spominje da Dr. Fisković radi na monografiji o umjetničkim spomenicima Brača.

Zatim predavač prelazi na gospodarske probleme. Ističe da je bilansa Brača pasivna jer se više uvozi nego li izvozi. Da nema pošiljaka iseljenika iz Amerike ta bi bilanca bila još pasivnija. Filoksera je pred nekoliko desetljeća uništila glavni izvor blagostanja na otoku, vinovu lozu. Nova loza amerikanica nije mogla da se primi na pločastom terenu otoka na kojem je uspijevala stara loza. Uslijed međunarodnih događaja mogućnost prođe je pala a s time i cijena vina. Nastaje veliko pitanje, kako da se iskoriste oni pločasti tereni na kojima nova loza ne može uspijevati. Inicijativom narodnog zastupnika Ivana Petra Mladinea radi se na tome da se tu zasade španjolske bajame. Ta veoma rentabilna voćka uspijeva u Španjolskoj, u klimatskim i terenskim prilikama koje u mnogome sliče našima. Predavač zatim govori o mogućnosti drugih kultura — buhača, višanja, maraška, aromatičnog bilja — te ističe potrebu stručnog planskog rada koji će omogućiti što veću proizvodnju i što bolju prođu tih proizvoda.

Najnovija grana bračke privrede zove se turizam. Turizam je, mogli bi definirati, industrijalizacija prirodnih ljepota, klimatskih prilika i kulturnog ambijenta izvjesnog prostora. Ako je tome tako onda zaista Brač posjeduje u najvećoj mjeri te «sirovine« turističke industrije. U kratkom prikazu turističkih prilika na Braču ističe da se tamo turizam nalazi tek u svom začetku i da ima nekoliko važnih pitanja koje treba riješiti da bi se taj turizam mogao razviti u velikim razmjerima. Jedno od glavnih pitanja je pitanje vode. Moderni turizam iziskuje velike količine vode koje Brač nema, jer ima malo izvorne vode. Kako da se riješi to pitanje? Postoje tri predloga. Prvi je da se sagrade veliki rezervoari poput onih u Nerežišćima. U tom bi slučaju trebalo sagraditi mnogo veće od spomenutih. Trebalo bi zapasati čitave doline i pretvoriti ih u rezervoare. Ipak je pitanje da li bi ta voda dostajala za potrebe dobro razvijenog turizma. Neki predlažu jedno veoma smiono i, kako se misli, barem za sada neostvarivo rješenje. Naime, da se voda preko podmorskih cijevi dovede s izvora Jadra na otok. U koliko je provedivo reći će kalkulacija, jer bez sumnje to iziskuje vrlo mnogo novaca. Treći bi način bio prerađivanje morske vode u pitku.

Jedan je istaknuti socijolog rekao, da su dalmatinski otoci na veoma visokom stupnju civilizacije i da seljak rijetko gdje živi kulturnim standardom dalmatinskog otočanina. Ovdje treba dodati samo to da taj seljak ne živi i jednako visokim materijalnim standardom. Ipak u tom siromaštvu bračkog težaka, ribara i mornara ima mnogo ponosa, u njegovom teškom životu ima mnogo etike. U teškoj je borbi za svagdašnji kruh znao siromašni Bračanin sačuvati svoju moralnu integralnost i intelektualnu samostalnost. Duša našeg kolektiva najneposrednije dolazi do izražaja u životu njegovih seljaka. Tu se najiskrenije izrazuje njegova priroda, temperamenat i mentalitet. Tko je upoznao na licu mjesta (ali ne po kojekakvim pričanjima i prepričavanjima) život bračkog puka, njegove običaje, pjesme, veselje i nade, taj je osjetio toplinu i energiju jednog zdravog kolektiva, koji ima sve uvjete za napredovanje na duhovnom i materijalnom polju. Kolorit života i društva na otoku je pun intimnosti i originalnosti. Tu su brački težaci, ribari, mornari, gonjači, radnici i pojedinci, koji svojim zajedničkim životom stvaraju jedan intiman kolorit i štimung koji nije obrađen u književnosti, kao što je na primjer Zagora obrađena od Šimunovića, a i u narodnim pjesmama. Gledajući Brač sa socijalnog stanovišta ističe se uloga, koju su igrali posjednici, koji nisu nikada bili »pauci« i »kamatari«, nego prijatelji i savjetnici težaka. Poznato je na pr. da stari bračk posjednici nijesu težacima nikada davali novac na kamate. Agrarnom reformom (koja je ipak bila nužna) taj je stalež skoro nestao i da-

nas se stvaraju novi i svakoj zajednici neophodno potrebiti autoriteti na selu, koji će preuzeti njihovu ulogu. Nadamo se, da će to »Seljačkoj Slozi« i »Gospodarskoj Slozi« i uspjeti.

Zatim se predavač osvrće na odnos Brača prema ostalom svijetu. Živimo u doba pobjedonosne tehnike, koja briše stoljetne i tisućljetne tradicije, stvara nove oblike na svim poljima ljudskog života. Toj se revoluciji ne će moći oteti ni Brač, pa ma koliko on konservativan i otporan bio prema svemu onome što nije posvećeno stoljetnim tradicijama. Brzojav i parobrod su bili prvi atak na inzularnu izoliranost Brača. Parobrod je smjenio ponosnu generaciju bračkih jedrenjaka i mnogo djelovao na život otoka na kojem je nekada putovanje u Split bio podvig i događaj o kojem se je dugo pričalo. Tempo današnje evolucije je mnogo brži nego nekada. Mijenjaju se socijalni oblici i odnosi, prometna i proizvodna sredstva, trgovinske konjukture. Taj tempo počinje zahvaćati i Brač. Treba raditi na tome da se otok što jače i korisnije ukopča u mehanizam svjetskog pozitivnog duhovnog i materijalnog života. Ali pri tome treba paziti da sa dotrajalim formama ne padnu i one vrline koje su od uvijek resile našeg otočanina, a to su: ono zdravo shvaćanje života i svijeta i ono razumno uravnoteženo razlikovanje dobra od zla, u čemu i leži njegova ljudska vrijednost.

Luka Fertilio

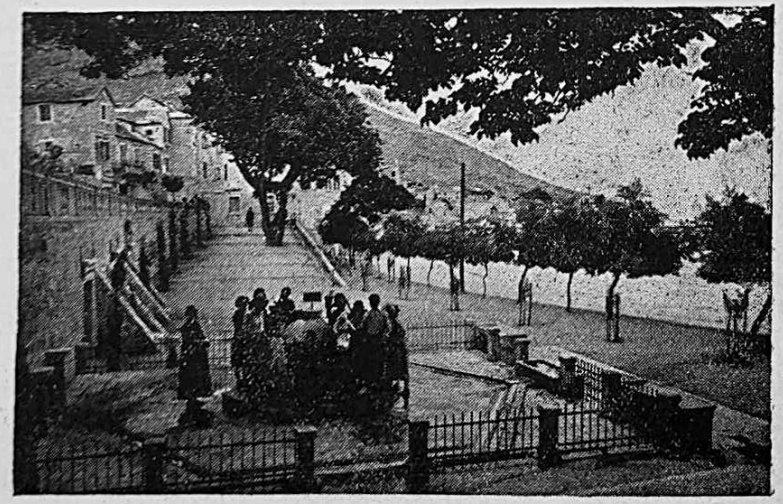

BOL, Česma

O higijenskim i zdravstvenim prilikama na otoku Braču

Pučanstvo otoka Brača, kao i inače pučanstvo na ostalim otocima i primorju, živi u mnogo boljim i naprednijim higijenskim i zdravstvenim prilikama nego što žive pučanstvo naše Zagore; iako su još uvijek zdravstvene i higijenske prilike na Braču daleko od prilika u kojima bi današnji čovjek morao živjeti.

Da su na Braču zdravstvene i higijenske prilike ipak relativno povoljne razumljivo je, ako se uzme u obzir da je pismenost na Braču prilično visoka, da nema nadriljekarstva, da je praznovjerje kudikamo manje razvijeno negoli u zagorskim predjelima, da narod neobično cijeni zdravlje i zove liječnika odmah u početku bolesti pa i za najneznatniju bolest, da su stanovi u glavnom i ako jednostavni redovito čisti, uredni, prozračni, zaštićeni od kiše i nevremena, često sa odjeljenim prostorijama za spavanje, a redovito sa odjeljenim prostorijama od životinja.

Razumije se da su

STANOVI NA BRAČU

još uvijek u velikom procentu nehigijenski i nezdravi prama današnjim principima higijene, kao što je velika manjkavost na Braču pomanjkanje peći u stanovima kao i pomanjkanje dvostrukih prozora.

U većini kuća, pa i kod najsiromašnijih težačkih kuća na Braču, opaža se urednost i čistoća. Vršeći dužnost opć. liječnika za vrijeme od 3 godine u dvjema općinama, rijetko mi se dogodilo da nijesam našao u kući sapun, ručnik, čisto rublje, potrebno posuđe i one predmete koji su od neophodne potrebe za bar donekle higijensko življenje. U Zagori radi bijede i neimaštine svega toga fali. Jedino bi se imalo primjetiti ličnoj higijeni, osobito starijeg seljačkog življa, u pogledu pranja. Mnogi se čak niti ljeti u moru ne kupaju.

Alkoholizam je u pravom smislu riječi skoro nepoznat na Braču, jer dok se vino umjereno pije osobito za vrijeme teških poljskih radova, dotle se rakija rijetko uživa i u relativno ograničenoj mjeri. Kod poznato teškog težačkog rada i kod relativno nedovoljne hrane, taj alkohol ne može da štetuje, dapače kod nedovoljne hrane može da nadoknadi pomanjkanje potrebnog broja kalorija u nedovoljnoj hrani.

PIJANAC JE RIJETKOST NA BRAČU

U koliko se u pojedinim mjestima nalazi po koji okorjeli pijanac, to se na njega pokazuje prstom. Prigodimice uživanje veće količine alkohola kod sajmova i raznih svečanosti, političkih sastanaka, ne može se smatrati pijanstvom. Razumije se da se cijeli Brač ne može prodičiti trijeznošću, jer ima i sela gdje se ipak više pije nego što bi trebalo. Posljednjih godina pije se više nego što bi trebalo u mjestima, gdje se razvija industrija a osobito kamenarska industrija. Ta nezdrava pojava slabi fizičku otpornost radničkog podmlatka.

Uslijed niske cijene vinu i krize u trgovini s vinom, bojati se je da se i pučanstvo Brača ne oda piću i tako alkoholizam ne degeneriše taj zdravi i otporni narod, kao što se degenerisao u raznim predjelima države uslijed prekomjernog uživanja rakije.

Za sada mi Bračani a u glavnom i ostali Otočani koji obilujemo vinom, a nekoć smo za tako reći plivali u vinu, možemo biti ponosni što je pijanstvo kod nas skoro nepoznato, pošto je alkohol bič ljudski i jedan od najopasnijih socijalnih zala, pa Gladstone ima potpuno pravo kad kaže: »Alkohol više hara od triju historičkih bičeva: glada, kuge i rata. Više nego glad i kuga decimira; više nego rat ubija; gore nego ubija, obešćašćuje.«

HRANA NA OTOKU BRAČU

i ako nije obilna, ipak je raznolika i bogata vitaminima. Jede se dosta morske ribe i mesa više malenog a manje velikog grla, povrća i voća, a uz mast upotrebljava se u većoj količini maslinovo ulje.

Na Braču je poznata raznovrsnost u hrani osobito u pogledu povrća i voća, pa se uz meso i ribu nalazi: krompira, šparoga, kupusa, luka, rajčica (pomidora), graška, boba, leće, blitve, artičoka, slanutka, salate, krastavaca, kapule, repe, dinja, miluna, grožđa, nešto šljiva i jabuka, smokava, krušaka, jagoda, trešanja, višanja bajama, oraha, bresaka, dunja, limuna, naranača, rogača, šipaka itd. Na Braču ima odličnog sira i meda, a jedu se i pečene masline, dotično u salamuri. Jedan dio spomenute hrane bogat je vitaminima, pa i ako spomenute hrane nema u dovoljnoj količini, ipak njena raznovrsnost i bogastvo na vitaminima blagotvorno djeluje na organizam.

Razumije se da sveukupno pučanstvo Brača ne jede dobru, raznovrsniu i obilnu hranu. Siromašniji težaci jedu jednoličnu i nedovoljnu hranu.

SOCIJANE BOLESTI

od kojih neke, kao malarija i endemski sifilis, upravo haraju u mnogim predjelima naše države, na otoku Braču su skoro nepoznate. Malarija se pojavljuje povremeno sa nekoliko sporadičkih importiranih slučajeva, koji se energičnim liječenjem u zametku uguše. Poslije rata malarija je bila u nekim mjestima jako proširena (Škrip, Dol). Ovu bolest su prenijeli zaraženi vojnici, koji su se vraćali sa raznih frontova ponajviše iz Albanije. U lokvama bilo je mnogo komaraca anofelesa, koji bi se infecirali na malaričarima i dalje prenašali parasite malarije na zdravo pučanstvo. Zatrpavanjem lokava i ubacivanjem ribica gambuzija u otvorene lokve kao i liječenjem postojećih malaričara nije bila dana mogućnost daljnjem širenju malarije.

I veneričnih bolesti ima vrlo malo na otoku Braču, amo i tamo po koji sporadični slučaj gonoreje i sifilisa. Poslije rata bio je broj oboljenja od veneričnih bolesti nešto veći, pošto su se pojedinci vojnici, da izbjegnu fronti, hotimično zaražavali, a sifilisa je bilo i zato više jer je broj povratnika iz Amerike bio veći, među kojima se često nalazilo zaraženih sifilisom. I kod mornara se često nađe po koji venerično zaražen. Za vrijeme moje trogodišnje liječničke prakse u dvijema općinama, liječio sam samo 4 osobe od sifilisa, što dokazuje ograničeni broj te teške socijalne bolesti na Braču.

Paraliza progresivna i tabes kao posljedica sifilisa poznata mi je samo u nekoliko slučajeva ovih posljednjih 30 godina.

Tuberkuloza, kao treća socijalna bolest, ne pokazuje na otoku Braču nikakve osobitosti. Ne može se reći da je neobično proširena, a niti da se sa tom socijalnom bolesti stoji vrlo dobro. Na temelju podataka Dispanzera za grudne bolesti u Splitu, proističe da je pomor od tuberkuloze bio 2.5‰. Kod kulturnih sjevernih naroda taj procent je ispod 2, a u našoj državi varira između 2 i 4.

Za vrijeme od 1923 do 1935 pregledano je u Dispanzeru za grudne bolesti u Splitu 1316 osoba sa otoka Brača t. j. 8% čitavog pučanstva sreza. Ogromna većina pregledanih pronađeni su zdravim, a ovako veliki broj osoba, koji su došli na rentgenološki pregled dokazuje kako se Bračani brigaju za svoje zdravlje.

Sada dolazi iz Brača na Dispanzer radi liječenja tuberkuloze pneumotoraksom 30 osoba, a od svih srezova sa područja Ispostave Banovine Hrvatske bračkl srez najviše se koristi sa pregledima i konzultacijama u dispanzeru.

Trahoma na Braču ima malo. Radi se o preostalim ratnim slučajevima, koji su nastali tako da su se vojnici sami zaražavali trahomom kako bi izbjegli fronti i sporadički su prenašali bolest na ukućane.

OD ZARAZNIH BOLESTI

pojavljuju se u pojedinim mjestima otoka Brača sporadični slučajevi trbušnog tifusa, dizenterije, skrleta, morbila (ferse), difterije i cerebrospinalne meningite.

Za vrijeme od 5 godina (1934 do incl. 1938) ustanovljeno je 264 slučaja raznih zaraznih bolesti, ili prosječno 57 godišnje, te 21 smrtni slučaj ili prosječno 4 godišnje. Prama tome zarazne bolesti bar posljednjih godina ne predstavljaju nikakav problem. Bilo je godina kad su se razne bolesti pojavljivale u jačoj formi, osobito trbušni tifus, dizenterija i skrlet, ali poduzimanjem potrebnih zdravstvenih mjera nijesu nikad imale epidemski karakter. (Svaka općina ima svog liječnika, a srez savjesno zauzetog sreskog liječnika dr. Tresića).

Zaslužuje da spomenem jednu tešku kroničnu zaraznu bolest koja je dugo vremena opstojala na našem otoku i koja je u glavnom sada ugušena, a to je amebna dizenterija. Ova je bolest bila nekoć mnogo proširena u okolini Šibenika, te na otocima Braču i Hvaru. Unešena je u Dalmaciju pred mnogo godina (oko 50 god.) sa istoka (Kine, Indije i Egipta) preko naših pomoraca koji su služili na ratnim i trgovačkim brodovima, kao i za vrijeme rata od vojnika sa istočnih fronta.

Na temelju podataka župskih ureda u decembru 1917 do 1927 umrlo je od dizenterije 77 osoba na Braču, a od toga u godinama 1917—1918, 43 osobe. Uvjerenja sam da se radilo većinom o amebnoj a manje o bacilarnoj dizenteriji. Prema ovome vidi se kako je ova bolest bila nekoć proširena, a od domaćih liječnika slabo upoznata, kada je broj smrtnih slučajeva samo od dizenterije bio godišnje veći nego li u posljednjih 5 godina godišnje od sviju zaraznih bolesti. Ta teška kronična bolest sa posljedicama jetrenog čira koja je nekoć postojala u mjestima Sumartin, Postira, Selca, Pučišća, Milna, Bol i D. Humac, bila je od mene po prviput na Braču ustanovljena i mikroskopski utvrđena i zatim zajednički sa sreskim liječnikom dr. Tresićem temeljito proučena i suzbivena, tako da se može smatrati da ove teške kronične zarazne bolesti na Braču u glavnom više nema.

Ekinokokus sa svojim teškim posljedicama na jetri, plućima i drugim organima prilično je mnogo proširen više ili manje po svim mjestima otoka Brača uslijed opće velike zaraženosti stoke i velikog broja pasa bez veterinarske kontrole, koji u glavnom prenašaju ovu tešku bolest.

Kada se govori

O DEMOGRAFSKIM PRILIKAMA BRAČA

onda se govori o najcrnijoj stranici tog otoka. Naš otok, koji je 31 decembra 1910 godine imao 22.969 stanovnika, 1920 godine 19.326, imao je 1930 tek 17.331. Prama naravnom porastu do godine 1910, morao je Brač u godini 1940 imati oko 27.000 stanovnika, a statistika 1941 godine za posljednji decenij pokazat će nam po svoj prilici još niži broj od 17.331 stanovnika, koliki je broj iznašao pred 10 godina. Brač je prama tome nazadovao u posljednjih 20 godina za 5638 stanovnika. Taj nazadak nema veze sa gubicima u svjetskom ratu, pošto je Brač nazadovao u deceniju 1920—1930 za 1.995 duša, i ako je u to vrijeme porast pučanstva u cijeloj državi bio najveći.

Naš narod nije pomro, pošto u to vrijeme nije bilo nikakvih upadnih epidemija niti elementarnih nepogoda, već je nazadovao zato što se narod iselio djelomično u prekooceanske zemlje, a djelomično u unutrašnjost naše zemlje. Većinom se seli mlađi, zdraviji muški svijet, što u velike poremećuje spolove.

Interesantno je radi toga konstatirati da je 1920 g. bilo 1314 ženskih osoba više od muških, a 1930 god. čak 1473 ženske više, što znači da broj muškaraca neprestano pada, a žena raste, pa će, ako ovako dalje ide, doći vrijeme da će Brač biti otok žena, kao što je donekle to već otok Zlarin, i neki otoci na Indijskom oceanu.

Ako promotrimo broj rođenih i mrtvih u kvinkvenijumu 1932 incl. 1936 godine ustanovit ćemo da ih je u to vrijeme rođeno 1948 a umrlo 1388, tj. porast od 560 osoba za 5 godina ili prosječno 112 godišnje.

Žalosna slika, pošto to znači da porast iznaša samo 6.5‰, dočim je u cijeloj državi sada oko 13‰ a bio je i do 16.50‰, pa Brač stoji sa porastom po prilici kao Slovenija koja ima pririštaj od 5.42‰.

U našim zagorskim predjelima, te bosanskim i hercegovačkim srezovima, porast iznaša čak preko 20 na hiljadu.

Po svemu izgleda da je Bijela kuga pohodila i otok Brač i dobro ga okljaštrila. Obitelji sa mnogobrojnom djecom ima sve to manje. Vrlo su česti nasuprot brakovi sa 2—3 djece i kod seljačkih obitelji.

Za vrijeme spomenutog kvinkvenijuma bilo je 509 brakova, ili oko 102 godišnje.

U POGLEDU ASANACIJONIH RADOVA

otok Brač je mnogo napredovao. Ti se radovi odnose u prvom redu na dovod pitke vode izgradnjom čatrnja i vodovoda, a potom na razne higijenske naprave, kao uređivanje kanalizacije, izgradnju javnih i školskih nužnika, đubrišta, postavljenja Caruel i Garvens-sisaljka, te slične radove.

Od većih radova zaslužuje da se spomene proširenje i izgradnja jednog novog rezervoara u Nerežišćima sa vodovodom, proširenje već postojećeg i izgradnja novog rezervoara u predjelu Pisak sa vodovodom u Postirima, izgradnja nove čatrnje i vodovod u Milni sa vode »Ravni Bok«, mali vodovod u Stivanu sa postojeće čatrnje, vodovod sa čatrnje Stubalj u Supetru, novogradnja čatrnje u Dragovodi, početak gradnje čatrnje u Selcima, vodovodi u Mircima, Dračevici, Splitskoj i Dolu i gradnja lokve »Gnjila« na području opć. Nerežišća. U tu svrhu upotrebljena je velika količina vodovodnih cijevi, koje su cijevi općine i sela besplatno dobili, a predstavljaju veliku vrijednost.

Radove je u glavnom izvršilo Tehničko odjeljenje banovine i Higijenski Zavod, a neki radovi su izvršeni od beskamatnog zajma za asanaciju sela.

U projektu je opskrba pučanstva općina Stivana i Supetra dolinskim pregradama sa područja mjesta Mirca.

Asanacijoni radovi bili su od najveće koristi, pošto je narod pri tom radu zarađivao, a istodobno su se podizali objekti koji znače za narod vitalno pitanje.

Podizanjem vodenih objekata treba nastaviti, pošto nijesu sva mjesta na Braču opskrbljena dovoljnom količinom vode, a vode nije nikad dosta, pošto je ona potrebna koliko za zdravlje i higijenu, toliko u poljoprivredne svrhe.

Na Braču nemamo nijedne bolnice. Od higijenskih ustanova nalazi se Zdravstvena stanica u Milni. Namjera je bila poslije rata da se u Supetru za cijeli Brač podigne Dom Narodnog Zdravlja. Inicijativu je za taj Dom dao blagopokojni Don Drago Bosiljevac, veliki altruista, požrtvovan i idealan čovjek. Higijenski Zavod je tu inicijativu u velike pomagao. Razne prilike nijesu dozvolile da se taj Dom sagradi u onu svrhu za koju smo se pok. prof. Bosiljevac i ja zalagali. Ipak je Dom sagrađen i vode ga sestre milosrdnice iz Zagreba, pa će u tom Domu u jedinstveno lijepoj pjeskovitoj uvali imati mogućnost da steknu zdravlje uz odrasle i mnoga slabunjava djeca.

Nedaleko Vidove Gore u jedinstveno lijepom šumskom predjelu zvanom »Borovnik«, imalo se isto tako sagraditi Oporavilište za srednjoškolsku mladež. Nadošle nepredviđene zapreke nijesu još do danas dozvolile da se taj vrlo važan zdravstveni objekt podigne. Ima nade da će se ipak postojeće zapreke prebroditi i da će jednom doći do gradnje tog važnog Oporavilišta.

Nekoliko turističkih objekata podignutih na otoku Braču a osobito Skloništa na Vidovici doprinašaju, osim propagandi i podizanju kulturnog nivoa Brača, mnogo i unapređivanju narodnog zdravlja samih otočana, kao i sviju domaćih i stranih turista, koji u turističkim ekskurzijama traže zdravstvenu i duševnu okrijepu na tom najzdravijem i najdivnijem položaju Brača.

Dr. Josip Škarić

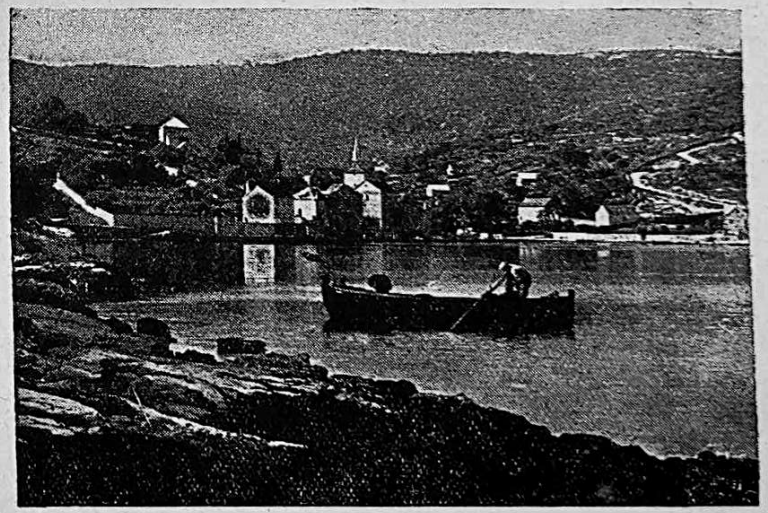

Splitska

Naši iseljenici u svjetskom ratu

(NEKOLIKO IZVADAKA IZ PREDAVANJA U UDRUŽENJU BRAČANA U SPLITU 7 XII 1939)

Dozivam u pamet odgovor dra Trumbića, par mjeseci prije njegove smrti, na moj upit: Kakav bi stav uzeo kad bi se vratila situacija iz 1914 g. »Isti, reče dr Trumbić, jer drugačiji stav nije se mogao uzeti«.

Organizovanjem »Jugoslovenskog odbora« u Rimu i pokretanjem »Jadranske legije« mi smo odmah došli u vezu s našim iseljenicima u Americi. Naročito mi mlađi tražili smo odmah da se pokret prenese na američko tlo, da bi naši iseljenici mogli pred svijetom dati izražaja volji za slobodom našega naroda u zarobljenoj domovini, organizovanjem dobrovoljaca i ovlaštenjima Jugoslovenskom Odboru, čiju će političku akciju oni i finansirati. Stariji su očekivali da će rat »svršiti kroz četiri mjeseca«, pa su zato smatrali izlišnim i svaki pokušaj rada u Americi.

Međutim, sami naši iseljenici, koji su i prije rata bili su vezi s predratnom revolucionarnom omladinom, a onda te veze i produžili s nama kada smo uskočili preko austrijske granice, započeli su rad na organizovanju kolonija.

Južna Amerika pokazala je najviše smisla za realan rad. Naročito se istakoše u tome naše čilenske kolonije, koje pretežno sačinjavaju Bračani, a u prvom redu Antofagasta i Punta Arenas.

Na poziv već osnovane Jugoslovenske Narodne Obrane u Antofagasta krenuo sam iz Genove za Južnu Ameriku početkom avgusta 1915. Poslije dvije godine dana krstarenja po cijeloj Južnoj Americi pošao sam u Sjevernu Ameriku (g. 1917) koju sam također prokrstario kroz dvije godine.

Dokumenti o tom radu i djelovanju izlaze već godinama u Arhivu J. N. O., što ga izdaje Iseljeničko Udruženje u Zagrebu. Iz tih dokumenata može se detaljnije upoznati rad naših iseljenika i samog Jugoslovenskog Odbora. A nadam se da će uskoro izaći i knjiga u kojoj će taj rad biti prikazan, i baš u drugoj od tri knjige koje obuhvaćaju pokret predratne revo-

lucionarne omladine, naš rad u emigraciji za vrijeme rata, i poslijeratne događaje u domovini do sporazuma 1939. Tu ću nastojati da pomenem sve naše istaknute ljude i znatnije događaje, što mi nije moguće u uskom prostoru jednog predavanja.

U Antofagasti je osnovan prvi ogranak 2 V 1915, a sama tri mjeseca kasnije održan je zbor delegata Južne Amerike, koji proglasuje da kida sve veze s Austrijom i traži ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu.

Treba imati pred očima da je 1915 sklopljen Londonski pakt. Tim su Engleska, Francuska i Rusija, kao cijenu ulaska Italije u rat na strani Saveznika, obećale joj naše otoke i našu obalu. Pored toga, danas se zna i to, da se sa izvijesne strane (u kritičnoj godini 1917) sondiralo na sporazumu Srbije s Austrijom. Brzojav koji je g. Pašić uputio tadanjem poslaniku srpskom u Washingtonu, g. Ljubu Mihajloviću (bivšem rimskom poslaniku iz g. 1914 i 1915) pokazuje kako se pokušavalo i kod Vlade Sjedinjenih Država ispitivati mogućnosti sklapanja mira na bazi prisajedinjenja Bosne-Hercegovine i izlaza Srbije na more. Čestiti g. Ljuba Mihajlović odbio je to da izvrši i zato bio odmah umirovljen.

Vjerojatno bi se ne samo Saveznici, nama i inače tuđi, nego i sama Srbija otuđila u pitanju zahtjeva Hrvata za otcjepljenje njihovih zemlja od Austro-Ugarske u svrhu stvaranja posebne države, da je naše djelovanje pošlo drugačijim putem, a ne onim kojim je krenula akcija iseljenika u Americi. Međutim, kad se postavilo pitanje oslobođenja svih Jugoslovena ispod Austro-Ugarske, morala je o tome da vodi računa i ondašnja vlada Kraljevine Srbije i njeni Saveznici. U vojnim krugovima pak bilo je dosta razumijevanja za beskompromisni program potpunog oslobođenja i ujedinjenja. Solunski proces, kad jednom bude sa svih strana osvijetljen, mnogo će nam toga objasniti detaljnije.

Svijesni iseljenici u Americi uzeli su odmah u početku sretan politički stav. Agitacija u Americi klonila se da dira u pitanje nutarnjeg uređenja državnog. Taj stav ispravno je shvatila javnost i zvanični krugovi u Americi i u savezničkim zemljama. Legitimacije Jugoslovenske Narodne Obrane vrijedile su kao pasoš slobodne države, sa kojima su nesmetano putovali i na savezničkim lađama bivši podanici Austro-Ugarske koji su s monarhijom prekinuli sve veze. Saveznici su naše iseljenike smatrali svojim saveznicima. Salitrerne tvornice, vlasnosti naših ljudi, radile su bez smetnja, dok su njemačke bile primorane da obustave rad, jer im Englezi, gospodari mora, nisu davali vreće za salitru. Od bojkota saveznika stradali su inače svi industrijalci i trgovci koji su kao podanici centralnih vlasti uvedeni u »crne liste«.

Naši iseljenici pružili su ne samo dokaz o sposobnosti za politički rad u pravcu organizovanja manifestacija za slobodu nego su oni dali dokaza i u krvi, zasluživši slobodu svojom spremnošću da za nju ginu. A taj su dokaz iseljenici dali na udivljenje svijeta. Kao jedan od brojnih primjera spominjem zgodu kad je u Chicago održan miting u ogromnom kazalištu (sa 6.000 sjedala, ne računajući lože i stajaća mjesta). Iseljenici su proveli takovu agitaciju da je kazalište bilo dupkom puno ljudi svih staleža od radnika do najotmenije gospode. Mitingu je pretsjedao poznati cherman Merryck. Kada je priredba već imala da počne u američki tačno vrijeme, cherman se, videći prazno nekoliko stotina sjedala pred svojim podijumom, nervozno obratio šefu prireditačkog odbora za objašnjenje. Upozorim ga da dade samo znak za početak mitinga. On je razumio da se nešto neočekivana sprema, i udari čekićem u gong. Tada se naglo rastvore sva pobočna vrata kazališta i prema sredini dvorane umarširaju paradnim maršom pet četa bataljona od 500 dobrovoljaca. Kazalište se prelamalo od urnebesnog klicanja i pljeskanja. Kad se to oluino oduševljenje stišalo, Mr. Merryck je sav uzbuđen uputio riječ Amerikancima: bogati i moćni New York sa svojih osam miliona stanovnika, dakle toliko koliko ima Jugoslovena pod Austrijom, uprkos grandiozne agitacije i ogromnog troška, uspio je da skupi kroz nekoliko mjeseci samo 157 dobrovoljaca, a ovdje nastupaju stotine Jugoslovena iz malog puka otjeranih nevoljom iz zarobljene domovine. I opet gromki aplauz i zanosno klicanje.

Na komersu iste večeri stiže brzojav američkog pretsjednika Wilsona, kojim traži da mu se pošalju fotografije mitinga, jer je »vrijedno očuvati uspomenu na takovo čudo, što su mali Jugosloveni stvorili u Americi, u kojoj to nisu bili kadri da stvore veliki Amerikanci«.

Tako su iseljenici radili da svijet zagriju za naše pitanje. Tako su iseljenici osvajali duše pretstavnika država koje su kasnije krojile sudbinu Europe.

Mi smo pravovremeno javili svim našim organizacijama neka paze na dan kad novine jave da Wilson putuje za Evropu, kako bi mu odasvuda odaslali brzojavne molbe da zagovara našu stvar na mirovnoj konferenciji u Parizu. Pred sam Wilsonov odlazak kroz cio dan stizali su mu brzojavi iz svih strana svijeta. To je na Wilsona toliko djelovalo da je tog istog dana toplim pismom našem Narodnom Vijeću u Washingtonu zahvalio na pažnji i obećao svečano da nas ne će zaboraviti. I nije nas zaboravio. Znade se danas u svakom našem selu vrlo dobro koliko se Wilson založio da se naši otoci i naše primorje nađe sa ostalim našim krajevima u svojoj narodnoj državi.

Američki svijet nije poznavao ni Hrvate ni Srbe. U najvećim listovima izlazile su do tada pogrešno označena naša imena, a pogotovo krivo prikazane naše težnje. I samu Srbiju nazivalo se Sibirija ili Sirija. Iseljenici su na sve moguće načine radili da upoznaju američku javnost sa našim narodnim težnjama. Taj rad i borba s unutarnjim protivnikom i vanjskim neprijateljem, bila je mučna i nekada vrlo teška. Tako je, na primjer, za nekoliko dana sva američka štampa bila puna propagande u korist Italije, a na našu štetu. U tom momentu jedan naš prijatelj uspio je da u dnevniku »Washington Post« objelodani vijest, da je Italija nedavno zatražila i dobila zajam od Amerike u ratne svrhe za zajedničku borbu protiv zajedničkog neprijatelja. Sada se pak taj isti novac baca na propagandu u američkoj štampi, i to baš na propagandu koja je protivna američkom duhu slobode, jer je uperena protiv jednog malog naroda da iz jednog ropstva padne u drugo. Posljedice nisu izostale. Svi listovi stali su donositi vijesti i članke nama u prilog, da bi pred javnosti dokazali indirektno kako nemaju nikakve veze sa stranim propagandnim fondovima.

Iseljenici su snosili i velike novčane žrtve. Osim drugih velikih priloga, samom Jugoslovenskom Odboru doprinosila je Jugoslovenska Narodna Obrana u Južnoj Americi redovno 120 hiljada franaka u zlatu iz svog godišnjeg budžeta, dok su se po svim ograncima sakupljale velike rezerve za namirenje troška koji će odbor imati za trajanja mirovne konferencije.

Rad iseljenika trebalo bi da upoznaju svi naši ljudi, naročito oni koji se bave javnim poslovima. Jer, ako se časkom osvrnemo na sadašnju političku situaciju, nemoguće je izbjeći neradosnim konstatacijama.

Lijepu ideju koju su iseljenici tako časno nosili zloupotrebili su stari političari. Oni su sami zato i odgovorni za jadne prilike kroz koje smo prošli kroz ova dva tužna decenija. Kroz sve to vrijeme došla je samo do izražaja jagma za položajima. Lakta-štvo i korupcija cvijetala je kao gljive na bunjištu. A narod, onaj mali čovjek koji je sačinjavao većinu u rovovima i u iseljeničkim organizacijama, ostao je prezren i zapušten. Razočaran teško, gledajući oko sebe tu našu javnu bijedu dok je sam pao u još teže ekonomske nedaće, on je odvratio lice od onoga što je do tada smatrao svojom svetinjom.

Palo se u punu reakciju. Jugoslovenska ideja odvojila se od demokracije. Vlastodržci zarobili su narod. Ugušili su njegov glas, da bi se mogao čuti njihov. I jednu veliku ideju stavili su u službu svojih malih interesa. Ali vječna ideja narodne slobode i samoodređenja izvojštila je uvijek konačne pobjede nad tiranima svih vremena, domaćim i tuđim.

Ali govoreći o našim povratnicima iz Amerike, treba objektivno ustanoviti jednu činjenicu. Oni nisu svi, i nisu uvijek, ostali na visini velikih historijskih događaja. Iseljenici su u svjetskom ratu napisali jednu od najljepših stranica naše historije. Bračani se time mogu da ponose. Oni su bili prvi između prvih, a pola pučanstva sa Brača iseljeno je u Ameriku. Oni su najviše doprinijeli što se 1914 pošlo sigurnim putem demokracije, poštujući volju narodnih masa, a ne stazama nesigurnim vrludave diplomacije. Pojedinci ne mogu ništa ako nemaju za sobom narod. Narodni zdravi osjećaj nije pogriješio 1914. Taj zdravi osjećaj ne griješi ni sada. Narodne ideje izviru iz osjećaja malog puka koji nosi sve terete. Te ideje nemaju ništa zajedničkoga sa falsifikatima koje stvaraju pojedinci radi svojih surovih ambicija da bi silom ušli u historiju.

Naši iseljenici su shvaćali jugoslovenstvo kao pravdu za sve jednaku, za sve Hrvate, i sve Srbe, i sve Slovence, kao izraz pune i prave demokracije, ekonomske i socijalne. Zato se takovog jugoslovenstva, koje nije imalo niti ima veze s nikakvim hegemonijama i ničijim diktaturama, naši iseljenici nemaju zašto da stide. Naprotiv, svojim plodonosnim radom mogu se punim pravom ponositi i oni i njihovi potomci. Takav pošteni rad doprinio je najviše ostvarenju zajedničkog cilja, i Hrvata i Srba i Slovenaca.

Dr. Ljubo Leontić

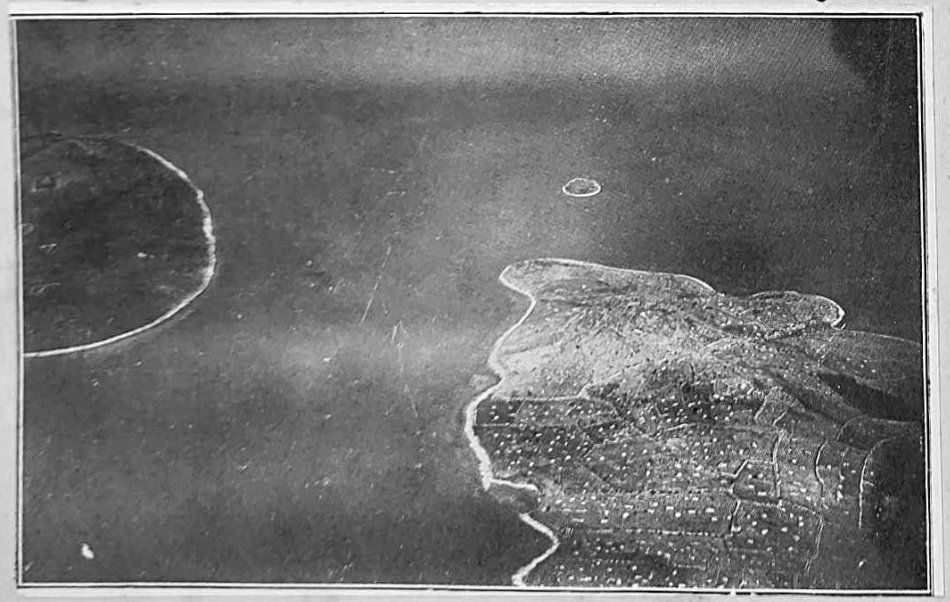

Splitska Vrata (tjesnac između Brača i Šolte) i Mrduja

Bračani u prekomorskim zemljama

Otok Brač je bez svake sumnje naš najiseljeničkiji kraj. I ako o tome nemamo utvrđenih statističkih podataka, općenito je mišljenje da u svijetu ima toliko Bračana i njihovih potomaka u prvoj generaciji koliko ih ima na samome otoku. Pošto su brački iseljenici važan faktor u životu i razvitku Brača, trebalo bi izraditi statistiku kojom bi se tačno utvrdilo koliko se Bračana, i u kojim prekomorskim zemljama, nalazi. Ovu statistiku bi mogli provesti jedino župnici koji tačno znaju koliko je njihovih župljana otsutno, a redovno i znaju gdje se otsutni nalaze.

O Bračanima u svijetu trebalo bi napisati knjigu. Trebalo bi da se među bračkim piscima nađe i jedan koji bi uzeo na sebe zadaću da napiše povijest bračkog iseljeništva, a imao bi što i o čemu pisati. U gradu Punta Arenas ima jedan bračk potomak, Luka Bonačić, dobar publicista, koji već godinama periodično objelodanjuje materijal iz kojega će sastaviti opsežnu knjigu o djelovanju bračkih iseljenika u toj samoj jednoj koloniji. A gdje su druge brojne kolonije bračkih iseljenika, u kojima se ovi istakoše, i uvijek ističu, takvim radom koji zaslužuje da bude za potomstvo zabilježen i ocijenjen!

Gdje sve ima Bračana u prekomorskim zemljama? Moje potanje poznavanje bračkih iseljenika ograničuje se na one u Chileu i Boliviji, ali je poznata činjenica da je velik broj bračkih iseljenika i u Sjevernoj Americi, najvećim dijelom na obalama sjevernog Pacifika, od Vancouvera u Kanadi do najjužnije Kalifornije, a ima ih i u svim drugim useljeničkim zemljama. No interesantna je činjenica, da se najveći broj bračkih iseljenika drži obala Pacifičkog Oceana, sjevernog i južnog. Na južnom Pacifiku bračke kolonije počinju u gradu Arica, u sjevernom Chileu, pak se nižu sve do Punta Arenas u Magellanovom tjesnacu. Doduše, znatan broj bračkih iseljenika boravi i djeluje u Boliviji, ali ti su u Boliviju došli sa obala Chilea, kao što su drugi i u unutrašnjosti Chilea ušli sa chilenskog primorja. Tko je primorac kod kuće i u dalekom svijetu se drži mora. More je najveći učitelj narodima. Sav novi svijet su napučili i izgradili primorski

Evropejci. Primorac je dalekovidniji i preduzetniji od kontinentalca. Najveći dio onoga što je hrvatski narod stvorio u dalekom svijetu, stvoriše, i u stvaranju predvodiše, naši iseljenici sa otoka i primorja.

Od kada se brački iseljenici uputiše prema južnom Pacifiku? Ja to tačno ne znam ali u svojim bilješkama nalazim da je Bračanin Pavo Cicarelli stigao u Iquique oko god. 1855. »Otac« bračkih iseljenika, Ivan Ivanović, stigao je, također u Iquique, pak u Antofagastu, god. 1877. U ona vremena odilaženje u Perú (Iquique je onda pripadao republici Perú) putničkim brodovima bilo je preskupo za siromašne ljude. Stoga je sva prilika, da su se prvi brački iseljenici domagali Perùa kao mornari na jedrenjačama koje su u velikom broju plovile oko Cape Horna za Perù i dalje na sjever.

Brački iseljenici su išli u prekomorske krajeve, kao i iseljenici drugih naših krajeva: jedan po drugome. Slučaj je htio da su prvi brački iseljenici, kao mornari, počeli ostajati u Perùu i povukli druge za sobom. I prvi iseljenici iz Dubrovnika i neposredne okolice, Župe, Rijeke, Orašca i otoka, također kao mornari, zaustaviše se u Perùu, ali u najvećem broju oko Callaoa i Lime. Nakon peruansko-chilenskog rata brački iseljenici ostadoše u onim krajevima Perùa koji pripade Chileu, a dubrovački ostadoše u samom Perùu. Tako se zbilo, da je Perù uglavnom domena dubrovačkih a Chile i Bolivija bračkih iseljenika. Svaka je grupa slijedila svoje pionire.

Zemlje Južnog Pacifika, prirodno vanredno bogate a kulturno zaostale, pružale su obilje prilika ljudima poslovnog i preduzetnog duha. U Sjevernu Ameriku hrlile su goleme mase naših iseljenika da budu industrijski radnici, a u Perù su išli dubrovački i brački iseljenici jedan po drugome da posluju i trguju, da samostalno rade. Počimali su najčednije, bez ikakva kapitala iz doma donešenog, bez potrebne spreme i kulture, samo uz bistru pamet, neslomljivu volju i besprimjernu izdržljivost.

I — uspjevali. Tokom vremena pridolazili su novi iseljenici, kolonije su se množile, područje rada se proširivalo. Gdjegod je bilo posla i izgleda, u Chileu i Boliviji, tu se našao i brački iseljenik. Od malih, postajali su veći i veliki trgovci. Od trgovaca postajahu industrijalci. Uđoše u industriju nitrata u Chileu, u rudokopnu industriju u Boliviji. Otvarahu hotele, podizahu tvornice, osnivahu banke, telefonska preduzeća, osiguravajuća društva. Razviše poslovnu djelatnost u svim pravcima i do najvećih obima. Jedno vrijeme se je sva industrija nitrata u Iquique i okolici odvijala pod kontrolom bračkog iseljenika. Brački iseljenici osnovaše više štamparija, izdavahu i čilenske dnevne listove. Itd.,itd.

Uz veliki matrijalni napredak nikad ne zaboraviše svoje narodne dužnosti. Dugo prije svjetskog rata počeše razvijati slobodarsku hrvatsku svijest. Pokrenuše u Antofagasti list »Sloboda«, a u Punta Arenasu list »Domovina«. U svakom naselju osnovaše razna društva, pripomoćna, prosvjetna, sokolska, vatrogasna i sportska. Za svjetskog rata osnovaše Jugoslav. Narodnu Odbranu na Južnom Pacifiku, sa ograncima u svakoj koloniji u Chileu i Boliviji, davši londonskom Jugoslav. Odboru veću materijalnu i moralnu pomoć nego čitavo naše iseljeništvo u ostalom svijetu. Iz nijednog drugog kraja domovine ne ističu se iseljenici u radu i požrtvovnosti za narodnu stvar kao sa otoka Brača.

Djeca bračkih iseljenika rođena u Chileu i Boliviji, i školovana na visokim onamošnjim školama, sada dolaze na red, zauzimajući odlično mjesto u javnom životu tih zemalja kao odvjetnici, liječnici, poslovođe, direktori preduzeća, diplomati, pisci i novinari. Jedan od ovih služi kao opunomoćenik čilenskog poslanstva u Beogradu, jedan je bio kandidat za predsjednika republike Urugvay, jedan se bio toliko popeo u javnom životu Bolivije da bi sigurno bio postao predsjednikom zemlje, da ga nije pokosila smrt koju je sva zemlja sa parlamentom ožalila. Jedan brački potomak u Chileu napisao je socijalni roman »Carnalavaca«, protiv iskorišćavanja zemlje od strane tuđinaca (Andres Garafulić), koji je u svoje vrijeme uzbudio svu čilensku javnost, a kod nas nije bio ni spomenut, ma da je mnogim redakcijama bio poslat na ocjenu.

Bračani iz prekomorskih zemalja trajno pomažu svoje kod kuće a mlade rođake dovode k sebi u svijet, namještaju ih u svojim radnjama i pomažu ih da se osamostale. Pored toga obilatim prinosima pomogoše brojne kulturne i dobrotvorne ustanove u svojim rodnim mjestima. Zbog gospodarske krize kroz zadnjih desetak godina opali su i dobrovoljni prinosi bračkih iseljenika, ali bi sigurno i za širu javnost interesantno bilo, kad bi se netko našao te popisao koliko su brački iseljenici doprinijeli za razne dobre svrhe svoga rodnog kraja.

Od naših imućnih iseljenika u svijetu srazmjerno se najviše Bračana povratilo u domovinu nakon svjetskog rata, donijevši joj svoju djecu i svoje uštedevine. Te uštede, uložene u Splitu i Zagrebu, idu u stotine milijuna dinara.

Da: o Bračanima u prekomorskim zemljama trebalo bi napisati knjigu. A kad bi ovaj napis poslužio kao poticaj kojem bračkom kulturnom radniku da se primi toga pothvata ja bih i sam, bivši iseljenik, bio radostan i zadovoljan: neka vrijedna djela bračkih iseljenika ostanu zabilježena potomstvu na ponos i na ugled.

I. F. Lupis-Vukić

Zadrugarstvo i mliječni proizvodi u stočarskim predjelima Brača

Od davnine je Brač poznat radi uzgoja stoke i svojih mliječnih proizvoda: sira i škute (pujne). Ali se to proizvodilo na primitivan način tako da sir nije bio najbolje vrsti. Ipak je ondašnje zahtjeve potrošača i van Brača donekle zadovoljavao. Po splitskim dućanima moglo se je i do pred 30-40 godina naći bračkog sira, koji se je radi svoje jačine trošio najviše za struganje, a manje — zbog te osobine — za jelo. Lošoj kvaliteti sira jedini je uzrok bio način sirenja. Pa, kad se je po sjevernim dalmatinskim otocima sirenje usavršilo i time dobivao bolji kvalitet ovčjeg sira, malo po malo bračkl sir je bio istisnut sa naših potrošačkih centara. Svak je, što je i prirodno, tražio bolji ovčji sir.

Ova okolnost porazno je djelovala na bračke pastire. Počeli su zapuštati timarenje ovaca. Držali su sve to manje stoke, ne poklanjali joj dovoljno pažnje i zapustili pojilišta. Ono malo sira što se izvažalo prodavalo se uz veoma niske cijene od 8 do 10 dinara kg. Tako je bilo sve do 1933 godine.

Ova je godina bila važna prekretnica za bračko sirarstvo. Nekoliko poduzetnih i dobronamjernih ljudi u stočarskom dijelu Brača, zabrinuto opadanjem ove važne privredne grane, stalo je misliti kako bi ju opet podigli i time pomogli bračkim stočarima. Poveli su živu propagandu među njima i uvjerili ih da im je jedini spas u zadrugarstvu. Što ne može pojedinac to mogu oni svi skupa. Nema te zapreke koju se ne može svladati udruženim snagama.

To su bračkl stočari dobro i brzo razumjeli i 1934 godine osnovali su »Ovčarsko mljekarsku zadrugu« sa sjelom u Pražnicama, a podružnicama u Nerežišćima i Gornjem Humcu. Potpomognuti su bili i sa strane vlasti jednom jačom pripomoći od 150.000 Din. Od ovoga se je utrošilo: za uređenje pojilišta 75.000 Din, za nabavu sanskih koza za Zadrugu u Supetru 10.000 Din, te za nabavku potrebnog sirarskog pribora za Zdrugu i za dvije podružnice 65.000 Din.

Zadruga se je najprije pobrinula kako bi se proizvodnja sira stavila na što čvršću stručnu osnovu i u tu svrhu poslala je dva lica na stočarsko-sirarski tečaj pri stočnoj stanici u Livnu. Oni su tečaj završili veoma dobrim uspjehom i uposlili se kod Zadruge i podružnica. Inicijativom Zadružne matice i zauzimanjem Poljoprivrednog odjeljenja banske uprave primljen je 1938 godine na školovanje sin jednog zadrugara u Mljekarsku školu u Škofjoj Loki.

Ova zadruga kao i njene podružnice počele su radom odmah u 1934 godini i radile veoma dobrim uspjehom. Uslijed sve većeg porasta proizvodnje pokazala se je potreba još u 1936 godini da se podružnica u Nerežišćima organizira u posebnu zadrugu. To je izvršeno u januaru 1937 godine. Tako je »Ovčarsko mljekarska zadruga« u Nerežišćima nastavila rad bivše podružnice, čija je cjelokupna imovina prešla u vlasništvo nove Zadruge. Područje rada nerežiške Zadruge proširilo se i na Donji Humac i Škrip.

Središnjica u Pražnicama i podružnica u Gornjem Humcu nastavile su radom, te ova posljednja i danas radi, dočim je središnjica u Pražnicama privremeno obustavila rad.

Kako su nam pri ruci podaci samo nerežiške Zadruge, mi ćemo iznijeti rad i uspjeh ove Zadruge, da se vidi što se može udruženim snagama da učini i kako se može doći do zavidnih rezultata. Slijedeća će nam skrižaljka najbolje pokazati kako je rad u nerežiškoj Zadruzi napredovao. Prve tri godine se odnose na rad podružnice, a poslijednje tri godine na rad samostalne Zadruge.

God.	Prmljeno mlijeka u kg	Proizvedeno svježa sira kg	komada	Škuta kg	Članovi
1934	2.791	500	320	167	15
1935	11.081	2.168	1.032	640	33
1936	32.460	6.114	2.844	1.823	60
1937	37.554	7.008	3.374	2.320	85
1938	47.948	8.877	4.438	2.828	98
1939	53.179	9.777	4.898	3.038	100

Bračkl sir nerežiške Zadruge bio je podvrgnut svestranoj analizi sa strane Mljekarskog zavoda u Škofjoj Loki, pa je od 100 tačaka, po međunarodnoj mljekarskoj klasifikaciji, dobio 86 tačaka i ocjenu »vrlo dobar«, a u svjedodžbi rečeno je, da

je jedini sir u našoj državi koji se po kvaliteti i ukusu za 80% približava parmežanu. U pogledu fizičkog sastava sirne mase ustanovljeno je da je ona malko tvrda.

Škuta (puina) je također izvrsne kvalitete i ukusa te je u velike obljubljena. Sva proizvedena količina proda se u Splitu, gdje je mnogo traže. I sir se najviše prodaje na tržištu u Splitu, gdje je u svemu zadovoljio ukusu potrošača, pa ga sve to više traže. Razašilje se i u unutrašnjost države: Sušak, Ljubljanu, Zagreb i Beograd. Prošle godine opremljena je jedna veća količina u Čehoslovačku i Belgiju, gdje je vrlo dobro primljen.

I ako je Zadruga postigla lijep uspjeh, jer je danas prodajna cijena siru za 100% veća nego je bila prije osnutka Zadruge, a kvar sira sveden je skoro na nulu, ipak se ne može reći da je postigla stopostotni uspjeh, koji bi odgovarao prvorazrednoj kakvoći sirovine, t. j. punomasnom ovčjem mlijeku.

Glavna poteškoća u radu Zadruge je nestašica podesnog sirarskog podruma. Sirenje, zrenje i čuvanje proizvedenog sira obavlja se u iznajmljenim improviziranim prostorijama. Za zrenje sira upotrebljava se jedna prilagođena nadzemna prostorija, a za čuvanje druga podzemna neupotrebljavana čatrnja, koja nema dovoljno ni svjetlosti ni ventilacije; zbog toga se mora prestati sa sirenjem početkom jula radi prevelike vrućine premda bi se moglo siriti cijelo ljeto, jer ima još dovoljno mlijeka. Osim toga, Zadruga se mora žuriti sa prodajom da prije zimskih mjeseci rasproda cijelu proizvedenu zalihu sira. Pošto se uprav zimi najviše traži sir, to mu je onda i cijena viša, u čemu Zadruga ima ne malu štetu. Sigurno izgubi i do 2 Din. po kilogramu.

Zadruzi je potrebna moderna sirarnica sa podesnim podrumom kapaciteta od 2 vagona sira. Ali izgradnja ovoga prelazi snage siromašnih njenih članova. Ipak oni ne sustaju već hoće da dođu svome cilju. Prošle godine su uložili od svojih skromnih srestava, otkidajuć od grla, preko 40.000 Din. i uz pripomoć banovine i Ministarstva poljoprivrede od 50.000 Din. kupili su zemljište, iskopali podrum, pokrili ga betonskom pločom i nad njom nastavili gradnju sirarnice, koju se nadaju ove godine završiti zajedničkim naporima svih zadrugara i pripomoći Vlasti.

Na području ove Zadruge, ovčarstvo je jedna od glavnih poljoprivrednih grana. Glavni preduvjet za uspjeh u proizvodnji mlijeka predstavlja savremeni sirarski podrum.

Jerko Dubravčić

Kamenarstvo i kamenoklesarstvo na Braču

Sama priroda u svojem prvotnom razvitku pogodovala je bitnim preduvjetima razvitka kamenoklesarskog obrta u Dalmaciji. Formacija čitave naše obale tako je pristupačna kamenarstvu, da je teško naći nešto sličnoga u cijeloj Europi; naše Jadransko More kao da je sraslo sa ogromnim masivima kamena! Bogati slojevi bijelo-žućkastog vapnenca nalaze se gotovo u svim predjelima kopna, a osobito na otocima Braču, Hvaru i Korčuli, pak nije čudo, da se na njima domaći živalj ovom zanatu najviše priljubio. Posebno na otoku Braču razvio se ovaj obrt u tolikoj mjeri, da je postao jedna od najunosnijih grana bračke privrede.

Još u staro doba upoznaše ovo blago naše zemlje Rimljani — kao poznati strukovnjaci — te otvarahu velike kamenolome na mjestima, gdje se u većoj mjeri i boljoj vrsti nalazio bijeli kamen. Već tada se u Dalmaciji znatno razvio zanat kamenarski i kamenoklesarski, a monumentalne građevine iz onog doba do danas svjedoče o dobroj vrsti ovog materijala, koji je kroz vjekove odolijevao zubu vremena. Rimljani su također importirali svoju tehniku vađenja i izrađivanja kamena, koja je sve do nedavno ostala na svojim primitivnim principima; međutim u zadnje vrijeme — uslijed usavršenja sprava i alata — uveden je i shodniji način rada. Posebnim stručnim načinom vađenja i izrađivanja kamenog materijala naš se bračk radnik pokazao veoma praktičnim i izdržljivim u ovom inače veoma teškom i napornom zanatu. Kod samog vađenja i lomljenja kamena rad još nije potpuno usavršen, dočim u klesarstvu znatno je olakšan rad uspostavom pilana sa raznim postrojenjima, koja kamen pile, režu, bruse i poliraju (ovih pilana imamo 2 u Selcima i 1 u Pučišćima). Pošto su Bračani svoj kamen iskoristili kao najjeftiniji i najtrajniji građevni materijal, posagradili su svoje kuće isključivo od kamena, što našem otoku pruža — uz bijele krovove kuća — poseban prijatan karakter pitomog ambijenta.

Otok Brač sastoji se u glavnom od naslaga kredne formacije — od pretežno sitnozrnastog vapnenca, koji se za klesarstvo pokazao veoma zgodan i ustrajan. Inače je obično svjetložućkaste boje, kadšto potpuno bijel, najviše polukristalan; u njemu nalazimo mnogo raznih okamenina, osobito školjaka i puževa; karakteristično je što ove okamenine nalazimo i u brdima — daleko od mora. — Na istočnom dijelu Brača uz

samo more nalazimo slojeve posebnog tamnog kamena, koji se po svojem izgledu i tvrdoći može takmiti sa najboljim mramorom.

Specifična težina bračkog kamena iznosi 2.40—3.00 kg za 1 cm³, srednja izdržívost težine iznosi 1000 kg/cm², a gipkost 170 kg/cm². Njegova je upotrebivost veoma velika: od njega se izrađuju pročelja i svi profilovani dijelovi zgrada, zatim stepenice, stupovi, spomenici i t. d. Od pilanih i poliranih ploča izvodi se ukrasno oblaganje atrija i stepeništa, zatim stolne ploče i slično.

Najvažnija mjesta otoka Brača, gdje se kamenoklesarstvo najjače razvilo jesu: Pučišća i Selca, te Splitska, nešto manje Povlja, Bobovišća, Nerežišća i Sutivan.

Kamen se izvaža djelomično u grubom stanju (blokovima), a najviše kao izrađeni klesarski materijal. U starije doba izvažao se naš izrađeni kamen jedrenjačama u istočne krajeve sve do Crnog Mora, dok je kasnije u blokovima izvažan sve do Amerike. Nakon svjetskog rata, kad je građevna djelatnost uzela osobitog maha i u našoj državi, razvila se kamenarska industrija na Braču do zamjerne visine. Međutim ovaj zamah naišao je naskoro na znatne teškoće: visoka željeznička tarifa, jake gradske trošarine, zatim uvađanje vještačkog kamena i cementa u građevinarstvu, zadali su ovom našem obrtu težak udarac! Tako je danas taj rad ograničen pretežno na naše primorske krajeve, s kojima je prevoz po moru relativno lakše podnošljiv.

Čitava kamenoklesarska industrija na Braču nalazi se u rukama brojnih privatnih preduzeća, dok u Selcima i Pučišćima postoje od prije svjetskog rata Klesarske zadruge sa vlastitom mašinerijom za obradu kamena. Sva ova preduzeća prepuštena su vlastitoj inicijativi, te moraju da izdrže silnu borbu za održanje ove najvažnije naše grane privrede, koja inače siromašnom Braču donosi godišnji prihod od 3—4 miliona dinara; visina ove cifre je tim značajnija, što sigurno prelazi vrijednost svih ostalih proizvoda, koje otok Brač godišnje izvozi.

Kad uočimo okolnost, da od ovog zanata neosporno zavisi egzistencija više stotina bračkih obitelji, onda još više odskače važnost, da se ovo jako vrelo prihoda pod svaku cijenu održi i unapredi. Da se to omogući potrebito je, da jedamput i naši nadležni faktori posvete ozbiljnu brigu oko unapređenja kamenarskog zanata na Braču, i to: olakšanjem nameta, pružanjem povlastica za nabavu alata i kredita, propagiranjem kamena u svim javnim objektima, otvaranjem stručnih škola itd. Jedino na taj način spasio bi se naš Brač od teške katastrofe, koja bi mu inače dobar dio pučanstva prisilila na emigraciju.

V. Štambuk

Površina otoka Brača

dužina njegove obale, apsolutna visina i gustoća stanovništva

Na istočnoj obali Jadrana nalazi se 72 otoka, 664 otočića te 454 grebena i sika. Od tih je pripalo našoj državi: 61 otok, 540 otočića, 381 greben i sika; Kraljevini i carevini Italiji je pripalo 10 otoka, 104 otočića i 73 grebena i sika. Protektorat Arbanije ima na Jadranu 20 otočića. Pored toga pripao je Kraljevini Italiji pred Valonom otok Sazeno (Sazan).

Od svih ovih otoka po površini je najveći Krk sa 410 km²; najviši je Brač sa vrhom Sutvidom 778 m, a najduži je Hvar sa 68 km. Površinu otoka Brača obično iznosimo jednim brojem, ali radi veće tačnosti isplanimetrirao sam otok Brač prema njegovim isohipsama od 100 m, da doznam površinu pojedinih pojasa. To sam učinio po austrijskoj karti u mjerilu 1:25.000. (Vrijednost jedne planimetrijske jedinice iznosi 0,056). Na osnovu tog planimetriranja dolazimo do slijedećih brojeva:

Brač ima površine			od	700	do	800	m visine	2,14 km²
»	»	»	»	600	»	700	» »	17,50 »
»	»	»	»	500	»	600	» »	33,85 »
»	»	»	»	400	»	500	» »	41,65 »
»	»	»	»	300	»	400	» »	68,14 »
»	»	»	»	200	»	300	» »	64,53 »
»	»	»	»	100	»	200	» »	81,55 »
»	»	»	»	0	»	100	» »	85,14 »
							Ukupno ima površine	394,50 km²

Obalnu razvedenu crtu cijelog otoka izmjerio je admiral A. Sobieczky (A. S.: Die Küstenentwicklung der Österr - Ung. - Monarchie. Pola 1911). Glavnu obalnu crtu izmjerio sam ja po austrijskoj karti 1:25.000. Razdijelimo li broj koji označuje razvedenu obalnu crtu sa brojem koji označuje glavnu obalnu crtu, dobijemo kvocijent, koji nam označuje, za koliko je obala razvedenija od glavne crte. Taj kvocijent se nazivlje koeficijent obalne razvedenosti. Te dužine obale sa koeficijentom obalne razvedenosti lijepo se vide iz slijedeće table:

Obala	Razvedena obalna crta u km. ili u Mm. tj. Morskim miljama	Glavna obalna crta u km.	Koeficijent razvedenosti u km.
1. Od Rta Raščotne do Rta sv. Martina	8,3 (4,5 Mm)	4,5	1,84
2. Od Rta Raščatne do Rta sv. Jurja	75,3 (40,7 Mm)	41,5	1,81
3. Od Rta s. Jurja do Rta Jaja	23,8 (12,8 Mm)	9,0	2,64
4. Od Rta Jaja do Rta sv. Martina	67,7 (36,6 Mm)	40,5	1,67
5. Otočić Mrdulja ima dužinu obale	0,5 (0,3 Mm)	—	—
Ukupna dužina obale	175,6 (94,9 Mm)	95,5	1,83

Prema tomu otok Brač ima najveću površinu uz obalu mora (od 0 — 100 m visine). Tu nalazimo slijedeća naselja sa brojem stanovnika god. 1921:

I. Bol i Podborje 2181 (Podborje je zaselak Bola, a nalazi se u apsolutnoj visini između 100-200 m, ali u statistici od god. 1921 stanovništvo mu je pripojeno Bolu); Milna i Podhume 2200 (Podhume je zaselak Milne a nalazi se u apsolutnoj visini od 200-300 m, ali broj stanovnika mu je pripojen Milni); Bobovišća 440; Bobovišća luka 19; Ložišća 1100; Murvica 174; Smrka 57; Postira 1418; Pučišća 1931; Sutivan 1116; Supetar 1534; Mirca 431; Splitska 305; Povlja 790; Sumartin 731; **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 0-100 m visine: 14727 u 17 naselja. Površine ima ovaj pojas 85,14 km², a na 1 m² je bilo stanovnika 172,97.**

II. Na drugo mjesto po veličini površine dolazi pojas od 100-200 m. Tu se nalaze slijedeća naselja sa brojem stanovnika: Dol 715; Selca i zaseoci Čobanije 1644, (u Čobaniji nalaze se ovi stanovi: Nagodinac, Nakal, Osritke, Nasela, Zagvozd i Potsmrčevik (Jurci)), Novo Selo i Oklad 352; **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 100-200 m visine: 2709 u 4 naselja. Površine ima ovaj pojas 81,55 km², a na 1 m² je bilo stanovnika: 33,22.**

III. Na treće mjesto po veličini dolazi pojas od 300-400 m sa slijedećim naseljima i brojem stanovnika: Nerežišća 1352; Pražnice 688; Humac Donji 503. **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 300-400 m visine: 2543 u 3 naselja. Površine ima ovaj pojas 68,14 km² a na 1 km² je bilo stanovnika 37,32.**

IV. Na četvrto mjesto dolazi pojas od 200-300 m sa slijedećim naseljima i brojem stanovnika: Blaca 7; Dračevica 429; Planica 23; Škrip 369. **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 200-300 m, visine: 828 u 4 naselja. Površine ima ovaj pojas 64,53 km², a na 1 km² je bilo stanovnika 12,83.**

V. Na peto mjesto dolazi pojas od 400-500 m sa slijedećim naseljima i brojem stanovnika: Obršje 111; Humac Gornji 453. **Ukupno je živjelo stanovnika god. 1921 u pojasu od 400-500 m visine: 546 u 2 naselja. Površine ima ovaj pojas 41,65 km² a na 1 km² je bilo stanovnika 13,54.**

Od 500 m do 778 nema naselja na Braču, jedino se nalaze pastirski stanovi, gdje stanovništvo nižih naselja ispasuje otočnu površinu od 53,49 km². Prama tome otok Brač imao je stanovnika godine 1921:

Visinski pojas	Ima površine km²	Broj naselja	Stanovnika je imao godine 1921	na 1 km²
0 - 100	85,14	17	14727	172,97
100 - 200	81.55	4	2709	33,22
200 - 300	68,14	3	2543	37,32
300 - 400	64,53	4	828	12,83
400 - 500	41,65	2	564	13.54
500 - 800	53,40	—	—	—
Ukupno ima cijeli otok Brač	394,30	30	21371	54,17

Razlog ovom pojavu, da nalazimo manje naselja i manji broj stanovnika u visinskom pojasu od 200-300 m nego u pojasu od 300-400 m, ima se tražiti u morfologiji otoka, koji se u toj visini od 200-300 m naglo uzdiže na južnom pristanku, a na sjevernom isto tako, samo ipak znatno blaže nego na južnom.

Dr. Ivo Rubić

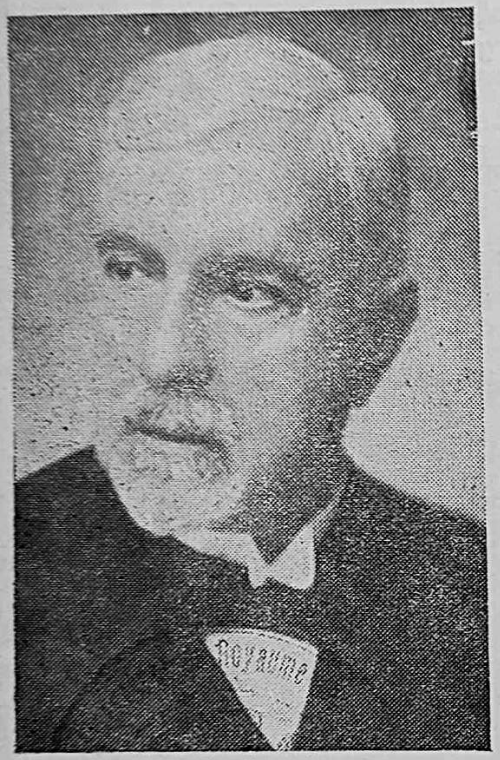

Dr. Ante Štambuk

20 I 1859 — 10 XI 1939

U prvoj polovici prošlog novembra, poslije kraćeg bolovanja rastao se od nas prvi pretsjednik našeg udruženja, jedan od najagilnijih njegovih osnivača Dr. Ante Štambuk.

Potekao iz velikog roda selačkih Štambuka ponio je kroz čitav svoj dugi ljudski vijek oplemenjene sve dobre osebine svoga roda: čvrstinu karaktera, ustrajnost, radinost i bistrinu suda. S punim pravom njegovo je pleme gledalo u njemu najboljeg svog predstavnika i najljepši svoj izdanak.

Svoje srednjoškolsko obrazovanje započeo je u sjemeništu Priko kod Omiša, gdje su mnoga bračka djeca u starijim vremenima započinjala obrazovanje svoje čiste ostrvske duše, toplog srca i prijemljivog uma. Završio je u Dubrovniku, drugujući intimno od tada pa do zadnjih životnih dana sa uvaženim učenjakom Milanom Rešetarom.

Univerzitetske studije pohađao je u Grazu. (Možemo ovde u zagradama spomenuti da ga u selu radi malo duljih boravaka u štajerskom Gracu obdariše nadimkom »Gračanin« i taj mu nadimak osta trajnim, pa se i on sâm s njim ponekad poslužio). Poslije doktorata prava boravio je kraće vrijeme u Zagrebu kao odvjetnički koncipijent Dr. Vidrića, zatim je isto tako kraće vrijeme bio tajnikom općine u Šibeniku.

Stupivši u državnu službu, nakon kraćeg službovanja u Budvi i Makarskoj, završio je svoju sudačku karijeru dugim boravkom kao sudski savjetnik u Splitu. U međuvremenu bio je neko vrijeme i državni tužilac.

Još kao univerzitetski slušač bio je glavni aranžer prvog omladinskog sastanka g. 1884 u Selcima na Braču. Na tom sastanku koji je on u glavnom vodio sastala se skoro sva dalmatinska sveučilišna mladež i naglasila svoj nacionalni protuaustrijski stav. Sastanak se završio izletom na posebnom parobrodu, koji je posjetio osam glavnih varošica po Hvaru i Braču i posvuda elektrizirao stanovništvo. O tom prvom studentskom sastanku u našim krajevima opširno je izvijestio te iste godine »Vijenac«. Mladi doktor međutim je i dalje vrlo aktivan u javnom radu: u Šibeniku održava javno predavanje o »Balkanskoj carici« Nikole I. Njegoša i to pod naročitim prilikama u to vrijeme. Piše u svim dalmatinskim periodicima, naročito mnogo u »Narodnom Listu«, prevodi s talijanskog jezika u »Iskri« itd.

Djelovanje Dr. Ante Štambuka kao suca zaslužuje posebnu pažnju. Bio je poznat kao jedan od najspremnijih predsjedatelja kaznenog senata u Dalmaciji. U krugu starijih odvjetnika često se spominje, kako je jednom držao četiri prilično delikatne kaznene rasprave sa ukupnim brojem od 10 optuženika i 80 svjedoka. Svi su ovi morali polagati zakletvu koju im je čitao predsjedatelj, četiri puta morao je da sluša tužitelja i četiri puta obranu. I sve je svršilo osudom na opće zadovoljstvo kroz ciglo jedno jutro.

Poznavajući dobro naš narod sa svim njegovim manama i vrlinama znale su njegove presude da nađu odjeka i shvaćanja i kod najširih narodnih slojeva. Poslije njegovog pravorjeka u kojoj krupnijoj stvari čulo se je nerijetko iz publike u kuloarima suda: »Zahvali Bogu da Ti je Štambuk bio sudac!«

Stojeći tako kao sudac uvijek u službi naroda iz kojega je nikao, bio je neustrašiv i bez kompromisa, sudeći uvijek po svojem slobodnom uvjerenju i pravičnosti. Vrijedno je ovdje spomenuti suđenje četvorici srednjoškolaca u Splitu radi uvrede članova kraljevske kuće, prestolonasljednika i supruge mu. Osuda je pala onaj isti dan, kada i osuda na atentatora Jukića, koji je pucao na Cuvaja u Zagrebu. Kaznena parnica, za koju se mnogo interesovao carski Beč bila je dodijeljena senatu Dr. Ante Štambuka i on je imao da vodi raspravu. Ali stvar je udešena tako da je vođenje rasprave preuzeo sam predsjednik Okružnog suda, a Dr. Štambuk ušao je u senat kao zadnji votant, jer najmlađi po rangu. Rasprava je trajala do 8 sati na večer i završila odrješujućom presudom. Zaštićena su bila pred austrijskom mržnjom četiri mlada života i omogućen im uspon u životu. A baš tada Austrija je sistematski počela da pritiska hrvatski elemenat, koji se očigledno revolucionarizirao. Što se je u sudačkoj sobi za vrije-

me dugog vijećanja zbivalo, to naravno nije niko mogao da dozna ali brojna publika je to instinktivno osjećala. »Neka zahvale Bogu i sucu Štambuku« čulo se u kuloarima suda. Jedan još i danas živ stari liječnik u Splitu osjetio se ponukanim da na izlasku iz sudske zgrade čestita prijatelju Dr. Anti Štambuku značajnim riječima: »Il y à encore des juges à Berlin«.

Kada je Austrija navijestila maloj Srbiji rat, senatu Dr. Štambuka bile su oduzete sve političke kaznene parnice, a isto tako bio je mučki udaljen sa presjedanja u drugomolbenim prekršajnim parnicama. I kao državni tužilac stajao je neustrašivo na braniku pravde, tako da je na pr. u poznatom korupcionističkom procesu u Vrgorcu propuštao mnogo invenktiva sa strane odbrane na adresu austrijskih vlasti.

Takav rad Dr. Ante Štambuka kao suca, za koji je malo ko znao i mogao znati, uza sve zapostavljanje u službi, pribavljao mu je veliko unutarnje zadovoljstvo i duboko poštovanje njegovih najbližih kolega i suradnika.

Potkraj svog djelovanja u sudijskoj struci blagopokojni Dr. Štambuk sav se založio u pitanju agrarne reforme u Dalmaciji, priklonivši se posvema na stranu malih posjednika, tih nosioca nacionalne svijesti i kulturnog napretka na obalama Jadrana. U tom cilju izdavao je uz materijalne žrtve sedmičnik »Naša zemlja«. Da bi svojim djelovanjem mogao što aktivnije da pridonese ispravnom rješenju toga gorućeg dalmatinskog problema, on se zalaže do kraja: pristupa vladajućoj stranci i kandidira g. 1923 na Braču na listi Narodne Radikalne stranke. Bude izabran i sudjeluje u parlamentarnom radu, za vrijeme jedne sesije. Poslije toga izabran je za člana Glavne Kontrole i s tog položaja umirovljen. Svoje posljednje godine proveo je u Splitu.

Djelovanje Dr. Ante Štambuka u najzrelijim njegovim godinama života u Splitu naročito je značajno i intenzivno. U izborima za gradsko vijeće u Splitu, izabran je kao istaknuti član Demokratske Stranke u doba tik pred balkanske ratove. To je ono vijeće koje je dne 16. novembra 1913. bilo raspušteno radi ilojalnosti prema vladajućoj habzburškoj dinastiji. Početkom 1914 ponovno je kandidovan u vijeće i izabran. U vijeću vrši dužnost predsjednika Demokratskog Kluba. I ovo je vijeće bilo dne 14. avgusta 1914. raspušteno opet radi ilojalnosti, a nakon propasti Austrije ponovo je uspostavljeno.

Od političkih vlasti austrijskih označen kao taoc. (Vidi: Verzeichnis der für das Geiselgeschäft geïgneten Personen — iz arhive Kotarskog Poglavarstva) ostaje Dr. Ante Štambuk dosljedan svojem nepomirljivom protuaustrijskom stavu: kolovođa je u osnivanju slobodnog nacionalnog dnevnika u Splitu pod kraj rata i njegov je predlog da se listu dade simboličko i pravo ime »Novo Doba«. Neumoran je u sabiranju dioničara.

Kad je Austrija početkom rata pohapsila i povela u svoje tamnice mnoštvo dalmatinske inteligencije, ostadoše mnoge porodice nezbrinute, a i mnogi proganjani bez ikakovih sredstava. I tu se opet nalazi od Austrije žigosani sudija Štambuk: stvara tajnu organizaciju, oporezuje sebe i prijatelje i sve narodne ljude koji su ostali na domu i pomaže tim prilozima, koji su stalno mjesečno pridolazili, svima onima koji su potrebni i stradaju radi svog rodoljublja. Ne samo, nego uspjeva da otcjepljuje znatne sume za revolucionarno organizovanje austrijske mornarice.

Poslije rata Pokrajinska vlada za Dalmaciju imenuje ga predsjednikom odbora desetorice za sabiranje Dara Slobodi. U isto vrijeme imenovan je članom Časnog Suda, i članom Upravnog Savjeta za reorganizaciju i vođenje javne uprave u zemlji itd. Bio je predsjednikom Gradske Štedionice u Splitu, a nekoliko puta i predsjednikom Narodne Čitaonice u Splitu.

Dr. Ante Štambuk proveo je svoj dugi vijek u teškom i neprekidnom radu, uvijek ustrajan i uvijek spreman da dovede do kraja svoju dobru zamisao. I u našem udruženju njegovo predsjednikovanje obilježeno je širokim zamahom i bujnim poletom. Ostavljajući pod teretom godina predsjedničko mjesto zaželio nam je da ostvarimo ono što on nije stigao. Vjerujemo da bi se najlješe odužili njegovoj uspomeni ostvarujući njegove dobre i plemenite zamisli za dobro našega ostrva. Slava mu!

Dr. Branko Nižetić

Dr. Mirko Vrsalović

Posljednjih godina počela se sustavno obrađivati povijest naših otoka. Poslije velike monografije o otoku Hvaru iz pera dra Grge Novaka i ilustriranih monografija o otoku Lopudu (na hrvatskom i njemačkom jeziku) i otoku Koločepu od župnika Vinka Lisičara i poslije mnogih drugih brojnih radnja o povijesti Krka (s najvećim se interesom očekuje monografiju o Krku od Gjure Szaboa) ističu se naučni prinosi dra Mirka Vrsalovića o otoku Braču, koji je sada sudac u Orebiću (Pelješac). Vrsalović je potomak stare primorske porodice, od koje je jedan prof. dr. Nikola bio tri decenija u prosvjetnoj službi predratne Srbije napisavši 12 knjiga iz područja matematike i geometrije. Dr. Mirko Vrsalović je poliglot, koji osim klasičnih jezika čita sve glavne svjetske jezike. Od slavenskih jezika najbolje poznaje češki. U naučnoj je vezi s hrvatskim učenjacima drom Šišićem, Fancevom, drom Badalićem, prof. C. Lucernom i dr.

Još kao abiturijent g. 1913 objelodanio je prvu svoju raspravu pod natpisom »Brač i brački statut« (»Hrvatska Riječ« 1913). Iste je godine na inicijativu dra Vrsalovića općinsko upraviteljstvo rodnih mu Selaca na otoku Braču (gdje je živio veliki slovački pisac dr. Martin Kukučin) odlučilo podići poprsje-spomenik Lavu Nikolajeviću Tolstoju.

Vrsalović je učio pravne nauke u Zagrebu (kod prof. Maurovića i Kostrenčića, prema predavanjima kojega je izdao skripta »Hrvatska pravna povijest — Sabori«) i u Pragu, gdje

---

*) Dr. Mirko Vrsalović, sudac u Hvaru, umro je u Splitu 31. I. 1938. i pokopan u Bolu.

O pok. dr. Mirku Vrsaloviću napisao je ovaj članak g. dr. Ivan Esih u zagrebačkom «Jutarnjem listu» 9-IV-1933 prigodom 20 godišnjice rada. Osim članaka, koje spominje g. dr. Esih, pok. dr. M. Vrsalović je napisao još i «Iz Bola na Vidovu Goru» u Hrvatskom planinaru (Zagreb) br. 10, god. XXXIII, 1937, str. 3—12, a u štampi je jedan interesantan članak koji izlazi u sv. 5. splitskog «Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku». — **Ur.**

je slušao pok. prof. Kadleca, koji je u Zagrebu izdao i uvodom i tumačem popratio »Statut i reformacije otoka Brača« (1926, Mon. hist. jur. 11.), dra Spiethofa i dra Spiegla (na njemačkom sveučilištu u Pragu). U Pragu je dr. Vrsalović obradio dvije teme »Državnopravni odnos Dalmacije prema Hrvatskoj respective prema Ugarskoj« (na njemačkom) i »Kriminalne ustanove bračkog statuta od god. 1305, poređene sa onim iz statuta Poljičkoga«. Pok. Kadlec visoko je cijenio dra Vrsalovića, što spominje i u uvodu svog djela. Poslije rata vratio se Vrsalović u Zagreb, a kasnije kao sudac ode u Split, zatim u Benkovac, Supetar (na Braču). I kao sudac stekao je dr. Vrsalović velik ugled.

Vrsalović je u Pragu bio jedan od najagilnijih i najuglednijih naših ljudi; bio je povjerenik Matice Hrvatske, jedan od suradnika u pripremama za Slavenski kongres u Pragu (1918), član Maffije itd. Pisao je članke u češke novine o različitim temama iz naše prošlosti.

U svojoj zbirci »Archivalia Brattiensia« spasio je nauci, hrvatskoj i opće slavenskoj, na hiljade dragocjenih isprava, koje osvjetljuju mnoga pitanja iz prošlog života bivših srednjevjekovnih dalmatinskih komuna u srednjoj Dalmaciji (»Obzor« od 7 XII 1928).

Oveća mu je historičko-etnografska rasprava »Hrvatska na otoku Braču«, (Hrvatsko kolo, 1929), u kojoj iznosi ove misli:

Otok Brač, poput svih okolnih srednjodalmatinskih otoka, organički je spojen s kopnom. Od kopna ga dijeli uzan splitski prodor.

U IX v. hrvatska državna organizacija od rijeke Cetine do Istre, ima već čvrste oblike. U Klisu (blizu Splita) na kneževskom dvorcu stoluje Trpimir (845 do 864). U sačuvanoj ispravi samosvijesno se naziva »po Božjoj milosti knez Hrvata«: Dux Chroatorum invatus munere divino.

Tomislav pripoji svojoj kraljevini otoke Brač i Hvar, čime podiže ratnu hrvatsku mornaricu do zamjerne visine, na broju do 180 bojnih lađa, dok je mletačka toga doba brojila kojih 200. Malo kasnije na hrvatskom prijestolju vlada najmoćniji kralj Hrvata, Petar Krešimir, g. 1058—1074. U ispravi izdanoj u Ninu g. 1069 Jadransko more zove svojim: Nostrum Dalmaticum mare.

Brač je u doba hrvatskih kraljeva tvorio svoju samostalnu sredovječnu komunu, organizovanu možda još za Neretljana. Prva potvrda njezinih starih zakona očuvana je iz god. 1111 od Kolomana. Prerađeni Statuti iz g. 1305 sačuvani su do danas. Iz g. 1185 spasen je, od hrvatskog društva »Bihać«, natpis kneza Brečka iz Povalja a spašena je od iste godine i t. zv. »Povaljska

Isprava« (u prijepisu iz g. 1250, danas u Pučišćima, župski ured). Oba spomenika su dragocjena: to su prvi narodni spomenici pisani hrvatskim pismom (nevješto prozvanim »bosančica« ili »bosanska ćirilica«).

Nazivlje mjesta na otoku Braču zanimljivo je jednako za učenjaka kao i za svakog Hrvata. Vrsalovića u spomenutoj raspravi zanima u prvom redu do danas nenaseljena, mrtva otočka luka, zvana »Hrvatska«. Položena je na jugoistočnoj četvrti otoka. To je morski zaton, koji zatvaraju dvije gorske kose (Kuk, Debelo Čelo).

Sva je »Hrvatska« vlasništvo Verzalovića (Vrsalovića), jednog od prvih useljenih hrvatskih rodova na Brač. U klancu »Biskup« nalaze se ruševine prastarog naselja zaklonjenog pod strme litice. »Hrvatska« je ubilježena u svim podrobnijim geografskim kartama, domaćim i stranim, iako negdje pogrješno, jer je njezina istočna dužina od Ferro točno 34°27'16". — Prvi očuvani pisani spomen naziva »Hrvatska« dopro je do nas iz g. 1305. To je »Razvod Bračkí«, koji je nekoč tvorio zaključni dio »Bračkog Zakona«.

Kako je pak taj predjel »Hrvatska« jedina luka, do koje vodi razmjerno najkraći i najzgodniji put, to je prirodno zaključiti, da su ta naselja došla preko »Hrvatske«.

U jubilarnom 50. sv. splitskog »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku«, objelodanio je dr. Vrsalović veoma zanimljivu raspravu iz prošlosti svoga rodnog otoka Brača pod natpisom »Prinos iz bračkih starina«, služeći se pri tom pravnopovjesnim ispravama »Archivalia Brattiensia«, koje je sam autor s najvećim marom sabirao dugi niz godina. U početku iznosi dr. Vrsalović zanimljive rodoslovne podatke o plemstvu Nižetića (nobiles originarii), zadržavajući se napose na povijesti te porodice od 14. do 18. vijeka, kad je ona živo sudjelovala u sudbini »magnifica Communitas Brachiae«.

Dr. Vrsalović iznosi zatim šest općih dokumenata iz vremena 1266.—1322. od kojih je jedan sastavljen u Splitu, a ostali na Braču. Sve isprave govore o različitim pravnim poslovima oko nepokretnina na otoku Braču.

Dr. Vrsalović opisuje papir tih isprava, materijal za pisanje, rukopis; u datiranju je proveden consuetudo Bononiensis. Sve te isprave u paleografskom i diplomatskom pogledu u obliku i sadržaju podudaraju s današnjim dalmatiskim ispravama.

Iza smrti ugarskohrvatskog kralja Anžuvinca Ludovika I. (1342.—1382.) Brač kao izložena municipalna državica , u težnji samoodržanja dade se dobrovoljno pod zaštitu bosanskom kralju Stjepanu Tvrtku (1354.—1391.), a Tvrtko primi Brač pod

svoje okrilje i kraljevskom diplomom svojom od 22. srpnja 1390. potvrdi od bračke komune podnijete dvojezične zakone i povlastice, ispisane na jednom primjerku jezikom latinskim, a na drugom jezikom hrvatskim.

Starine iz navedenog prostora i doba, jesu »opće isprave« u diplomatičkom smislu, sastavljene pred bilježnicima. Ima ih šest, do sada posve neobjavljenih, koje izdade na svijet dr. Vrsalović.

Od Vrsalovićevih manjih, ali vrlo vrijednih prinosa iz prošlosti Brača valja spomenuti »Archivalia Brattiensia« (Obzor, 7. XII. 1928.), »Zanimljivi starohrvatski natpis na Braču« (Obzor, 3. i 4 IX. 1930.), »Riječ konac u vrelima s otoka Brača« (»Obzor«, 1931. u kojemu je vrlo sretno riješio zagonetku, koju ni Mažuranić ni Kadlec nijesu mogli riješiti), »Pojava glasa u čakavštini na otoku Braču« itd.

Osim toga Vrsalović je pisao o podrijetlu dalmatinskih Vranicana, o nepoznatim ispravama o Matku Talovcu, o povaliskoj Opatiji itd. Bio je neko vrijeme i kazališni recenzent i saborski reporter za zadarski »Narodni list« u Zagrebu (1913. i 1914. g.).

Dr. Ivan Esih

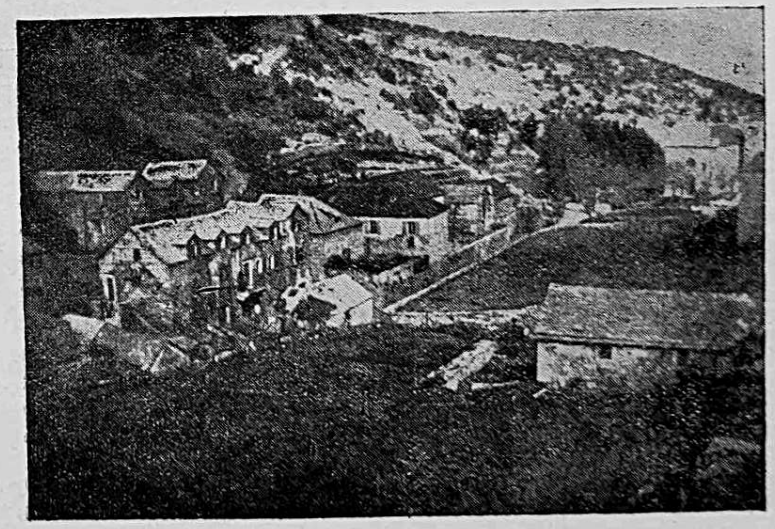

Dol na Braču

Pred crkvom u Bolu

(KAKO JE KONTE BABIĆ IŠAO, U NEDJELJU, NA SV. MISU[1])

Po drevnom običaju, ljudi su sjedili na zidiću od plokatice ispred crkve, čekajući da zvono po treći put zazvoni, pa time javi da je svećenik stigao i da se već sprema pristupiti k oltaru.

Stariji su ljudi sjedili tu već dugo, da nastave razgovore započete prošle nedjelje, na tom istom mjestu, i da započnu nove. A bilo je uvijek što spominjati, o nečemu se tužiti, što novo čuti. I težaci, i mornari, i ribari, nalažahu se svake nedjelje ondje skupa da koješta jedni drugima pričaju o gospodarima zemlje što je obrađuju, o lovu ribâ u kanalu između Brača i Hvara, o plovidbi u Split, pa i dalje, čak i u Mletke. Stara kavga između pučanâ i plemićâ tinjala je i sada, ponajviše baš tu, u Bolu na Braču, ali, duboko pod pepelom, jer je dužd u Mlecima bio već davno dao pravo plemićima pokazavši u gradu Hvaru svu svoju oštrinu. Pučani su sada zaodjevali svoje nezadovoljstvo šalom. A ispred crkve, u dan počinka i molitve, vodili su samo mirne razgovore. U svetačkom odijelu, obrijani i očešljani, s lulicom u ustima i s rukama u džepu, u očekivanju sv. Mise, govorili su malne tiho, pa i pozdravljajući — makar hladno, iz same dužnosti — vlastelu koja su prolazila ulazeći odmah u crkvu.

I mlađi su ljudi čekali, ponajviše, mirno. Oni su sjedili što bliže vratima, gledajući kako djevojke, nakićena odijela i oborenih očiju, polako prilaze. Čeljad je ulazila u crkvu po starom

[1]) Ta je pripovijetka odlomak iz rukopisa Nazorovih »Novih priča o Lodi«, u kojima će autor iznijeti nekoliko crtica iz povijesti otoka Brača, pričajući zgode što ih je, u svome romanu »Pastir Loda, I i II dio«, jedva, nuzgredno, spomenuo. — Konte Zuanne V. Babić i njegov brat Konte Matija povedoše god. 1646., nakon bitke s Turcima kod Zadvarja, uz duždevo znanje i odobravanje, a na svoj trošak, 150 obitelji bjegunaca s kopna na Brač. Fra Andrija Kačić u »Razgovoru ugodnome« pjeva o sablji Dujasa Babića, legendarnog junaka iz te ratoborne obitelji, a spominje ih i napose kao vlastelu koja žive u Bolu. Sjećanje pak na najpopularnijeg kontea Babića nije se u Bolu još sasvim utrnulo. — V. Nazor priča o događaju koji se desio god. 1748. — Ur.

redu: najprije žene i djeca, pa vlastela, a tek onda mladići; posljednji pak najstariji. Al se malne svi pučani nisu micali, dok se netko ne bi pokazao na ulazu s ulice.

Čekahu tako muškarci i danas na plokati ispred crkvenih vrata, a čekaše — rekao bih — i n o n c o l o (zvonar i sluga crkveni) na tornju, jer mu se nije dalo zazvoniti po treći put, prije no onaj »netko« ne stigne.

Najedanput ču se na kraju ulice, što iz gornjeg dijela mjesta vodi, mimo crkvu, k žalu morskom, neko topotanje.

— Ha! Eto ga. Ide.

— Lupa štapom kao gredom. Bit će da je ljutit.

— Danas će k a n u n (top) pucat na sve nas.

Ljudi su se dizali da dočekaju dolaznika; neki su već skidali kapu; svi razgovori prestadoše. Nastade komešanje u gomilici mladićâ. Jedan od njih skoči na zidić, da ga preskoči, pa da pobjegne ili se sakrije; drugi se šćućuri za deblom murve koja je tu rasla.

— Pere! viknu neki starac mladiću na zidiću. Ti si, dakle, taj? Ne bježi! Nema ti pomoći.

I momku ne preostade drugo no sjesti, sakrivši se iza leđa svojih drugova.

Međutim, sve jače udaranje štapa bijaše najedanput umuklo; krupan, brkat, polusijed čovjek, s ukočenom i odebljalom desnom nogom, stajaše na ulazu i naslanjaše se o štapinu.

— Zdravi bili, šjor konte! pozdraviše ga pučani.

— Hm! Zdravlje mi ustima želite, a svojim mi ga djelima rušite, uzvika se on, a na takav način, da su mu riječi — gromke i isprekidane — izlazile iz ustiju kao taneta iz grla od topa.

— Bože sačuvaj! Mi bismo za vas...

— Šutite, licumjerci!... Grga, povedi mi amo »naše«! Već znaš — koje.

I Grga, navdar (poljski sluga) tog vlastelina, povede preda nj desetak ljudi.

Konte Kanun (tako su Boljani zvali plemenitoga gospodina Zuana Babića više zbog njegove ćudi i zbog njegova načina govora no zbog odebljale mu noge) zagleda se u njih raskolačenih oči i naježivši duge obrve.

— Ha, vi b a r u f a n t i (svadljivci)! Što je to opet bilo sa slugama plemića Vuzija?

— Ništa, šjor konte. Poriječkali smo se malo zbog onog pašnjaka iznad Njivicâ.

— Poriječkali! Poriječkali! Al vi ste uvrijedili plemića.

— Nismo. Poručili smo mu samo, da nije pravo što i nama, novim stanovnicima, ne pušta, kao i starim otočanima, pasti sto-

ku na onoj njegovoj zapuštenoj zemlji. Ta, i mi smo ljudi; i mi smo, već dugo, Bračani i Boljani.

— Hm! izbaci vlastelin iz grla gotovo odobravajući, ali onda plane bulječi u govornika. Licumjerče, ne varaj me! Medvjede, ne krij šape! Još ste mu nešto poručili. Neka sve čujem. Ispovijedi se.

— Hoću, diko i glavo naša.

— No. Govori!

— Rekosmo, da ćemo se potužiti sucu u Bolu, pa, u nevolji, i konteu u Nerežišćima.

— O ludove! O izdajice! uzvika se starčina. Kakav sudac u Bolu? Kakav konte u Nerežišćima? Ne ovisimo mi, došljaci s kopna i novi stanovnici bračkí, o njima. Svi ste vi pod mojom komandom, a nada mnom je samo dužd; razumiješ li me: samo prevedri dužd u Mlecima... Čuj, nesretniče! Kaži: znaš li tko bješe moj djed?

— Znam, gospodaru, reče seljak, koji se već dosjeti kako će smekšati uvrijeđena lava. Djed vam je bio silan junak, konte Zuanne.

— Konte Zuanne V., popravi ga vlastelin.

— Dā, konte Zuanne V. od roda Babića, koji posiječe u ratu tri turske glave i povede, s bratom Matijom, narod na Brač da mu bude i otac i majka.

— Eto: i otac i majka! A vi, najedanput, prijetite Vuziju sucem u Bolu i konteom u Nerežišćima. A gdje sam ja, Zuanne VI?

U njegovim se riječima osjećala sada više tuga zbog uvrijede njemu lično nanešene no ljutnja. Ljudi se dosjetiše pravom jadu. Okupiše se oko njega.

— O jedini gospodaru naš!

— Ne ćemo više ni beknut bez vas.

— Dužd u Mlecima i vi na Braču! Drugih za nas nema.

Bore se na njegovu čelu bijahu izravnale, obrve se nad njegovim očima slegle. On krene, da na čelu ljudî uđe u crkvu.

Najedanput stade kao da se, iznenada, nečega sjeti; prođe pogledom po gomili mladićâ i viknu:

— Pere Trokavčić, znan Bîgolo!

A mladić Pere (onaj koji je htio šmignuti preko zidića, pa još se i sada krio iza leđa svojih drugova) dignu se i pruži glavu zagledavši se prestrašeno u vlastelina.

Konte Kanun nagne malko glavu, dignu lijevu ruku, spruži kažiprst i zatrepta njime kao kvačicom:

— Amo, Bigoliću! Amo... da se malko pogledamo.

Momak se približi, polako, kao da su mu noge od olova. Stotinu je oči gledalo u nj; njemu je pak bilo kao da će ga zemlja živa progutati.

— Bliže! I digni oči, ako ti je savijest čista. Pravedniče, progovori.

Bigolo je gledao u tle i šutio.

— No! Bolje tako. Svršit ćemo prije, reče konte. Pere, gdje je kume Mande kokoš?

Nastade smijeh, a i čuđenje što vlastelin i to zna i namirisa prvi krivca.

— Bila je to mršava stara kokoš, šanu mladić.

— A ukrao si je još mršavijoj, starijoj i bijednioj ženi. Gdje je? Prodao?

— Nisam. Ne uradih zbog novca. Pojedosmo. Sibe i...

— Šuti. Nek ti je kazna sramota pred ljudima. A štetu valja odmah namiriti. Imadeš li?

— Nemam. Ni novčića, šanu Bigolo, sada sav crven od srama.

Čovjek se provuče kroz gomilu i kaza: »Imam ja«, te pruži konteu sav sitni novac što ga imađaše u džepu.

— Ti si to,stari naš Jako Trokavčiću! Eh, žao mi te je, reče vlastelin.

A Trokavčić:

— Imaš i čemu da me žališ, gospodaru. Moj je djed otimao, u službi tvoga djeda, konje bijesnim begovima u Bosni, da ih jaši i da njima ratuje; a moj sin krade, eto, po bolskim dvorištima, kokošice starih nevoljnih žena, da omasti bradu, koju — kukavac — ne će nikad imati. Što bî to od nas! U što se to prometnusmo?

— Nemoj tako, Trokavčiću. Ujede me za srce.

I konte stresnu glavu, da potjera od sebe neku crnu misao. Dade Grgi novac primljen od Trokavčića da ga uruči okradenoj starici, pa segne u džep, izvuče dukat i pruži ga mladićevu ocu.

— Drži!

— Gospodaru, siromah sam, ali ne ću...

— Ne, Trokavčiću, ne mislim tako. Drži za uspomenu, jer me sjeti djeda i ratnih konja otetih bosanskim begovima... A sad, ljudi, hajdmo.

Zvonar, koji je, otvorenih ustiju, sve do pojasa virio iz otvora na zvoniku, gledajući i slušajući što se zbiva na plokati, prenu se i skoči.

Zvono zazvoni. Čeljad, s konteom na čelu, uđe polako u crkvu.

Vl. Nazor

Di su oni dani

Otkad je propala storo lozá
I puste se šume istribile
Nastala je nevoja, a ni ovca ni kozá
Ne žive od stinjo i gnjile.
Nikad je svit bi veće pobóžan
Vas je svit hodi na funcjún
I Crikvi i Bogu uvik podlóžan,
Veselo je hodi na misu i prosecjun.
Opustili su mnogi dvori i kuće,
Na mnogo mist' razvoljene gomile,
I dvori di se nikad igralo na buće
A u hlodu ispod cablá žene šile.
Konobe sad zjodu i brž povrh kašúna
Visi po koji pršut dok pauk prédé
Svoju mrižu od kantuna do kantúna
I bačve bez vina visoke do grédé.
Ritki su danas brodi i trabákuli
Koji krcaju broško vino ko nikad
Al' sve bi to bile sitnice i ćákuli
Da svit ne biži u Ameriku još i sád.
Di su ona vrimena uzdišu judi stóri
Kad se hodilo od jednog do drugog od mene
do tebe
I pivolo pisme za koje se sad ni ne móri
A onda se je i svit veće voli izmeju sebe.

(Postira)

Miloš Jelinčić

O Hrastinoj studiji o čakavštini

U želji da se naša narječja što potpunije istraže, izdala je Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti 1914 g. Ivšićev »Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja«. Akademija je »bila pripravna podupirati sve za taj posao spremne i voljne ljude, ne samo izdajući na svijet i honorirajući njihove dijalektološke priloge, nego dajući pomoć i onima, koji joj se jave, da bi htjeli na neko vrijeme otići u koji kraj, da mu narječje izuče«.

Međutim sve do u novije vrijeme nijedan čakavski govor srednje Dalmacije nije potpuno prikazan. A o bračkom narječju jedva se moglo naći nekoliko napomena, koje su dali Rešetar (»Der Štokavische Dialekt«), Ivšić (»Prilog za slavenski akcenat«) i Malecki (»Cakavizm«). Tko je kriv da je čakavski dijalekat za našu nauku ostao »mrtav«?

U svojim polemičkim člancima o izumiranju čavakštine g. Franjo Pavešić s pravom se pita, »što je Jugoslavenska ili bilo koja akademija učinila i dala za izučavanje čakavštine...?« (vidi »Obzor« od 6 III 1935 g.)

Dr M. Hraste dao je već nekoliko odličnih radova iz čakavske dijalektologije. Poslije kratke rasprave o narječju sela Brusja na Hvaru, dao je sistematski prikaz narječja otoka Hvara (to mu je bila doktorska dizertacija), zatim Visa i evo sada: Čakavski dijalekat ostrva Brača. Sreća je što ovaj naučnik radi i dalje. Već je obišao Šoltu, Čiovo, Drvenik, Zlarin i susjednu obalu, izradio studiju i predao je u štampu, pa će nauka za nekoliko mjeseci imati nov prilog i o ovom području našega čak. dalmatinskog dijalekta sve do Šibenika. Prema dosadašnjim rezultatima njegova rada, potpuno su prikazani čakavski govori srednje Dalmacije, određeni su njihovi međusobni odnosi, njihove veze s kopnom i prelazi u štokavsko područje našega jezika.

U »Čakavskom dijalektu ostrva Brača« g. dr M. Hraste dao je temeljit prikaz akcenatskih, morfoloških i fonetskih osobina bračke čakavštine, koja pretstavlja posebno dijalekatsko područje, ma da je neke osobine vežu sa Hvarom i Visom, a neke sa Splitom i Makarskom. Osim tih veza, na temelju bilježaka g. Frane Ivaniševića o poljičkom govoru, dr Hraste nalazi i utvrđuje veze bračkoga govora s poljičkim. A poredivši posav-

ski govor s bračkim, osobito po akcentu, pisac iznosi interesantnu i smjelu konstataciju, da su ti govori u osnovi jednaki. Tako isto pisac ističe akcenatske veze bračkog narječja s govorom katolika u Boki Kotorskoj, na temelju čega se može zaključiti da su katolici u Boki vrlo staro stanovništo, a ne doseljenici novijeg datuma, kad su uščuvali stari akcenat i staro mjesto akcenta, što se jednako i na Braču čuva. Pisac ide i dalje: bračkí dijalekat dovodi u prisnu vezu s arhaičnim štokavskim govorom, koji Belić stavlja na područje između Slavonije i rijeke Cetine. »Ako primimo ovo Belićevo mišljenje kao tačno«, kaže dr Hraste, »onda mu moramo dodati da se ovaj dijalekatski pojas staroštokavskoga govora od zapadne Slavonije preko zapadne Bosne i Dalmacije između Cetine i Neretve do mora nije ni u kojoj bitnoj jezičkoj osobini razlikovao od čakavskih govora u Dalmaciji, a osobito ovih na ostrvu Braču, Hvaru i Visu.«

G. Hraste s pravom ističe da su čakavski govori dragocjen materijal za historiju jezika, jer se bez njih ne može napisati potpuna historijska gramatika našega jezika. Istina je: mnoge se osobine i bračke čakavštine gube, napose u deklinaciji, ali se akcenat grčevito drži i čuva. Zbog toga se ne možemo složiti s onima koji tvrde da čakavština izumire. Mi smo na strani g. F. Pavešića, koji kaže: »Čakavština ima svoje tijelo, imade svoju dušu, ona je živjela i živjet će i imade pravo na taj život, kako sada tako i u buduće«.

U uvodnom dijelu svoje rasprave g. Hraste govori o seobama na Brač, a zato se poslužio djelima A. Ciccarellia, A. Jutronića, P. A. Tomasea i dra G. Novaka. Još od IX vijeka Brač je slavenski otok, jer su ga tada naselili Neretljani; — a kasnije, mnogo kasnije (u 15, 16 i 17 vijeku) opet su na Brač selili samo Hrvati, i to Omišani, Poljičani i Hercegovci. Posljednji doseljenici, iz 17 v., naselili su Sumartin i uščuvali štokavsko narječje. To su jedini štokavci otoka Brača.

I piščeva razlaganja o naseljima na Braču vrlo su interesantna. Spominje i mjesta kojih više nema: Straževnik, Mosuljicu, Dubravicu, Gradac i Podgračišće. Ranije su glavna mjesta bila na istoku i unutrašnjosti, a danas je Brač naseljeniji na zapadnoj strani i pri moru, gdje su nastala tolika nova mjesta.

Materijal svoje studije pisac iznosi ovim redom: glasovi, akcenti i oblici. Najviše mjesta posvećuje selu Ložišću. Govor toga mjesta uzeo je za temelj svoje studije. Zbog toga je i najviše primjera otale uzeo, a iz ostalih mjesta samo ono što odudara od ložiškog govora. Pisac je proputovao Brač, pa je »na licu mjesta« utvrdio govorne veze, s jedne strane sa Splitom i kopnom, a s druge strane sa Hvarom i Visom.

Nije ovdje mjesto da se dade detaljan prikaz ove rasprave. Svrha nam je da upozorimo Bračane i širu javnost (nestručnjake) na ovaj odličan rad.

Iako nije dao sve što ulazi u pitanje bračkoga govora, pisac je uspio da dâ sve najvažnije njegove karakteristike. Zbog toga ova rasprava zaslužuje punu pažnju naših filologa. Obrada glasova i akcenta najteža su pitanja dijalektologije, a baš ta pitanja dr Hraste je majstorski riješio u ovoj raspravi. Tko se bude unapred bavio proučavanjem čakavštine, morat će često citirati dr Hrastu i njegove radove.

Ipak je šteta što se nije malo pozabavio rječničkim blagom. Istina, g. Hraste nije mogao dati potpun bračkí rječnik, jer zato treba mnogo vremena i sitnog rada, ali je Brač pun toga blaga. Spomenut ćemo samo nekoliko riječi, koje se u Ložišću čuju: bodȁc, būnjȁc, dīmnjȁ, ditmōn, hánjule, nōzûci, trlûci, lábara, ȍhlip, mlōz, ȍgreb, skvára, šēgodišća, trûs, ûžak, vrvȉca, zēb i t. d. — A imena mjesta, polja, bregova, šuma, vinograda (nomina loci) nisu ništa manje interesantna. Eto, n. pr. u Ložišću: Rōt, Ratȁc, Račȉć, Bōk, Bočȁc, Pīsk, Tīha, Pásika, Miráča i t. d.

Nema mnogo govornih ogleda, ali je i to pisac opravdao. Iznosi samo tri primjera, dva iz Ložišća i jedan iz Supetra. Da ih je više, iz raznih mjesta, bolje bi bilo. Za govorne oglede najbolje je uzimati pripovijetke i anegdote, a Brač, hvala Bogu, ima čitavu zbirku toga o samoj Mrduji!

Na kraju ove rasprave dodana je uspjela karta otoka Brača na kojoj su tačno pikazana razna govorna mjesta (čakavska, cakavska, štokavska i štok. čak.).

Cio ovaj rad strogo je naučnog karaktera, ali nije monoton. Ima nekoliko polemičkih mjesta, koji radnji daju osobitu draž. U poglavlju o glasovima pisac, n. pr., unosi jednu lijepu polemičku digresiju. G. Miloš Moskovljević u jednom svom radu (»Vokalizam lumbardskog govora«) dovodi lumbardsko narječje u vezu s nekim crnogorskim dijalektima i zaključuje da su Lumbarđani doseljeni iz Crne Gore ili Srbije. I to sve zbog toga što i Lumbarda ima svoje Kosovo i svoj Žabljak! A eto, i na Braču se nalaze Dunôj i Moráva (dvije vode), ma da se na temelju toga ne može zaključiti da su se Bračani doselili sa obala Dunava i Morave!

Prema svemu što je rečeno, bit će i razumljivo zašto pojavu ove rasprave bilježimo na ovom mjestu: mi Bračani odajemo priznanje i izričemo zahvalnost g. Hrasti!

Djelo je štampala Srpska kraljevska akademija kao X knjigu Srpskog dijalektološkog zbornika.

Pavle Valerjev

Nekoliko riječi o postanku, redakciji i važnosti Statuta i Reformacija otoka Brač

Po Dr. I. Strohalu, koji je napisao knjigu »Statuti primorskih gradova i općina« (izd. po Jugoslavenskoj Akademiji 1911), pojavili su se u našim primorskim krajevima osobiti Statuti za pojedine gradove i općine u toku XII do XVI vijeka. Pojavili su se u onim krajevima, što su stajali pod većim ili manjim utjecajem romanske kulture odnosno u nekoj vezi s talijanskim kakvim romanske kulture odnosno u nekoj vezi s talijanskim kakvim gradom, a osobito s Mlecima. Statuti gradova i općina, što su bili u većoj mjeri pod utjecajem te kulture, a s razloga što su primili ili imali više romanskih odnosno više romanizovanih elemenata, bili su sastavljeni u latinskom, a kasnije u talijanskom jeziku; ostali pak gradovi i općine, kod kojih je taj utjecaj bio slabiji, imali su Statute sastavljene u hrvatskom jeziku.

Gotovo u svim tim gradovima i općinama većina je pučanstva bila u vrijeme, kad su se ti Statuti stvarali, po svome podrijetlu hrvatska, pa je ta većina baš makar i romanizovana stvoril atradiciju i zakone, iz kojih su ti Statuti nastali. Stoga makar se i ne može da ospori romanski utjecaj na sastav tih Statuta i makar je u tim Statutima bilo slijepo recipirano iz talijanskih Statuta i iz tradicija talijanskh gradova mnogo toga, ipak ima u njima mnogo toga što je niklo isključivo na hrvatskom tlu. Nadalje ti Statuti, pa i sadržavali neke pojedine ustanove, što su bile sadržane i u Statutima talijanskih gradova, vrijedili su eto za pučanstvo, koje je bilo u svojoj jezgri hrvatsko te su tako postali baš hrvatskim zakonima. Svi su ti Statuti stoga vrlo zanimljivi ne samo za pravne historičare odnosno historičare uopće nego i za svakog intelektualca. K tome bi bilo ne samo lijepo nego upravo i važno, da bi što bolje upoznali onaj od tih Statuta, koji je u nekoj užoj vezi s krajem, gdje je jedan takav Statut nikao, poimence dakle da bi Statut otoka Brača upoznali naši Bračani i prijatelji Brača. Ovi Statuti, uz ostale kasnije dodatke, najbolje prikazuju, koliki je bio uticaj romanskog svijeta i romanske kulture ne samo na pravni život nego i na čitav kulturni život naših pradjedova i nas samih,

otkrivajući nam ujedno mnogu tajnu iz prošlosti i razjašnjavajući nam k tome mnogu pojavu koliko pravnog toliko društvenog našeg života uopće.

Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti rano je uvidjela koju korist mogu da pruže narodu Statuti, pa se je stoga pobrinula da ih u svojoj nakladi i objelodani. Uz mnoge druge objelodanila je i Statut otoka Brača i to po Dr. K. Kadlecu, bivšem sveučilišnom profesoru u Pragu, dopisnom članu iste Akademije, u g. 1926, pod ovim naslovom: »Statut i Reformacije otoka Brača sa zakonima, povlasticama i listovima duždeva za bračku općinu i izvacima iz Ciccarellijeve knjige »Osservazioni sull' isola della Brazza««.

Brački Statut i njegovi dodaci — Reformacije — spadaju u onu skupinu dalmatinskih Statuta, što uređuje jedino proste odnošaje pučanstva. Pravo, sadržano u tom Statutu i u njegovim dodacima, većinom je pravo seoskog puka. Pravo seoskog puka sadržavaju n. pr. i Statuti, koji su vrijedili za Hvar, Korčulu i Poljica.

Druge su prirode naprotiv n. pr. Statuti gradova Zadra i Dubrovnika, u kojima je sadržano pravo gradskog stanovništva, koje je drugačije živjelo nego seoski puk. U tim gradovima bio je pored toga gušće naseljen romanski živalj, dok su sela i otoci bili skoro posve hrvatski. Poradi toga pravo sadržano u tim Statutima pokazuje više neslavenskih nego li slavenskih elemenata. Bogatiji život gradova imao je i to za posljedicu, da je pravni sustav njihovih Statuta mnogo podrobniji i savršeniji nego sustav Statuta prostog prava seoskog pučanstva. Ta razlika udara u oči osobito na polju obveznog i trgovačkog prava. Statuti Zadra i Dubrovnika sadržavaju dalje i mnoge odredbe o pomorskom pravu, a u Statutu Brača, kao Statutu koji uređuje odnošaje seoskog pučanstva, nema takvih odredaba uopće.

Kod izdavanja bračkog Statuta Dr. Kadlec se je poslužio primjerkom Statuta, koji mu je bio posudio Dr. Mirko Vrsalović. Dr. Vrsalović se je mnogo zanimao za Brač i Statut Brača te je o tome napisao pod imenom »Brač i Brački Statut« u listu »Hrvatska riječ« u g. 1913 (izlazila je u Šibeniku) lijepih i zanimljivih povjesnih bilježaka o ovom predmetu.

Statut koji je imao pri ruci Dr. Kadlec bio je tiskan u Vidanu (Udine) u g. 1656.

Brački Statut poznat je u naše doba jedino i isključivo po sad navedenoj ediciji a pod ovim naslovom: »Statvta Mvnicipalia ac Reformationes Magnif. Communitatis Brachiae Clarissimis DD. Hieronymo, Ad Vicentio Michaeli Fratribvs Dicata. Vtini, MDCLVI. Apud Nicolaum Schirattum.« Od tog izdanja ima

vrlo malo primjeraka. U Splitu, u koliko je poznato, ima po jedan primjerak Gradska biblioteka i Biblioteka Arheološkog muzeja. Ni jedan jedini stariji manuskript ovog Statuta, tvrdi Dr. Kadlec, nije se uščuvao, a nije ni vjerojatno, da bi se ikada više takav ni mogao gdje naći.

Razlog je tomu činjenica, što su Statuti u općinskoj palači u Nerežišćima — Domus communis — kako je o tomu riječ u uvodu Statuta, bili izgorjeli (ovo je bilo u g. 1277); što su kasnije i mnogobrojni spisi općinske kancelarije bili izgorjeli u g. 1645, pa što je k tome kroz 3 godine a prije tog drugog požara — od 1424 do 1426 — po Braču harala kuga, od koje su bile propale skoro tri četvrtine pučanstva te pri tome i ovaj put bilo propalo mnogo uredovnog materijala. Najveća je vjerojatnost, da su se među uništenim knjigama i spisima nalazili i egzemplari Statuta koliko za vrijeme haranja kuge toliko i za vrijeme drugog požara. Ovo se dade zaključiti i po činjenici, što je baš i upravo malo godina poslije drugog požara bio u Vidanu otiskan bračkí Statut.

U dekretu bračkog kneza Al. Dodo od 14 VIII 1655, kojim dopušta i određuje štampanje Statuta i Reformacija, ističe se, da primjerci municipalnih Statuta i Reformacija postoje samo u rijetkim rukopisima, amo tamo razbacani, u privatnim rukama, a i to samo u odlomcima, na način da prijeti pogibelj, da bi se s vremenom mogli posvema izgubiti, pa da uslijed toga određuje štampanje Statuta. Ni onda u g. 1655 ne bijaše potpunih egzemplara Statuta i Reformacija nego samo pojedinih njihovih odlomaka.

Dr. Kadlec je prilikom sređivanja edicije Statuta usporedio Statut otoka Brača sa Statutom otoka Hvara i s onim otoka Korčule kao i sa Statutima, koji spadaju u istu kategoriju, pa je postigao lijepih uspjeha. S tim je postigao i uspjeh u pravcu, što je utvrdio, da je Statut Brača bio upravo prepisan za Hvar, a baš u toliko, što su bili prepisani skoro u cijelini dio uvoda i 3 prve knjige Statuta.

Statut Brača sastoji se naime od 4 knjige, od kojih prve 3 bijahu redigovane ujedamput i to u g. 1305 a 4 g. 1375.

Redigovanje 3 knjiga za Hvar prema 3 knjigama Statuta za Brač izvršeno je u g. 1331. Toj činjenici nemamo da se čudimo s razloga, što su oba otoka tada dijelila zajedničku sudbinu, a k tome i imali jednake uvjete opstanka. Brač i Hvar bili su naime u g. 1331 pod jednom upravom, pa nije nikakvo čudo, da su Hvarani, koji nisu još imali pisani zakonik, recipovali baš bračko pravo,a ne kakvo drugo pravo. Kasnije kad je bračkí Statut dobio četvrtu knjigu pa Reformacije, a hvarski Statut četvrtu i petu knjigu i dodatke, svaki je od ova dva otoka imao

svog posebnog kneza i svaki je samostalno popunjavao svoje statutarno pravo. Da su prve tri knjige bračkog Statuta bile redigovare u g. 1305 razabire se iz uvoda tim knjigama, otkuda doznajemo, da je tadašnji hvarski i bračkí načelnik Marinus Faliero, na molbu Bračana i po želji svojega bračkog namjesnika Stephani Mixae (Mišić) iz Zadra te po odluci većine vijeća i puka otoka Brača dao stari izgorjeli Statut »obnoviti« (renovare) kaošto i to, da je sastav novog zakona bio potvrđen i odobren po malom i velikom vijeću, uz pohvalu i pristajanje cijelog pučanstva Brača. O tome pak kako je nastala u g. 1375 četvrta knjiga Statuta bračkog — glava 1 do uključivo 56 — imamo opširnije podatke u uvodu toj knjizi. Tu čitamo, da se to dogodilo za vrijeme, kad je bračkim knezom bio Simon Auria iz Genove, kraljevski admiral (admiral ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika Velikog), a njegovim namjesnikom Jacobus Nicole (Nikolić) iz Splita. Ovaj je Nicole skupa sa svojim sucima (Ivano Lucanich, Radovano Mixich et Ilia Jurinich) bio opunomoćen od velikog vijeća otoka Brača 7 I 1375, da u tu svrhu izabere stručnu komisiju, u koju su ušli i pretstavnici bračkih plemića, 6 njih na broju. Tu se spominje da je s njihovim zajedničkim vijećanjem (biva ovih: Climpsae Baloy, Michaelis Xuvetich, Mixae Petrulich, Tomasi Dragozetich, Christini Clinsich et Georgi Duimovich) bila sastavljena četvrta knjiga. Vidi se, da su sva imena koliko sudaca toliko izabranih plemića bila hrvatska.

Onako kao su i tri prve knjige Statuta bile jedinstveno djelo, bilo je jedinstveno djelo i četvrta knjiga ili tačnije 56 glava te knjige. Kasnije su glave te četvrte knjige nastale s prihvatom odluke kao obično u tadašnjem zakonodavnom tijelu, u velikom vijeću plemića kao što je to tako u njima navedeno. To je bilo u g. 1375, 1383, 1385, 1392 i 1415.

Prva knjiga Statuta ima 29 glava, druga samo 11, treća 43 a četvrta 59 glava.

Poslije bračkog Statuta slijede tri knjige Reformacija, od kojih najviše glava, 86 na broju, obuhvaća prva knjiga, 22 glave druga a 18 glava treća.

Iz Statuta i Reformacija možemo da razaberemo, da su se za Reformacije vodile osobito knjige, koje su, po svoj prilici, bile vođene kronološkim redom.

Kod redigovanja Reformacija nije se išlo za tim da se svedu u nekakav sistem, jednako onako kao što se nije išlo za tim, kad se je obnovio odnosno izdao Statut, pa prema tome kako nema sistema kod Statuta nema nikakvog sistema ni kod Reformacija. Nekoliko Reformacija, koje su sve datirane osim jedne, uvrštene su u četvrtu knjigu Statuta, a baš na kraju te knjige

kao glave 57 do 59. To su one glave koje su nastale poslije 56 ukupno glava četvrte knjige Statuta.

K tome je jedna i to iz g. 1351 primetnuta kao glava 43 trećoj knjizi Statuta. Ostale su Reformacije samo djelomično datirane, a velika većina nema datuma. Nedatirane smještene su svekolike u prvoj knjizi Reformacija, a potječu sve jamačno iz g. 1415 do 1420, dakle iz posljednjih godina predmletačke konačne ere, biva negdje na izmaku ugarsko-hrvatskog gospotstva. Na rok 1415 g. upućuje posljednja (59) glava četvrte knjige Statuta (ova je prihvaćena 24 II 1415 za vrijeme knezovanja Petra Šimuna de Bona iz Dubrovnika), a na rok 1420 g. izvadak iz privilegija dužda T. Mocenigo od 22 X 1420, kojim su i Statut i dotadašnje Reformacije po mletačkoj republici bile odobrene, dakle u doba — kako se u tom privilegiju čita — kad su se Bračani svojevoljno predali Mlecima (»della volontaria deditione dell' isola«).

Tek Reformacije druge i treće knjige su datirane. Potječu svekolike iz doba poslije obnovljenog mletačkog gospotstva, dakle poslije g. 1420 pa dalje do redakcije po Ivanu Petru Mattiazzi, kancelaru Brača u g. 1655.

I kasnije je dužd, odnosno senat, u Mlecima u više navrata, na zamolbu Bračana, potvrđivao Statute i Reformacije, određujući ujedno kaznu za one koji bi ih prekršili. Kao što je Statut bio dvaput redigovan, slično se dogodilo i s Reformacijama. Prva nedatirana knjiga Reformacija bila je predložena prvoj mletačkoj vrhovnoj vlasti na potvrdu g. 1420, što smo već gore napomenuli, a druga i treća knjiga pak bile su redigovane tek 1655 g., kad je — kako smo na početku ovog sastavka kazali — knez A. Duodo dopustio i naredio, da se razbacani odlomci koliko Statuta toliko i Reformacija priberu, poredaju te štampaju.

Posao redakcije u svrhu tiskanja imao je u cjelini da izvrši gore imenovani Mattiazzi. On je pronašao traženi materijal kod dvojice bračkih plemića i baš: Uvod o postanku Statuta, cijeli Statut i dvije knjige Reformacija kod Dominika Filippi a treću knjigu Reformacija kod Julija Ivellio. Cijela redakcija kancelara Mattiazzi sastojala se u tome što je sabrao materijal onako kako je našao. Kod njega nema traga nikakvoj ozbiljnoj redakcijskoj djelatnosti. Što je našao to je autenticirao sa svojim pečatom i potpisom. Autentikacija se nalazi poslije Uvoda o postanku Statuta, na svršetku druge, treće i četvrte knjige Statuta, pa druge i treće knjige Reformacija. Pošto je sabrao cijeli materijal i autenticirao, predao je zbirku knezu Al. Duodo, koji je naredio, da se štampa sve — Statut i Reformacije — u primljenom obliku (»come stanno, e giacciono, possano esser

stampate«), a da pri tome nije bila izdana ni po njemu ni po senatu u Mlecima nikakva specijalna potvrda tako sakupljenih propisa.

Statuti i Reformacije su dakle zbirka raznih statuta i raznih odredaba, nastalih u dugom toku vremena, uz kasnije nadometke, a što su bile na snazi do pada Mletaka g. 1797.

Ovdje je spomenuti, kako je osim materijala sadržana u Statutima i Reformacijama još bilo starih i prastarih uredaba i propisa što su vrijedili za otok Brač. Ovo zaključujemo koliko iz nekih odredaba Statuta i Reformacija, toliko iz činjence što je Al. Duodo pri koncu naredbe, kojom je odredio štampanje Statuta i Reformacija, poslije gore citiranih riječi istaknuo ovo: »Con risserva di mandar pur sempre alle stampe, tutto quel di più, che di vantaggio potesse in tal proposito da gl' archivii et angoli dell' antichità ricavarsi, e ponersi in qual si voglia tempo per l' avvenire in luce«, biva s reservom, da se uvijek kasnije dade tiskati sve ono što bi moglo da bude u tu svrhu od koristi a što bi u koje mu drago doba u buduće izišlo na vidjelo i izvuklo se iz arhiva i kutova starinskih, dakle iz starih vremena.

Kaže Dr. Kadlec, da su očito u Mlecima gledali na izdanje Statuta i Reformacija kao na puko objelodanjenje štampom starijih pravnih propisa, koji su postojali na snazi. Ujedno primjećuje, da je to gledište u ostalom i bilo ispravno.

U suštini, kako to opaža i Dr. Vrsalović u svojim gore navedenim povjesnim bilješkama, Bračani su sami za sebe sačinjavali neku vrst republike za dugo godina. Kad bi im se promijenio gospodar, ta se činjenica nije mogla odveć izvana opaziti. Toliko su oni bili svijesni tog svog gospotstva na otoku s onim svojim Statutima i privilegijama, što su ih imali uzakonjene, da na gospodara nijesu mnogo ni pazili. Glavno im je uvijek bilo, da im svaki novi gospodar potvrdi privilegije koje su imali, a ovo su uvijek znali lukavo pripraviti, pa da im se pored toga udijeli i po koji novi privilegij — i s tim su bili presretni. Življahu de facto sasvim neodvisni u tom pravcu te se baš u tom opaža kontinuitet njihove prastare autonomije.

Kazali smo prastare autonomije, jer moramo pretpostaviti, da su Statuti popisani običaji i adeti, povlastice i zakoni što se je sve čuvalo u općinskoj palači u Nerežišćima, dok to nije bilo sve uništeno u g. 1277, kad su Omišani uništili mjesto te zapalili i palaču. Statuti su dakle bez sumnje pretstavljali pravne odredbe, što su na otoku bile nikle i bile kodificirane još prije g. 1277, što je svakako jedna zavidna starina.

Istakli smo naime već na početku, da je 1 V 1305 tadašnji načelnik Hvara i Brača bio odredio, da se s obzirom na poni-

štenje zbirke Statuta od požara baš ova zbirka popaljenih odredaba (»haec combusta Statuta«) jedino obnovi, a ne nešto nova u tom pogledu stvori ili zaključi. Statut i Reformacije pisani su dekadentnom latinštinom. Jedino su potvrde Statuta i Reformacija sa strane Mletaka i par umetaka u zadnje doba k Reformacijama napisani talijanskim jezikom. Riječi hrvatske, na koje nailazimo u tim propisima, a ima ih mnogo, naprosto su polatinjene (n. pr. vrč = vrceus; zobun, zobunac = zupponus; kaca = cacia, cazza itd.).

Kad bismo htjeli da sebi predočimo vjernu, potpunu sliku o životu Bračana onih vremena jedino na temelju Statuta i Reformacija, mi ne bismo mogli u tome da nikako uspijemo. Takva bi slika bila nepotpuna. Jer, ističemo ponovo, propisi sadržani u ovim vrelima odnose se skoro isključivo na uzajamne odnošaje bračkog stanovništva između sebe i donekle prema strancima a nipošto na njegove odnošaje prema gospotstvima, pod kojima su u razna vremena bili i stajali, poimence prema gospotstvu mletačke republike. Kad bismo dakle htjeli upoznati pravi život stanovništva Brača iz onog doba, morali bismo da upotpunimo materijal, što je u Statutima i Reformacijama, s mnogim drugim materijalom, da proučimo dovoljno periode povijesti, u kojima jeotok bio pod raznim gospotstvima, poimence od VII vijeka do pada mletačke republike i prilike koje su u to doba vladale mletačke republike unapred i prilike koje su u to doba vladale, a osobito pak razne isprave, privilegije, zakone, naredbe, odluke itd., što sadržavaju javno-pravne norme u pogledu otoka i stanovništva otoka. Poimence bismo u tu svrhu trebali da proučimo materijal sadržan u drugom dijelu knjige Dr. Kadleca, biva zakone, povlastice i listove duždeva te Ciccarellievo tu spomenuto djelo, pa k tome onaj materijal što ga je po Braču za života pokupio Dr. Vrsalović (ovaj se materijal sada nalazi kod Jugoslavenske Akademije u Zagrebu) i najzad materijal što se odnosi na otok, a nalazi se možebit još gdjegdje u kakvom arhivu u našoj državi ili vani u inostranstvu.

Ovaj bi posao iziskivao mnogo vremena, mnogo truda i mnogo ustrpljenja, ali bi bio posao vrlo lijep i zabavan te svake pohvale vrijedan.

Dr. Antun Cerineo

Elektrifikacija otoka Brača

Dan 6 februara 1938 godine može da se smatra najznačajnijim u nizu mnogih, koji su protekli u radu oko ostvarenja elektrifikacije otoka Brača, pak smatramo, da bi bilo šteta da otiđe u zaborav.

Tog historijskog dana, sastali su se u Splitu u velikoj dvoarni hotela Bellevue, općinski načelnici otoka Brača i Hvara na čelu sa svojim narodnim zastupnicima gospodom Ivan-Petrom Mladineom i Dr. Josipom Berkovićem uz sudjelovanje istaknutih javnih radnika Hvarana i Bračana sa stalnim boravištem u Splitu. Pretsjedatelj tog skupa jest narodni zastupnik gosp. Ivan-Petar Mladineo.

Nakon što su narodni zastupnici istakli potrebe svojih otoka, preporučili su sabranom skupu, da sa simpatijama saslušaju referate po predmetu elektrifikacije naših otoka.

Gosp. Ing. Jutronić Nebodar je sažeo dotadašnji tok izvršenog rada. Taj govor prama zapisniku sjednice glasi:

»Velepoštovana gospodo načelnici naših otoka!

Sretan sam, što mogu pred Vama, pretstavnicima naših varoši i sila, ukratko da iznesem historijat razvitka misli o elektrifikaciji naših otoka. Još više se osjećam sretnim, što je danas to pitanje tako sazrelo, da ne može da se očekuje, da će na ovom našem sastanku ostati pri samim razgovorima, kako se je to često dešavalo. Ovaj put, uvjeren sam, odluka će pasti i ta odluka, vjerujte, biće od presudnog značaja za daljni uspješniji i bolji razvitak naših otoka na kulturnom i privrednom polju.

Današnji dan nije nadošao naglo i nenadno; ovaj dan je rezultat 10-godišnjeg sistematskog rada. Prvi temelj planskoj i racionalnoj elektrifikaciji naših otoka prenosom električne energije na daljinu, postavio je moj uvaženi rođak g. Ing. Petar Jutronić.

Po završetku mojih tehničkih nauka i ja sam prionuo uz njegov rad, jer smo htjeli i shvatili za svoju prvu dužnost, da naše tehničko znanje poklonimo našoj užoj domovini, kako bi smo pomoću ove važne grane tehnike mogli da podignemo nivo naših siromašnih varoši i sela. I evo, nakon 10 godina nastoja-

nja javljaju se danas prve pozitivne konture ostvarenja ovog korisnog i grandioznog plana.

Moram naglasiti, da smo u radu nailazili na silne poteškoće i nerazumijevanja i jedini prvoborac bio je naš uvaženi saradnik gosp. Venceslav Štambuk, koji je moram priznati, od prvog momenta shvatio situaciju i stvar o kojoj se radi, pak je zajedno s nama vodio borbu i propagandu.

Srećom sudbine, pred dvije godine došli smo u dodir sa našim uglednim narodnim zastupnikom gosp. Ivan-Petrom Mladineom. I on, kao dobar gospodar i odličan ekonom, shvatio je sto postotno našu stvar, pak se je jednakim elanom bacio na rad, kako bi smo isti priveli kraju.

Isto tako, srećom sudbine, sastali smo se sa uvaženim gosp. narodnim zastupnikom Dr. Josipom Berkovićem, koji je saznavši, na što se sve mi spremamo, primjetno shvativši grandioznost plana, objeručke prigrlio ovoj ideji, svijestan koristi koju će imati naša sela izvedbom sistematske elektrifikacije.

Tako sakupljene u ovom radu i ja Vas pozdravljam i ime nas prvoboraca i naglašavam Vam, da treba zasukati rukave i ući u borbu za ostvarenje ovog korisnog djela, na kojemu će nam, budite uvjereni, mnogi zavidjeti.

Gospodo!

Nemojte misliti, da su ovo neki fantastični planovi.

To su planovi i projekti, koji se temelje na poznavanju savremene tehnike i na dugogodišnjem iskustvu na terenu. Mi za tim stojimo svojim imenom kao stručnjaci i našim potpisom.

Naš projekat smo prikazali direktoru jednog od najvećih elektrotehničkih preduzeća gosp. Ing. Jeriću, koji je sa poznatom mu rigoroznošću sve pregledao, te se ja sa elaboratom saglasio.

Gospodo! Mi Vas pozivamo na fanatičan rad za ostvarenje elektrifikacije otoka, naše najuže domovine, za koju smo dužni raditi i posvetiti sve naše sile i znanje. Jer znajte, da čovjek, koji nezna što je Volt, Amper, KW (kilovat) i KWh (kilovatsat), danas ne spada među napredne ljude. Narod, koji ove jedinice ne pozna kao centimetar, metar i kilogram, ne može napredovati i isključen je iz svih blagodati koje pruža čovječanstvu savremena tehnika.

Dakle gospodo na rad!«

Zatim presjedatelj dava riječ gosp. Ing. Jutroniću Petru. Gosp. Ing. Jutronić iznaša Tehničko-ekonomski elaborat, koji u izvatku glasi:

Prije se kultura jednog naroda mjerila procentima analfabeta, a danas se stupanj kulture naroda cijeni i po broju potrošenih KWh (kilovatsati) po stanovniku. Po drugom mjerenju

otočani zaostaju mnogo za suprotnim primorjem. Uzrok, što je taj srazmjer poremećen na štetu otočana, leži u tome, što je sretan udes susjednim stanovnicima kopna dao dva velika izvora energije: vodene slapove Krke i Cetine. Time im dao i mogućnost, da dođu do jeftine električne energije. Dalje, tamo su se našli jaki pojedinci, općine ili grupe, koje su shvatile situaciju i koje su znale i htjele, da tu energiju prenesu preko 50 i više kilometara daleko od samog izvora. Te činjenice su omogućile širokim slojevima građana najnapućenijeg dijela primorja, da postanu sudionici najveće blagodati.

Prirodno, ne može se nitko čuditi ako i otočani, koji su poznati sa svoje preduzimljivosti, počinju da misle, kako bi se i oni k tim neiscrpivim izvorima energije priključili. Ne ostaje ništa drugo, nego da se ono što priroda nije dala, nadoknadi inteligencijom, radom i požrtvovnošću. Ovim mislim na specijalni slučaj spoja najbližeg otoka Brača preko Dugograta na hidrocentralu u Kraljevcu, i otoka Hvara na Brač preko njihovih najpodesnijih tačaka, podmorskim kabelom.

Da možemo da idemo k postavljenom cilju, tj. planskoj i racionalnoj elektrifikaciji spomenutih otoka, moramo da najprije jasno i otvoreno konstatiramo današnje stanje.

Kao i mnoga druga pitanja privrednog karaktera, tako je i pitanje elektrifikacije otoka Brača i Hvara bilo do sada rješavano bez ikakvog sistema ili plana na široj osnovi. Električne su centrale nicale kao posljedica čisto lokalnih prilika. Danas na otoku Braču postoji 7 električnih centrala i to po dvije u Selcima i Milni, a po jedna u Supetru, Pučišćima, Postirima i Bolu.

Jedna centrala na zadružnoj osnovi u Selcima dava energiju za rasvjetu selu istog imena, a osim toga je na nju priključeno vodom niskog napona selo Sumartin i dio industrije kamena, dok je druga privatno vlasništvo i služi isključivo u industrijske svrhe.

Milnarska općinska centrala je spojena vodom 3 KV do transformatorske stanice u Bobovišćima, a u svom produženju do transformatorske stanice u Sutivanu vodom 15 KV. Prenos energije vrši se sada naponom 3 KV u cijeloj dužini. Na transformatorsku stanicu Bobovišća priključena su sela Bobovišća, Ložišća i Bobovišća Luka. Spoj spomenutih sela sa transformatorskom stanicom u Bobovišćima izveden je vodom niskog napona. Električna energija se troši isključivo za svrhe rasvjete. Druga električna centrala u Milni, privatne svojine, služi isključivo u industrijske svrhe.

Supetarska općinska centrala služi u svrhu javne i privatne rasvjete.

Električne centrale u Postirima i Pučišćima su čisto industrijskog karaktera.

Centrala u Bolu je svojina tamošnjeg reda Dominikanaca, a njen opskrbni rajon je ograničen na samostan i pripadajuću školu u svrhu rasvjete.

Ovih sedam postojećih električnih centrala imaju ukupno nešto više od 150 KS instalirane snage. Seoske mreže niskog napona su sve normalnog napona 400/231 Volt.

Na otoku Hvaru postoje dvije električne centrale, i to u Staromgradu i u mjestu Hvaru, koje napajaju svoje gradske mreže energijom u svrhu rasvjete; obe su vlasništvo odnosnih općina. Njihov opskrbni rajon ne prelazi periferije dotičnih gradova. Gradska mreža u Staromgradu je normalnog trofaznog napona kao na Braču, dok je u Hvaru istosmjerne struje. Ukupna instalirana snaga pogonskih motora je cca 100 KS.

Sve općinske električne centrle su na pogon nafte sa Dieselmotorima, dok su nekoje privatnog vlasništva na pogon upojnog plina (Sauggas).

Općinske centrale i seoske mreže kao i transformatorske stanice su solidno građene. Nažalost ne može da se kaže, da su i dobro uzdržavane, što nije nikakvo čudo, ako se uvaži činjenica, da skoro ni jedna centrala nema stručna vodeća ovlaštena lica, moguće iz prostog razloga što ovako sitna električna gospodarstva nemaju za to raspoloživih sretstava.

Negativna bilanca dosadašnjeg električnog gospodarstva, mali broj priključaka i relativno slabi konzum treba tražiti u slijedećim razlozima:

1) nesigurnost pogona i time u vezi nepovjerenje potrošača, 2) skupa struja, 3) slaba i nikakva propaganda, 4 konzervativnost i niski životni nivo ekonomski slabijih, 5) povezanost općine i električnog gospodarstva i trošenje primitaka od električne energije u druge svrhe koje nemaju ništa zajedničkoga sa razvitkom elektrifikacije dotičnog mjesta.

Takovo stanje samostalnih malih električnih centrala, a osobito onih općinskih, posljedica je i pogrešnog gledanja na samu stvar. Mislilo se, da će visokom prodajnom cijenom privatne rasvjete (10-12 dinara po KWh) i skupo vršenim priključcima izvući prava korist, dok držanjem nestručnih lica da će pogonski troškovi pojeftiniti. Desilo se je obratno: skupa struja ukočila je električna poduzeća u samom njihovom početku, te je ograničila broj potrošača na minimum; držanjem nestručnih lica, postrojenja su dovedena u derutno stanje, a kao daljnja logična posljedica, nesigurnost pogona odalečila je i one, koji su mogli da sebi priušte takav luksus električne rasvjete. Poskupljenje pogonskog materijala, nafte, zadalo je, ovakovim

načinom rada, malim električnim centralama zadnji smrtonosni udarac.

I, umjesto da ove centrale budu izvor blagostanja, one su svoje općine dovele na rub propasti tako, da pretstavljaju veoma težak i nepodnosiv teret; to nije nikakvo čudo ako se uvaži činjenica, da godišnji troškovi samo oko uzdržavanja (uglavnom režija i pogonski materijal) raprezentiraju iznos od 610.000 dinara bez amortizacije i kamata na investirani kapital.

Na drugoj strani silni razmah i budućnost turizma, osobito u primorskim mjestima i sve jači razvitak industrije kamena traži radikalnu reformu električnog gospodarstva. Vrijeme imperativno zahtijeva, da se do sada slučajno stvoreno revidira i postavi na solidnu zajedničku osnovu.

Tu činjenicu su najprije uočili i shvatili neki istaknuti javni radnici na Braču, a sada se sa radošću konstatira, da su se toj grupi približila braća sa otoka Hvara.

Koliko će biti polje rada nove Zadruge, najbolje se vidi iz toga, da od 6165 nastanjenih domova, koji po planu dolaze u obzir za priključak, samo 1004 do sada uživaju relativnu blagodat električnog svijetla, dok se u svrhe rasvjete još uvijek uvaža petroleuma i stearinskih svijećica u vrijednosti preko 1,000.000.— dinara godišnje. Na samom otoku Braču postoji preko 30 kamenoloma, nekoliko fabrika sardina, i preko stotinu velikih preša za vino i ulje, a samo neznatni dio toga je elektrificiran, dok su svi preduslovi i da ponovo oživi zapuštena brodogradnja itd. Obrt i upotreba elektriciteta u domaćinstvima nije skoro uopće zastupana u današnjem električnom konzumu.

Posmatrajući samo sa gledišta tehničko-ekonomskog, svrha Zadruge u glavnom bi bila:

da kao pravno tijelo udruži sve moralne i materijalne snage oba otoka;

da dade na dispoziciju tehničko, administrativno i pravno stručno osoblje za izvedbu postavljenih ciljeva, naime za izvedbu planske i racionalne elektrifikacije otoka Brača i Hvara, a kasnije Šolte i Visa;

da kao organizacija za kojom će stati preko 30.000 svijesnih zadrugara, svojim autoritetom isposluje sve one kredite i olakšice, koje su preduvjet za ostvarenje ovako grandiozne zamisli;

da svojim zadrugarima obezbijedi stalnu električnu energiju, koju će moći da iskorišćavaju danju i noću uz povoljne cijene. Dalje je svrha Zadruge za elektrifikaciju Brača i Hvara:

da iz čiste dobiti dajo bezkamatne zajmove varoškim i seoskim električnim poduzećima na spomenutim otocima, bila ta preduzeća općinska ili na zadružnoj bazi time, da ona daju

bezkamatni zajam pojedincima za izgradnju novih priključaka. Tako povezanim sistemom bezkamatnih zajmova imao bi da se digne potrošak u pojedinom autonomnom rajonu, a time i cjelokupni potrošak Zadruge. Povećanje konzuma je usko povezano sa cijenom koštanja 1 KWh dakle i sa cijenom sitnog konzuma u svrhe rasvjete i ogrijeva kao i za industriju i obrt.

Kada je riječ o elektrifikaciji nekog kraja, to ima da znači široki pojam, još više, jedan princip, ili tačno određeni plan zasnovan na ekonomsko-tehničkoj osnovi. Tu prestaju interesi jedne varoši ili jednog sela; početak i smjer rada je unapred diktiran višim razlozima, a konačni je cilj uspjeh stvari u interesu cjeline.

To sve vrijedi i za elektrifikaciju otoka uopće, i ako se tu ispoljuju posebne prilike. Naime, na otoku je teritorij ograničen morem, koji ga sa svih strana opkoljuje, ponekad u udaljenosti mnogo stotina kilometara, sa dubinama stotine metara.

S obzirom na spomenute posebne prilike, sretni smo što možemo da konstatujemo, da su naši otoci nanizani uzduž istočnog dijela Jadranskog mora jedan do drugog, sa relativno niskim morskim dubinama, a najveći, najbogatiji, najplodniji i najnapučeniji od njih su se iskupili baš nekako u sredini. Elektrifikacija tih otoka traži jedno jedino riješenje: spojite otoke električki u jednu nerazdvojnu cjelinu i privezati ih kopnu podmorskim kabelom na već postojeća velika električna postrojenja.

Slijedi detailno obrazloženje izbora najpovoljnijeg mjesta za polaganje podmorskog kabela, a onda se nastavlja izborom napona za prenos električne energije i maksimalno predviđeno opterećenje u 15-toj godini rada Zadruge.

U Dugomratu postoji električni uređaj visokog napona 15 i 50 KV, tj. 15.000 i 50.000 Volti.

Maksimalno opterećenje u 10-toj godini rada Zadruge predviđa se na cca 1.200 KW. Ta snaga bi bila na dispoziciji Brača i Hvara za svrhe rasvjete, u ogrijevne svrhe, za obrt i manju industriju.

Napon od 15 KV je vrlo pogodan za naše prilike, te smo ga rado prihvatili, tim više, što je taj napon dozvoljen zakonom, dočim 50 KV je trpljeni napon, koji će s vremenom morati da iščezne u našoj državi. Daljni pogodni napon bio bi 30 KV, ali za upotrebu tog napona trebale bi izvanredne investicije u vezi sa transformacijom u Dugomratu od 50/30, odnosno 15/30 KV.

Računom presjeka sprovodnika i kontrolom pada napona na krajnjoj tački transformacije, našlo se, da je 15 KV, dostatan napon da prenese predviđeno maksimalno opterećenje od 1.200 KW tj. cca 1.400 KVA, pri cos fi = 0.85, odnosno cca 1600 KS.

Predviđena snaga za prenos je dakle cca 6 puta veća od sveukupne instalirane snage svih devet postojećih električnih centrala na otocima Braču i Hvaru.

Iskorišćenje dosadašnjih električnih gospodarstva sa Diesel-centralama na otocima je vrlo slabo. Diagram potrošnje je nemoguć, pošto je uglavnom opterećenje skoncentrisano na samih par radnih sati u noći. Time, što će električna energija biti na dispoziciji danju i noću, nastat će donekle ravnoteža u konzumu a diagram potrošnje će se ispraviti. To znači, mogućnost iskorišćenja električnih postrojenja će znatno poskočiti, jer će radni satovi biti 4 do 5 puta veći nego do sada.

Karakteristika malih centrala je njihova raspačanost, neracionalno iskorišćavanje instaliranih snaga, slab efekat. Prava vrijednost ovog projekta je baš u koncentraciji izvora energije i racionalnoj raspodjeli energije prema faktičnoj potrebi. To je njena prednost, to je prava karakteristika prenosa energije na daljinu, to je garancija za ekonomski razvitak i siguran uspjeh.

Uzmemo li ovaj važan faktor u obzir, dolazimo do zaključka, da i ako je električna energija za prenos predviđena samo 6 puta veća nego je instalirana snaga devet postojećih električnih centrala, uvjeti rada su takovi, da njihova vrijednost i faktične mogućnosti iskorišćenja u KWh — a to je baš ono najbitnije— nije u omjeru 1:6 nego 1:20 i više.

Na temelju prije izloženoga nismo daleko od istine, ako ustvrdimo, da je broj KWh u doba za koje se predviđa amortizacija investiranog kapitala, tj. koncem 15-te godina rada Zadruge, godišnja potrošnja premašit će više milijona KWh.

Naravno, kako je to uzus, izvedeni račun rentabiliteta, ne uzimlje u obzir stanje koje će nastati u dalekom razmaku vremena, nego je račun rentabiliteta baziran na realnim činjenicama tj. u prvom redu na izvještaju i podatcima koje smo dobili od pojedinih općina, a dalje na znanju i iskustvu, koje smo stekli u našem radu.

Račun rentabiliteta bazira na samih 350.000 KWh godišnje potrošnje, uključujući u to potrošak za rasvjetu i industriju. Taj potrošak bi se kao minimalan imao da ispolji tokom druge radne godine Zadruge.

Dakle, pretpostavlja se početna minimalna godišnja potrošnja od cca 350.000 KWh, dok će ukupna investicija za postrojenja 15 KV iznašati cca Dinara 6.500.000.—

Prema predviđenom Pravilniku, mreže niskog napona izgradit će općine, seoske zadruge ili slične institucije, dakle autonomna električna seoska ili varoška električna gospodarstva bila ona makar kakve forme, o svom trošku pod kontrolom Zadruge.

Prema spomenutom računu i za daljnje pretpostavke nabavke kredita uz povoljne uvjete, »Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara« mogla bi da prodaje jedan KWh električnim autonomnim poduzećima, bila ona općinska ili na zadružnoj bazi uz vrlo povoljne uvjete, tako da bi napr. cijena za privatnu rasvjetu fco. potrošač odgovarala po prilici polovici danas važećoj cijeni na našim otocima, dok bi cijene za druge vrste konzuma mogle biti daleko ispod cijena mnogih preduzeća sa dobrom reputacijom.

Naravno, da će porastom konzuma cijene biti srazmjerno snižavane, kako bi s vremenom bilo omogućeno da ne bude ni jedne kuće koja ne bi imala električnu rasvjetu, i ako bi industrija, obrt i sveopća upotreba električne energije bila uvedena u domaćinstvu. Time bi i naša Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara izvršila svoju pravu ulogu u podizanju našeg sela.

Kako je prije spomenuto, predviđene investicije za izgradnju čitavog projektovanog postrojenja visokog napona iznašaju cca Dinara 6.500.000.—

Razumije se po sebi, da ovakav pothvat ne može najedamput da se ostvari bez pomoći države i banovine. Dapače, mora se naglasiti da sa pozitivnim slučajem takove pomoći računamo. Naravno, da smo tu mi, naše općine, bogatiji pojedinci, naši iseljenici itd. koji u prvom redu moramo najveći dio tereta da podnesemo.

Gospodo!

Današnji dan spada u historiju.

Dali će se buduće generacije sramiti nas ili će nas sa ponosom pokazivati kao primjer budućim, zavisi o Vašoj volji, o Vašoj današnjoj odluci i o tome, da tu Vašu odluku ponesete u svoja sela i da je tu na terenu propagirate; zdravi instinkt naroda — siguran sam — znat će to ispravno da shvati.

Tko nije ništa stvorio i tko iza sebe nije ostavio vidljiva traga, uzalud je živio ili bolje nije ni živio.

U ime lijepše budućnosti sviju nas, ja Vas pozdravljam«.

Po saslušanju referata, uz jednodušno odobravanje i sveopće oduševljenje a na predlog predsjedatelja gosp. Mladinea osnovana je »Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara d. s. o. j. u Splitu« sa označnom kraticom »ZBH«, te se zbor pretvara u osnivajuću skupštinu.

Pristupa se biranju upravnog i nadzornog odbora. Birana su slijedeća gospoda.

Od prisutnih bira se u upravni odbor:

Ivan-Petar Mladineo, narodni zastupnik Brača,

Dr. Josip Berković, narodni zastupnik Hvara,

Božo Dujmović, općinski načelnik,

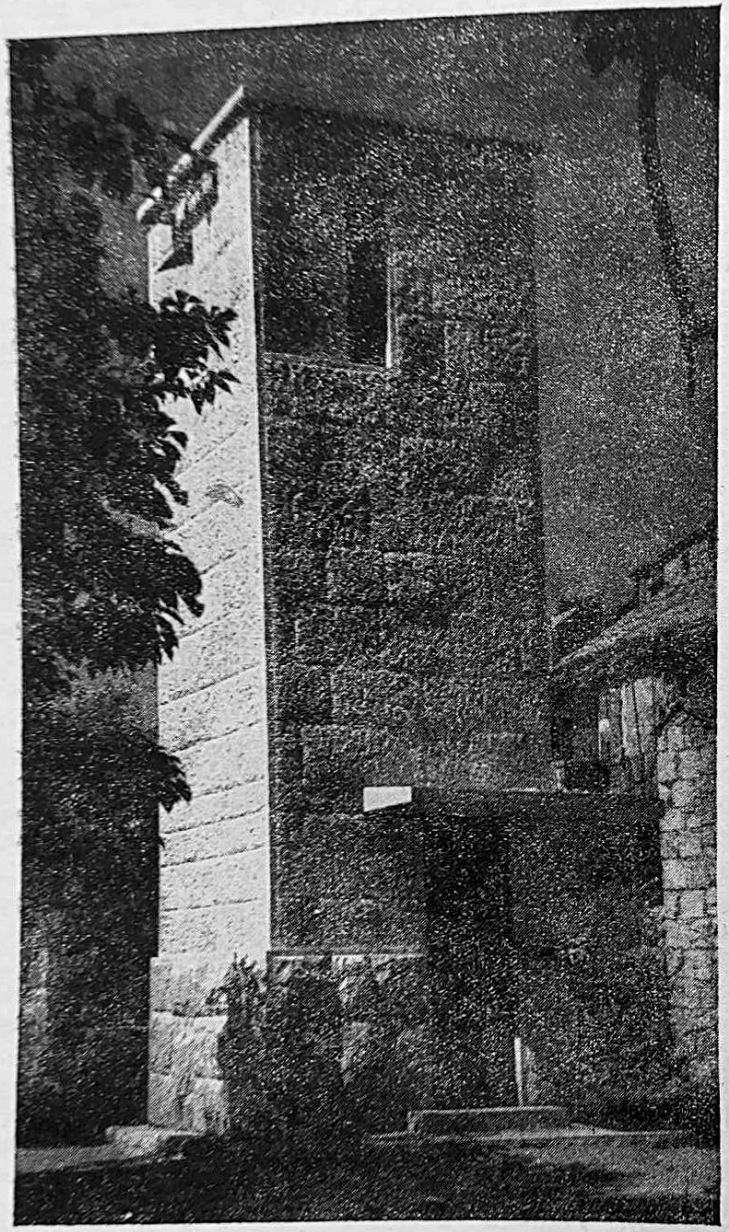

Transformatorska stanica u Sutivanu

Ante Maroević, općinski načelnik,
Miho Domančić, općinski načelnik,
Ing. Mihovil Novak, industrijalac,
Dr. Niko Ljubić, advokat,
Ing. Nebodar Jutronić, profesor,
Venceslav Štambuk, industrijalac,
Ing. Petar Jutronić, poslovođa Električnih Poduzeća.

Nadzorni odbor:

Petar Skarneo, općinski načelnik,
Tomo Gamulin, općinski načelnik,
Dr. Josip Škarić, direktor Higijenskog Zavoda,
Dr. Andrija Svarčić, referent banske uprave za zdravstvo,
Ing. Ante Plančić, tehn. činovnik banske uprave.

Pri konstituisanju izabrani su:

Ivan-Petar Mladineo, presjednik,
Dr. Josip Berković i Ing. Mihovil Novak, potpresjednici,
Ing. Nebodar Jutronić, tajnik,
Ing. Petar Jutronić, tehnički savjetnik,
Dr. Josip Škarić, presjednik nadzornog odbora.

Od prisutnih važno je naglasiti prisutnost gostiju, gospode Ivana Cecića, načelnika otoka Šolte te Andrije Mardešića, načelnika Komiže. Oba su istakli želju, da i njihovi otoci u što kraćem roku budu dionici blagodati planske i sistematske elektrifikacije, produženjem podmorskog kabela, sa Brača, odnosno Hvara.

Time je taj nadasve važan dan sretno završen.

Slijedila je protokolacija upravnog odbora, odobrenje pravilnika te izrada detaljnog projekta.

Upućivane su molbe Banskoj upravi u Splitu, Ministarstvu građevina u Beogradu. Slijedile su urgencije, predstavke, intervencije itd.

Rad na drugoj strani imao je zadaću, da se kapacitiraju one općine koje imaju svoje agrarne obveznice, da ih plasiraju u svrhu izgradnje elektrifikacije, a pojedinci da upisuju udjele. Odaziva je bilo, ali ne u onoj mjeri kako bi se moglo da očekuje od otočana koji se inače hoće da smatraju naprednim elementom i ljudi sa poduzetnim i trgovačkim duhom. Izgleda da su nekoji ipak još uvijek sumljali u mogućnost ostvarenja elektrifikacije na ovako široko postavljenoj osnovi.

Ipak se nekako išlo dalje. Ideja, probijajući se kroz prirodne i umjetne prepreke osvajala je postepeno duhove: udjeli se upisuju, općine, osim neznatnih iznimaka, prave velike napore

i to one sa obveznicama kao i one koje te obveznice ne posjeduju. Nadošli međunarodni zamršaj negativno je djelovao na rad u razvoju, ali na drugoj strani, Sporazum je ulio nove nade.

Sada, gospodari na svome, uvjereni smo, da ćemo dočekati oživotvorenje preduzete zadaće, te da će preko 30.000 danas živućih stanovnika-zadrugara naših otoka moći da uživaju blagodati jeftine električne energije i to danju i noću, i ne samo u svrhu rasvjete, nego i primjenom u zanatstvu, industriji i domaćinstvu.

Mnogima će biti poznato, da je pretprošle godine u Zagrebu bilo ustanovljeno Banovinsko Električno Poduzeće »BEP«, svrhom, da sistematskim radom i po određenom planu u velikim potezima, u što kraćem roku ostvari elektrifikaciju Savske Banovine, na osnovi uske saradnje i uz aktivno sudjelovanje općina. Poslije Sporazuma ova ustanova upotpunila je svoj program i proširila ga na nove teritorije, te je i svoje dotadanje ime prilagodila novim prilikama. Ta ustanova se danas zove »Električno poduzeće Bnovine Hrvatske«, ostavljajući staru zgodnu kraticu »BEP«.

Interesantno je zabilježiti, da pravilnik »BEP-a« i naše Zadruge u mnogočem se poklapaju. Jedna je ipak principijelna razlika. Naime, dok je naša Zadruga postavila princip rentabiliteta, dotle »BEP«, koja institucija je općeg karaktera, sa djelokrugom rada na najširem području, neke vrste polusamoupravno tijelo, postavlja princip jednakosti i jednakopravnosti diljem cijele naše Banovine Hrvatske bez obzira na investirani kapital i rentabilitet. Iz toga logično proizlazi, da su normalne prodajne cijene »BEP-a« za 1 KWh (kilovata) potrošene električne energije posvuda jednake ma gdje se ta energija plasirala. Zadruga je postavila princip rentabiliteta zato, pošto je Zadruga računala osim na sudjelovanje općina, također i na seoske zadruge, na sve institucije privrednog karaktera na obim otocima, te suviše i na jače pojedince kao i pomoć naše emigracije razasute diljem svih kontinenata.

Princip »BEP-a« je nešto sasma nova, i osobito vrijedno pažnje, što treba ovdje posebno istaknuti.

Sa takovom, sveopće narodnom institucijom, uprava Zadruge za elektrifikaciju Brača i Hvara, sklopila je preliminarni ugovor u Splitu dne 27/V t. g. u svrhu saradnje i uzajamne pomoći za postignuće zajedničkog cilja: planske i racijonalne elektrifikacije središnjih otoka a u prvom redu Brača, Hvara i Šolte. Izrađen je plan etapne izgradnje na osnovi projekta Ingg. P. N. Jutronića, ustanovljene su kompetencije i određeno je tačno sudjelovanje u teretu troškova.

Zadruga, koja raspolaže sa preko milijun dinara gotovog novca, odmah je pristupila radu. Nabavljeno je 20.000 kg bakra za montažu seoskih mreža. Izvršena je i nabavka transformatora. dok će radovi na terenu, kao trasiranje vodova i izgradnja transformatorskih stanica početi već idućeg tjedna.

Takova je situacija danas.

Postignutim sporazumom između »ZBH« i »BEP-a«, Zadruga za elektrifikaciju Brača i Hvara mijenja radikalno svoju dosadašnju kompetenciju u pogledu opsega i vrsti rada, te mijenja donekle i svoj odnošaj prama općinama.

Prije je Zadruga imala u svom programu da se stara za nabavku električne energije, da izgrađuje o svom trošku linije visokog napona za prenos i raspodjelu energije do pojedinih konzumnih područja, uključujući izgradnju transformatorskih stanica. Dužnost općina je bila, da izvrše o svom trošku, ali u sporazumu sa »ZBH« svoje seoske električne mreže. Općinska električna gospodarstva bila bi ostala autonomna pod kontrolom Zadruge.

Svijesni, slabog ekonomskog stanja većine naših općina, Zadruga je uvijek smatrala kao najteži dio postavljenog problema finansiranje izgradnje seoskih mreža. Postignutim sporazumom između »BEP-a« i »ZBH« ova točka se riješava na vrlo jednostavan način: dosadašnji glavni dio tereta koji je imala da snaša Zadruga preuzima »BEP« na sebe. Naime »BEP« od sada ima da se stara o nabavci električne energije, njenom prenosu na potrebite udaljenosti, te raspodjeli do pojedinih seoskih transformatorskih stanica. Izgradnju transformatorskih stanica i seoskih mreža preuzima na sebe Zadruga; vrši taj rad u ime općina.

Sklopljenim sporazumom »BEP«—»ZBH«, odnošaj Zadruge prama općinama je slijedeći: Zadruga za sada ostaje isključivi pretstavnik općina i svih zadrugara. Istovremeno »ZBH« nastupa kao finansijer onih općina, koje su u takovom ekonomskom stanju da nemaju vlastitih sredstava za izgradnju svoje seoske mreže i odnosne transformatorske stanice; općine financirane sa strane Zadruge postaju time njenim dužnikom. Otplata duga odnosnih općina predviđena je u formi povišene normalne prodajne cijene KWh. Ovakovo riješenje, naime pojedinačno povišenje prodajne cijene KWh je u osnovi suprotno pravilniku »BEP-a«. Ali, obzirom na posebne prilike na našim otocima, »BEP« je voljan da ovakovu anomaliju tolerira, svijestan, da se radi o jednoj mjeri privremenog karaktera. Naime, po isplati duga dotične općine Zadruzi, konzumenti dotične općine dobivaju električnu energiju po istoj cijeni utvrđenoj za cijeli ostali teritorij Banovine.

Po izvršenju svih tehničkih radova, »BEP« preuzima na sebe uzdržavanje sveukupnog postrojenja, vodi administrativne poslove, dakle i naplate za potrošenu električnu energiju, o svom trošku. Općine participiraju na ½ svih ubranih iznosa za prodanu električnu energiju plasiranu preko njihovih transformatora i seoskih mreža na odnosnom teritoriju.

Ovakovim aranžmanom, Zadruga potpuno postizava svoju svrhu koju si je postavila, naime, elektrifikaciju naših otoka na najširoj osnovi, omogućavajući, da i one općine, koje su ekonomski najslabije, nebudu isključene iz blagodati, koju može da pruži jeftina električna energija.

Kad postavljena svrha bude de facto i dostižena, Zadruga kao takova može da prestane da postoji. Dakle kad elektrifikacija naših otoka bude potpuno provedena a uzdržavanje i administrativne poslove preuzme »BEP«, kad dugovi općina prama Zadruzi budu u stadijumu otplaćivanja, Zadruga će istovremeno podjednakim tempom udovoljavati svojim obavezama tj. pristupiti će sukcesivnom podmirivanju svojih vlastitih dugovanja, te konačno vraćanju poslovnih udijela općinama i pojedincima. U momentu kad se cijeli prije navedeni proces završi, može se smatrati da je Zadruga svoju posredničku ulogu završila, te prestaje svaki razlog njenog daljnjeg opstanka.

Našu Zadrugu čekaju još uvijek teški napori, da može da udovolji svim preduzetim obavezama. Sigurni smo, da će svijesni otočani a u prvom redu Bračani, Hvarani i Šoltanjani, makar gdje se oni nalazili, svoju Zadrugu svestrano pomoći, bez obzira na žrtve.

Danas, kada se nalazimo pred faktičnim ostvarenjem našeg programa, nemožemo nego da opetujemo geslo koje smo postavili odmah u početku akcije:

»Ekonomski razvitak naših otoka, uslovljen je planskom i racijonalnom elektrifikacijom.

Podizanje industrije i zadrugarstva, omogućuje bolje iskorišćavanje domaćih produkata, podiže standard života.

Dobra rasvjeta preduvjet je napretka, kulture i zdravlja sela«.

Split, dne 14/VI 1940. **Ing. JUTRONIĆ PETAR**

Otok Brač u turističkom pogledu

Kada se je nakon 1918 godina na našoj obali počeo razvijati turizam u sadašnjem t. zv. demokratskom obliku. koje je — suprotno od predratnog mondenog turizma — veću vrijednost polagao na ulove odmora od mogućnosti zabave, više cijenio prirodne ljepote od vještačkih priredaba i mjesto luksusa tražio konfor, naša su do tada i od nas samih skoro nepoznata mjestanca počela primati turiste, isprva s neshvaćanjem i prirođenom nepovjerljivošću, a kasnije s isto tako prirođenim gostoprimstvom. I primorska mjesta otoka Brača osjetila su, premda u nejednakoj mjeri, blagodati novog turističkog kretanja, dok zadnjih godina — i pored još vrlo jednostavnih ugostiteljskih uređaja — prihodi od ove grane privrede nisu došli na vrlo važno mjesto u gospodarskom sticanju, što najbolje pokazuje slijedeća statistika posljednjih dviju godina:

Broj posjetilaca

Mjesto	Domaći		Stranci		Ukupno		Ukupan broj noćivanja	
	1938	1939	1938	1939	1938	1939	1938	1939
Bo	251	254	110	84	361	338	4034	4313
Milna	219	70	15	7	234	77	2713	1297
Sumartin . . .	41	59	29	35	70	94	1013	1098
Supetar . . .	982	819	506	167	1488	986	25266	18201
Sutivan . . .	321	299	126	22	447	321	9399	7357
Ostala mjesta*)	200	150	50	10	250	160	3110	2480
	2014	1651	836	325	2850	1976	45535	34746

*) Prema približnim podacima, koje je prikupio pisac članka.

Jednodnevni izletnici iz Splita, Makarske i Omiša, te članovi ferijalnih kolonija nisu uključeni u ovim statističkim podatcima.

Prihodi od ove posjete ako se uzme prosječan dnevni potrošak od samih Din. 70.—, iznašali su u prošloj godini oko Din. 2,430.000.—, a u boljoj 1938 godini oko Din. 3,200.000.—.

Pošto preko 80% noćivanja pada u ljetnim mjesecima, iskorišćivanje svega raspoloživih 700 kreveta je prilično zadovoljavajuće.

Ipak razvitak bračkih ljetovališta još nije u razmjeru sa prednostima, koje otok Brač pruža svojim posjetiocima, kao što su: blizina Splita i prema tome manji izdatak za putovanje; dobre i česte saobraćajne veze sa Splitom; blaža ljetna temperatura uslijed stalnog povoljnog upliva mora a kod Splita bližih naselja i radi sjevernog položaja, tako da na Braču skoro potpuno otpadaju sparne noći; boja i bistrina mora i konačno pomanjkanje prašine u zraku. Sa malo više truda, a osobito osposobljavanjem domaćeg žiteljstva u uređivanju soba za izdavanje, u saobraćaju sa turistima i shvaćanju potreba ljetovalaca, može se kapacitet otoka s lakoćom podvostručiti. Zahvaljujući pak mnogobrojnim manjim uvalama i konfiguraciji obale, Brač je vrlo podesan za izgrađivanje malih kućica »vikendica« uzduž samog mora. Ovu prednost treba iskoristiti, jer će se time najviše doprinijeti brzom turističkom razvoju otoka i osigurati stalna posjeta vlasnika »vikendica« i njihovih prijatelja i u nepovoljnijim prilikama, kao što su baš sadašnje.

U želji da ovaj prikaz posluži turističkom razvitku otoka, iznijet ću ovdje po uzoru uobičajenih turističkih priručnika sve one za turiste važnije podatke, bez obzira na ostalo gradivo ovog Zbornika.

Opća karakteristika otoka Brača

Položen južno i jugoistočno od Splita (između 16°20′ i 16°50′ istočne duljine po Greenwichu te između 43°15′ i 43°23′ sjeverne širine) Brač se nalazi po prilici na istoj geografskoj širini kao Nica, Marsilja ili Biaritz. — Poslije Krka najprostraniji a po pučanstvu najjači otok na Jadranu sa dužinom od oko 36 km i širinom od 3 do najviše 12 km, otok broji oko 18.000 stanovnika, koji se većinom bave poljodjelstvom i ribarstvom, manjim dijelom kamenorezanjem, pomorstvom i stočarstvom. Glavni proizvodi otoka su vino, ulje, smokva, riba, buhač, aromatično bilje, obrađeni kamen i med. Izvorne vode imade samo u Bolu i Škripu, drugdje se potrebe na vodi namiruju kišnicom iz

manjih i većih bunara. — Jedna trećina otoka je visoravan od prosječno 400-500 m visine i približno 5 km širine. Najveći vrhovi se dižu na jugu visoravni a najpoznatiji su među njima Sv. Vid (778 m), Visoko Brdo (623 m), Straža (730 m), i Sv. Duh (1627 m). Brda kriju divne klance i ponore, kakove se inače sreće samo u mnogo višim brdima. Veći dio visoravni krasi stara i gusta crnogorica, ostali dio pokriva karakteristična »macchia«. Visoravan se prema jugu spušta strmo, dočim prema sjeveru blago do mora. Obala je slabo razvijena na južnoj i sjevernoj strani, ali s brojnim manjim za kupanje podesnim uvalama, dočim duboke uvale, slične fjordovima, rese istočni, sjeveroistočni a osobito zapadni dio otoka. — Administrativno tvori otok Brač jedan kotar sa glavnim mjestom Supetrom.

Povjesni pregled

Kao najstarija naseobina slovi ona grčka kod Škripa. Za rimsko doba bilo je više naselja u unutrašnjosti i na obalama, a stanovništvo se je bavilo poljodjelstvom, stočarstvom i klesarstvom. Plinije u više citata spominje otok Brač. Po pučkoj predaji na otoku je rođena majka cara Konstantina Velikog, Sv. Jelena. Nakon pada Solina (614 g.) otok prima mnoge izbjeglice, koji se nastanjuju na Braču. Do početka IX vijeka otok je bio u bizantinskim rukama, osim kratkog prekida pod vlašću Karla Velikog. Nakon toga je otok neko vrijeme bio samostalan, pak pod gospodstvom Neretvljana a od godine 1000 pod Venecijom. Pod vlast hrvatskih kraljeva Brač je došao tek u drugoj polovini XI vijeka i ostao je vezan s hrvatskim zemljama do konca XIII vijeka, uz kratak prekid druge bizantinske dominacije. Da se obrani od omiških gusara, otok je zatražio od Venecije zaštitu, koja je trajala sve do sredine XIV vijeka, kada bude ponovno pripojen hrvatskim zemljama pod vlašću ugarskih kraljeva, bosanskog kralja Tvrtka I, splitskog kneza Hrvoja i čak Dubrovnika. God. 1420 zavladala je nad otokom ponovno republika Sv. Marka i zadržala ga je pod svojom vlašću sve do svoje propasti.

Klimatski osvrt

Klimatske prilike odgovaraju po prilici onima u Splitu, s nešto blažom žegom ljeti, osobito u noćno vrijeme, usljed rashlađujućeg djelovanja zapadnjaka danju i sjevernog ili sjeveroistočnog lahora noću. Evo približnih glavnih meteoroloških podataka za sezonske mjesece:

	svibanj	lipanj	srpanj	kolovoz	rujan
srednja temperatura zraka u °C	18	23	25	24	20
najviša temperatura zraka u °C	27	33	35	33	29
najniža temperatura zraka u °C	9	13	15	16	10
temperatura mora	15—19	17—23	20—24	22—25	20—23
sijanje sunca u satima	270	360	400	340	280
kišni dani u mjesecu	12	7	6	5	7
vedrih dana u mjesecu	5	9	19	16	14
olujnih dana u mjesecu	1—2	1	2—3	0—1	1

Sijanje sunca iznaša uvijek više od dvije trećine, a u mjesecima srpnju i rujnu više od tri četvrtine moguće insolacije.

Izleti

Najzanimljiviji izlet je onaj na Vidovu goru (778 m), odakle se pruža divan pogled na sve srednjodalmatinske otoke do Sv. Andrije i Jabuke te na planinske lance kopnene Dalmacije. Kod dobrog izvida opaža se golim okom i talijanska obala. Iz Supetra, Sutivana, Sumartina i Bola može se izlet napraviti autobusom, inače pješke ili na mazgi.

U svakom mjestu mogu se iznajmiti čamci na vesla i jedra za kupanje, kratko jedrenje i manje izlete u obližnja mjesta. Svugdje se posjetilac može priključiti vrlo zanimljivim noćnim ribolovima na plavu ribu.

BOL je jedino veće naselje na južnoj strani otoka, podignuto na naplovljenom polju u zavjetrini bure ispod najvećih brda otoka. Oko male uvale, izgrađene u dobroj lučici, nižu se redovi lijepih kuća prema brdu, te uz obalu prema dominikanskom samostanu na istoku i prema zanimljivom Ratu na zapadu.

Ima 1500 stanovnika, većinom poljodjelaca i ribara. Pošta, telefon, brzojav, liječnik, ljekarna. Brigu oko prometa stranaca vodi Općina i Društvo za unapređenje turizma, koji daju i sve potrebite informacije.

Pitku izvornu vodu sakupljaju zdenci na samoj obali. U prvoj uvali na zapadu od mjesta uređeno je nekoliko kabina nedaleko šumovite borove nasade. Pjeskovito dno je podesno za

neplivače i za djecu. Od ove uvale ide lijepa plaža od žala do Rata, jezika od čistog žala, koji se nekoliko stotina metara pruža okomito u more i idealno je mjesto za kupanje, uvijek u zavjetrini s jedne ili s druge strane. S južne strane mjesta, uvala Martinica je također vrlo podesna za kupanje radi pješčanog dna, lijepog žala i izvora pitke vode uz samu obalu.

Bol je osnovan po Grcima, što svjedoče brojni nalazi nadgrobnih spomenika, te je u više navrata osvajan i porušen od pomorskih gusara, Saracena i cara Ota II; ime mjesta potječe navodno iz XI vijeka, kada su se stanovnici, otjerani u brda od Saracena, ponovno spustili na more da liječe svoje bolesne.

Od zanimljivosti spominjemo: sliku sa glavnog oltara dominikanskog samostana od Tintoretta, koja predstavlja Bogorodicu s malim Isusom, okruženu sa svecima; zbirku rimskog kovanog novca, koji je saobraćao na otoku i više dobro sačuvanih crkvenih predmeta u sakristiji istog samostana; iz starohrvatskog doba vrlo su zanimljivi pleterni ornamenti nad ulazom u dominikanski samostan i na stepenicama jedne patricijske zgrade u središtu mjesta; na obali do samih zdenaca vidi se nekoliko dobro sačuvanih sarkofaga iz doba saracenske invazije; do Rata, nedaleko kapelice Sv. Pavla, opažaju se ostatci jedne »villae rusticae« a ulazna vrata patricijske zgrade, u kojoj se nalazi pošta, rese lijepi primjerci velikih kucala iz tuča.

Bol imade svakodnevnu parobrodarsku vezu sa Splitom, a vožnja traje nešto više od tri sata; odlasci iz Splita u radnim danima u 14.00 sati, u nedjelju u 7.00 sati, a odlasci iz Bola u radnim danima oko 5.00 sati, u nedjelju u 16.35.

Uz pedesetak privatnih soba, nalaze se slijedeće ugostiteljske radnje: Pension Vidošević sa 30 kreveta; Pension »Dalmatia« sa 20 kreveta; Gostiona Turketo i Šoljačić. Općinska taksa Din. 2.— dnevno. Za vrijeme školskih praznika brojne ferijalne kolonije.

MILNA leži amfiteatralno u lijepoj i razvijenoj uvali na zapadu otoka, ima 1700 stanovnika, većinom ribara i poljodjelaca, poštu, telefon, brzojav, liječnika, ljekarnu, električnu rasvjetu. Općina i Društvo za unapređenje turizma briga se za razvitak turizma i daje sva potrebna obavještenja.

Na samom ulazu glavne uvale, jedan rukav, uvala Vlaška, sa pješčanom plažom, uređen je za kupanje. Imade lijepa šetališta i borove nasade. Od kapelice Sv. Martina iz XIV stoljeća, do koje se dolazi šetnjom od nepunog sata, pruža se lijep vidik na jedan dio Brača, na Šoltu, Splitski i Hvarski Kanal. Bogati ribolovi i tvornica sardina i ostalih ribljih konservi.

Svakodnevna parobrodarska veza sa Splitom. Vožnja traje nepuna dva sata. Odlasci iz Splita u radnim danima u 14.00

sati, nedjeljom u 7.00; odlasci iz Milne u radnim danima između 6.00 i 7.00 sati, a nedjeljom u 19.50. U sezoni česti izleti iz Splita nedjeljom i blagdanom.

Hotel Jadran ima 50 kreveta; gostiona »K moru« sa desetak kreveta. Dosta privatnih soba. — Općinska taksa iznaša Din. 1.— dnevno.

SUMARTIN leži na krajnoj istočnoj tački otoka u lijepoj uvali, zaštićenoj od sjevernih vjetrova. Zajedno sa nedalekim mjestom Selca, sijelom napredne kamene industrije, ima oko 1800 stanovnika, većinom klesara, poljodjelaca i ribara. Električno svjetlo, pošta i brzojav; liječnik sa ljekarnom u Selcima.

Više lijepih kupališnih uvala, zasađenih borovom šumom i aromatskim biljem. Kupalište se uređuje uz novi, moderni hotel od 50 kreveta, koji se nalazi u gradnji. Brigu oko uređenja mjesta i kupališta vodi vrlo agilno Društvo za unapređenje turizma.

Šetnje po lijepoj i romantičnoj okolici, razgledanje kamenoloma, ribolovi i jedrenje.

Sumartin ima svakodnevnu parobrodarsku vezu sa Splitom, a vožnja traje četiri sata s ticanjima: Sutivan, Supetar, Splitska, Pučišća i Povlja. Odlazak iz Splita u radnim danima u 14.00 sati, a nedjeljom u 8.00 sati; odlazak iz Sumartina u radnim danima u 3.30 sati, a nedjeljom u 16.30 sati.

Uredne gostione »Sarajevo«, »Pomorac« i Skanši. Moderni hotel sa 50 kreveta u gradnji. — Privatne sobe.

SUPETAR, na sjevernoj strani otoka, glavno je mjesto Brača i najposjećenije kupalište cijeloga otoka, zahvaljujući u prvom redu divnoj kupališnoj uvali sa pjeskovitim dnom, vrlo podesnim za nekupače i djecu. Mjesto leži lijepo oko male uvale, izgrađene u dobru lučicu, sa prostranim trgom na dnu luke, pred starom i zanimljivom župskom crkvom.

Mjesto imade 1600 stanovnika, električnu centralu, poštu, telefon, brzojav, liječnika, ljekarnu. Stanovništvo se većinom bavi poljodjelstvom, ali mjesto poprima već karakter gradića.

Supetar, nalazište klasičnih starina, ima i divnih djela moderne hrvatske umjetnosti. Na kraju kupališne uvale, na krasno položenom poluotočiću, između bora i tamarisa nalazi se groblje sa vrijednim nadgrobnim spomenicima mješćanina kipara Rendića i mauzolej obitelji Petrinović od poznatog hrvatskog umjetnika Rosandića.

U spomenutoj jedinstvenoj kupališnoj uvali izgrađeno je lijepo kupalište sa 40 kabina za preko 150 kupača, a prilaz iz mjesta putem, uz samo more, vodi kroz nasade tamarisa. Brigu oko uređenja mjesta vodi vrlo agilna Kupališna zadruga i Općinski turistički odbor, koji daju sve potrebne informacije.

Osim spomenutog izleta na Vidovu goru, preporučuju se lijepe šetnje uz obalu prema Splitskoj i Postirama s jedne, te prema lijepom Sutivanu s druge strane.

Parobrodarska vožnja sa Splitom traje nepun sat i po, a parobrodi kreću iz Splita svakog dana u 14.00, a nedjeljom u 8.00 sati; iz Supetra parobrod odlazi u 6.35 u radnim danima, a nedjeljom u 19.30. — Za vrijeme sezone i po potrebi, uvađa se još jedna svakodnevna pruga.

Supetar imade lijepo uređene hotele: Praha sa 45 kreveta; Jadran sa 33 kreveta; Pension Supetar sa 30 kreveta i više domaćih čistih gostionica i mnogo privatnih soba. — Općinska taksa iznaša Din. 2.— dnevno.

POSTIRA je mirno i napredno mjesto sa 1200 stanovnika, koji se većinom bave poljodjelstvom i ribarstvom. Kupališna uvala nalazi se četvrt sata šetnje zapadno od luke, ima pješćano dno i lijepu borovu šumicu. Kupalište se neprestano dograđuje i nastojanjem i brigom marljivog Društva za unapređenje turizma.

Ima poštu, brzojav, telefon, liječnika i ljekarnu.

Moderna tvornica sardina i ribljih konserva prerađuje ribu, koja se u obilnim količina oko Postira lovi.

Dnevna parobrodarska veza sa Splitom s trajanjem vožnje od nepuna dva sata. Parobrod kreće iz Splita radnim danima u 14.00 sati a nedjeljom u 8.00 sati; iz Postira parobrod odlazi radnim danima u 5.45 ili u 6.00 sati, a nedjeljom u 18.45.

Turisti nalaze čista konačišta u uređenim gostionama »K moru« i »Jadranu« u samom mjestu i u gostioni »Šumica« na zašumljenom obronku kupališne uvale.

POVLJA, u veoma razvijenoj uvali na krajnjem istočnom dijelu Brača, postaje zahvaljujući nastojanju Društva za unapređenje turizma, vrlo prijatno ljetovalište. Pomanjkanje pensiona i gostiona priječi jači i brži razvoj. U mjestu imade veći broj čistih privatnih soba sa opskrbom. — Općinska taksa iznaša Din. 2.—. Uređuje se kupalište.

Vožnja parobrodom iz Splita traje tri sata, a parobrodi kreću u radnim danima u 14.00 sati, nedjeljom u 8.00 sati; iz Povlja odlaze u radnim danima u 4.25 ili u 4.40 sati, a nedjeljom u 17.25.

PUČIŠĆA imaju 1800 stanovnika, poštu, brzojav i liječnika a leži — nedaleko Povlja — u lijepoj dubokoj razgranjenoj uvali. Žiteljstvo se bavi poljodjelstvom i kamenarskim obrtom, koji je veoma razvijen.

Parobrodarska vožnja iz Splita traje dva i po sata; parobrod napušta Split u radnim danima u 14.00 sati, a nedjeljom u

8.00 sati, a kreće iz Pučišća u radnim danima oko 5.00 sati, a nedjeljom u 18.05 sati.

Gostione »Slavija« i »Kačić«.

SPLITSKA je tiho idilično mjestance od jedva 350 stanovnika u dobro zašumljenoj uvali istočno od Supetra, udaljenoj tek pola sata lagane šetnje. Ima uređeno kupalište, koje se marom poduzetnog Društva za unapređenje turizma, stalno dograđuje.

Četiri puta sedmično ima direktnu parobrodarsku vezu sa Splitom, s trajanjem vožnje od nepuna dva sata, i to baš ponedjeljkom, četvrtkom, subotom i nedjeljom; parobrod odlazi iz Splita u nedjelju u 8.00 sati, a u ostalim danima u 14.00 sati; iz Splitske kreće parobrod u nedjelju u 19.05, a u ostalim danima u 6.05; utorkom, srijedom i petkom održava se parobrodarska veza samo preko Supetra ili Postira.

Osim gostione Vulić, posjetiocima stoje na raspolaganje čiste privatne sobe.

SUTIVAN leži također na sjevernoj strani otoka i najbliže je mjesto Splitu. Kao i Bol, Supetar ili Postira, izgrađen je oko male prirodne uvale, koja tvori dobru lučicu, te se širi duž obale s jedne i s druge strane. — Ranije napredno i bogato mjesto, sačuvao je — zahvaljujući prijatnom izgledu i brojnijom uslužnom inteligencijom — posebnu draž i privlačivost. Povezan je kolnim putem sa Supetrom.

Ima 1500 stanovnika, poštu, brzojav, telefon, električnu rasvjetu i liječnika. Većina stanovništva bavi se poljodjelstvom. Općina i vrlo agilno Društvo za unapređenje turizma dijele brigu oko stalnog uređenja mjesta i razvitka turizma.

Do same luke, prema istoku, izgrađeno je lijepo malo kupalište na čistom žalu; kupalište se stalno dotjeruje i dograđuje. Na zapadnoj strani mjesta imade više sitnih i malih uvalica s pješćanim dnom i lijepim prostranim čistim žalom za slobodno kupanje nedaleko borovih sjenovitih nasada. U ovom predjelu grade se male kućice za ljetni boravak. Mjesto ima najbolje izglede za brzi turistički razvitak.

Vožnja parobrodom iz Splita traje nepun sat vremena, a parobrodi kreću iz Splita u radnim danima u 14.00 sati, a nedjeljom u 8.00 sati; iz Sutivana parobrod odlazi u radnim danima u 7.00 sati, a nedjeljom u 20.00 sati.

Hotel »Vesna« sa preko 70 krenveta, u samoj luci; gostiona »Jadran« — do samog kupališta. Dosta urednih privatnih soba. Općinska taksa Din. 2.— dnevno.

Slavko Radić

Građa za bračku bibliografiju

O našem otoku Braču napisano je vrlo mnogo. Brojne publikacije objavljivane su u najraznovrsnijim periodicima pak su danas teško na dohvatu. I sami Bračani stvarali su na raznim poljima duhovne djelatnosti. Da bi se imao popis i pregled svega toga rada i da bi se pripomoglo istraživanju i proučavanju Brača, namjeravamo da započnemo stvaranjem jedne veće bibliografije, kojoj ovo neka posluži kao početak.

U ovoj građi nisu navedeni radovi, koji su objavljeni ili spominjani u ovom Zborniku. Nismo registrirali ni beletristička djela u kojima je govor o Braču. Tako isto nismo naveli ni ono što je pisano o poznatim živim Bračanima:

Alačević Giuseppe: Iscrizioni dalmate di epoca veneziana. Pučišće — u »Bulletino di archeologia e storia dalmata«, Split, IV, 124.

» : Il padre Andrea Dorotich — u Bullettino, Split, XVIII, 172.

Antoljak Stj.: Roman života fra Andrije Dorotića — u »Jutarnjem listu«, Zagreb, 27-III-1927.

A. N.: Buđenje narodne sviesti na Braču — u jubilarnom broju »Narodnog lista«, Zadar, 1-III-1912.

Ar. ć I. (Arnerić): Društvo Bračana u Splitu. Položaj Bračana kod kuće i u Splitu — u »Novo doba«, Split, 26-XI-1936, br. 278.

B: Soprakomiti bračke galije od porodice Vusio iz Bola — u »Narodnom listu«, Split, br. 4, 1939.

b.: Iskopana starokršćanska bazilika u Sutivanu — u »Novo doba«, Split, br. 284, 1934.

Babarović Ivan: O crkvenom pjevanju na Braču — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1922, sv. 3, na str. 85.

» : Crkveno pjevanje u Dalmaciji — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1926, sv. 1, na str. 18.

» : Popravak orgulja u Dračevici na otoku Braču — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1934, sv. 5, predzadnja stranica.

» : Monografija svećenika Nikole Šimunovića — u »Listu biskupije splitsko-makarske«, Split 1936, str. 89-90, str 111-113 i str. 132-133.

» : O opravku orgulja u Sutivanu — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1937, sv. 2, na str. 58.
» : Frano Sassudelli, nekrolog — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1937, sv. 2, str. 62-63.
» : Jedan priručnik crkovnog pjevanja — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, sv. 2, str. 40-42.
» : Glagoljsko bogoslužje u Nerežišću — u »Sv. Ciciliji«, Zagreb, 1940, str. 29-30.

Bb: Pred sastanak bračkih načelnika u Splitu — u »Novo doba«, Split, 3-III-1937.

Badalić Josip dr.: L. N. Tolstoj kod Hrvata — u »Hrvatskoj reviji«, Zagreb, 1935, br. 11.

Bojanić Angelo P.: Bol, ceni storico — descritivi, Capodistra, 190.8

Bonacci don Ivo: Na obranu biskupa Jeronima Bonačića — u »Hrvatskoj straži«, Zagreb, 10-XI-1936, br. 259.

Božiković Juraj F. dr.: Naseljenje i osnovanje Sumartina na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 1938, br. 4, 5 i 6.

Brač i Bračani u Splitu. Govor predsjednika Udruženja Bračana u Splitu na god. skupštini 28 ožujka 1940 — u »Novo doba«, Split, br. 75, 30-III-1940.

Bulić Frane: Iscrizioni inedite. Splitska — u »Bullettino«, Split,
» VII, 72.
» : Starinska iznašašća na otoku Braču (Brattia) — u »Bullettino«, Split, 1891, br. 8, XIV, str. 117-120.
» : Iscrizioni inedite. Pučišće — u »Bullettino«, Split, XIX, 100.
» : Ritrovamenti antichi sull' isola Brazza risguardati il Palazzo di Diocleziano. Le lapicide del Palazzo di Diocleziano — u »Bullettino«, Split, 1900, br. 1-2, XXIII, str. 18-23.
» : Ritrovamenti antichi a Bobovišće dell' isola Brazza — u »Bullettino«, Split, 1900, br. 1-2, XXIII, str. 23-30.
» : Ritrovamenti antichi cristiani a Lovrešćina di Postire sull' isola Brač (Brazza) — u »Bullettino«, Split, 1909, str. 37-39.
» Trovamenti antichi a Selza dell' isola Brač (Brazza) — u »Bullettino«, Split, 1914 (publ. 1916), str. 105-106.
» : Skrovište zlatnih novaca, našašto u Nerežišćima — u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«, Split, 1920, XLIII, na str. 199.

Bulić Vinka: Selo Ložišće i njegov kampanil — u »Novo doba«, Split, br. 276, 11-XI-1939.

Büsching A. F.: Descrizione geografica dello Stato Veneto terestre, e maritimo: XVII il regimento della Brazza, str. 225-227.

Celigoj Elka: Mletačke uspomene na kipara Deškovića — u »Novo doba«, Split, Uskrs, 1940.

Čičin Šain Ćiro: Jerolim Kavanjin — u »Novo doba«, Split, br. 202, 1936.
» : Lik kipara Deškovića — u »Nova doba«, br. 170, 22-VII-1939.
» : Sprema se posmrtna izložba Branka Deškovića — u »Novo doba«, Split 25-XI-1939.

Ćorović Vl.: Povaljski natpis na Braču — u »Južnoslavenskom filologu«, Skoplje, 1921, str. 123-126.

Čulić J. Maja: Nedjelja u Milni — u »Novo doba«, Split 20-VIII 1937.
» : Po Stivanu — u »Novo doba«, Split, 26-II-1938.

Dellale A.: Trifun Bokanić arhitekt trogirskog zvonika — u »Novo doba«, Split, Božić, 1935.
» : Pavao Andreis i Trifun Bokanić u — »Novo doba«, Split, Uskrs, 1937.

Desnica Boško (B): Opsada i odbrana Zadvarja 1685 (o Braču u koliko se tiče Vuzia) — u »Narodnom listu«, Split, br. 2, 1939.
» : Kipar Branko Dešković u Beču — u »Novo doba«, Split, 2-XII-1939.

Despot Ilija: Uspomene na Tomu Didolića — u jubilarnom broju »Narodnog lista«, Zadar 1-III-1912, str. 62-63.
» : U Bolu na Braču — u »Hrvatskom glasniku«, Split, br. 146, 24-VI-1939.

Diplomatički zbornik — u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, Šmičiklas, za Brač vidi: II, 1904, str. 21 i 190; III, 1905, str. 54, 191 i 280; VI, 1908, str. 609-610; VIII, 1910, str. 112-113 i 158-159; X, 1912, str. 346-353; XI, 1913, str. 214-216.

Documenti dalmati anteriori al secolo duodecimo falsificati, sospetti o rifatti — u »Bullettino«, Split, II, 1879 (o Braču v. str. 54-55).

Dorotich Andrea. Lettera. Vienna 11 lugio 1797 — u »Bullettino«, Split, XX, 27.

Draganović Krunoslav dr.: Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji, Sarajevo, 1939. (Za Brač vidi str. 221-224, 410-411, 425, 480, 486, 501).

Duišin cte Viktor Anton: Jesu li Dominis Gospodnetić? — u »Glasniku heraldike«, Zagreb, br. 1, 1937, na str. 7.
» : Plemstvo porodice Ilić — u »Glasniku heraldike«, Zagreb, br. 3-4, 1938, na str. 15.
» : La nobiltà della Brazza — u »Glasniku heraldike«, Zagreb, br. 5-8, 1938, str. 5-8.

—» : Zbornik plemstva, Zagreb, sv. I, 1938. (Vidi za porodice: Allegretti, Andrijević, Antičević, Antonijević, Arnerić, Babić, Baturić, Berković, Biskupović, Bonačić, Capković, Cerinić-Cerineo, Cesareo, Cvitanić, Čikarelović-Ciccarelli, Damjanić, Dančević, Davidović-Marušić, Definis, Dragičević, Dujmović, Filipović-Defilipis, Gospodnetić, Gutunić, Hranoević-Hranuelli, Hrepić).

—» : Zbornik plemstva, Zagreb, sv. II, 1939. (Vidi za porodice: Ilić, Ivanišević, Zuanić, Ivellio-Ivelić, Jelić-Marjanović, Jelinić-Jelineo i Juras).

Esih Ivan dr.: Braća Ostojići o hrvatskoj književnosti — u »Obzoru«, 31-XII-1938. (Živi su Ivan i Nikola I).

» : Dr. Mirko Vrsalović — u »Obzoru« 3-II-1938, nekrolog.

Fisković Cvito dr.: Historički i umjetnički spomenici u Škripu na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 1938, br. 95.

» : Branislav Dešković — u »Glasniku Ispostave Banske vlasti«, Split, 1939, br. 11-12, str. 195-199.

» : Historijski i umjetnički spomenici na Braču — u »Novo doba«, Split, Uskrs, 1940.

Fortis Alberto Abate: Viaggio in Dalmazia, Vol. II, Venezia, 1774, o Braču str. 182-188.

Girometta Umbert: Flora otoka Brača — u »Novo doba«, Split, 1936, Uskrs.

» : Vidova Gora na otoku Braču — člančić u »Hrvatskom planinaru«, Zagreb, 1936.

» : Ljepote otoka Brača — u »Hrvatskom planinaru«, Zagreb, 1936, str. 267-270.

Girometta U. (?): Nakon H. P. D. Mosor — »Bračka Skup«. Potreba jednog autobusa na Braču — u »Novo doba«, Split, 28-X-1936, br. 253.

Girometta U. (?): Autobusna pruga na otoku Braču bila bi rentabilna — u »Novo doba«, Split, 5-XI-1936, br. 260.

Ilich Pietro: Iscrizioni dalmate d' epoca veneziana. Brazza — u »Bullettinu«, Split, III, 150.

Iscrizioni inedite — u »Bullettinu«, Split, I, 36; V, 3; VIII, 201; X, 105; XIV, 116; XV, 100; XX, 54.

Ivačić Ant. (A. I.): Prvi Tolstojev spomenik na Jadranu — u »Novostima«, Zagreb, 4-XI-1928.

J. J.: O autobusnim prugama na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 264, 10-XI-1936.

Jr.: Najmoderniji hotel na Jadranu — u »Novostima«, Zagreb, 20-XII-1935.

Jutronić Andre: Naseljavanje Poljičana i ostalih Dinaraca na Brač — u »Glasniku Geografskog društva«, Beograd, 1928, str. 144-148..

» : Agrarni odnosi na Braču u doba Mlečana — u »Novo doba«, Split, Uskrsni broj, 1928.

» : Pobune bračkih Pučana na dobe Mlečana i Kavanjin — u »Novo doba«, Split, br. 112, 14-V-1928.

» : Sutivan na Braču — feljton u »Novo doba«, Split, br. 182, 1929.

» : Broj bračkog stanovništva i naselja — u »Jadranskoj pošti«, Split, božićni broj, 1929.

» : Brač i slavenski gusari na Jadranu — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1929.

» : Oko Bola na Braču — u »Jadranskoj pošti«, Split, božićni broj, 1930.

» : Bogomilstvo na Braču — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1930.

» : Ruska okupacija Brača 1806-7 — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1931.

» : Ribarstvo na Šolti u prošlom vijeku (1874) — feljton u »Novo doba«, Split, br. 20, 16-I-1932.

» : Natpisi u Sutivanu (Brač) — u »Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku«, Split, sv. 50, 1932, str. 347-349.

» : Ruski i francuski pisci o Rusima na Braču 1806-7 — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1932.

» : Pobuna pučana protiv plemstva na Braču 1797 — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1932.

» : Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579 — u »Croatia sacra«, Zagreb, br. 5, 1933, str. 62-88.

» : Razvoj naselja i stanovništva ostrva Brača — u »Zborniku radova III kongresa slovenskih geografa i etnografa u Kraljevini Jugoslaviji 1930«, Beograd, 1933, str. 208-213.

» : Stare crkvice i naselja na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 302, 30-XII-1933.

» : Naša primorska naselja: Sutivan — u »Jadranskoj straži«, Split, br. 6, 1934, str. 234-236.

» : Naseljavanje i razvitak naselja na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 97, 25-IV-1936.

» : Iz prošlosti Brača. Nekoliko podataka o kužnim bolestima na Braču u prošlosti — feljton u »Novo doba«, Split, br. 214, 12-IX-1936.

» : Na Braču čakavština propada — feljton u »Novo doba«, Split, br. 273, 20-IX-1936.

» : Novija istorija kroz sutivanske arhive — u »Novo doba«, Split, br. 305, 31-XII-1936.

» : Veliki Petak 1936 i 1937 g. na Braču — feljton u »Novo doba«, Split, br. 83, 10-IV-1937.
» : Postanak Splitskih Vratiju i Mrduje — feljton u »Novo doba«, Split, br. 130, 8-VI-1937.
» : Momčad bračke galije 1625 godine — u »Jadranskoj straži«, Split, br. 7, 1937, str. 282-284.
» : Bračkí pjesnik Ivan Ivanišević (1608-1665) — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1937.
» : Splitski pjesnik J. Kavanjin na Braču (1641-1714) — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1938.
» : Na Vidovoj Gori — feljton, u »Novo doba«, Split, br. 174, 27-VII-1938.
» : U posjeti bračkoj starini — feljton, u »Novo doba«, Split, br. 185, 9-VIII-1938.
» : Razvitak današnjih bračkih naselja — u »Glasniku Primorske banovine«, Split, 1938, br. 11, str. 116-118.
» : Porijeklo stanovnika otoka Brača — u »Glasniku Primorske banovine«, Split, 1939, br. 3, str. 40-42.
» : Podrijetlo stanovništva otoka Brača — u »Jadranskoj straži«, Split, br. 4, 1939, str. 138-140.
» : Bratovštine u Sutivanu na Braču — u »Novo doba«, Split, br. 106, 6-V-1939.
» : Bračka galija i njeni soprakomiti do 1642 — u »Novo doba«, Split, božićni broj, 1939.
» : Bračka galija i njeni soprakomiti poslije 1642 — u »Novo doba«, Split, uskrsni broj, 1940.

Jutronić (Ante?) Andre: Knjiga o povaljskoj opatiji na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, br. 110, 11-V-1935.

Jutronić Petar ing.: Pitanje elektrifikacije otoka Brača — u »Novo doba«, Split, br. 289, 13-XII-1932.
» : Elektrifikacija otoka Brača i Hvara — u »Novo doba«, Split, 21-I-1933, br. 17.
» : Moderna zvjezdarnica na Jadranu — u »Novostima«, Zagreb, 8-VIII-1933.
» : Elektrifikacija Brača i Hvara — u »Novo doba«, Split, 17-IV-1938.
» : Elektrifikacija središnjih otoka — u »Glasniku Primorske banovine«, Split, 1938, str. 121-122, br. 12.

Kadlec Karlo dr.: Statut i reformacije otoka Brača — u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1926, Monumenta historico — juridica, Vol. XI.

Karaman Ljubo dr.: O Tripunu Bokaniću graditelju zvonika trogirske katedrale — u »Jugosl. istorijskom časopisu«, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1936, str. 135-140.

» : Novi nalazi na Braču — u »Jugosl. istorijskom časopisu«, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1937, na str. 167.

Karlić P. dr.: Psalmi Davidovi fra Luke Bračanina — u izdanju Jugoslavenske akad. znanosti i umjetnosti, Djela, Zagreb, knj. 27.

Klaić Vjekoslav: Opis zemalja u kojih obitavaju Hrvati, II — u izdanju Društva sv. Jeronima, Zagreb, 1881, str. 144-150.

Kolendić Petar dr.: Stihovi na povaljskom natpisu iz XII vijeka — u »Južnoj Srbiji«, Skoplje, 1924, br. 46 i 47, str. 921-924.
» : Gospodnetićev Elizej u šibenskoj katedrali — u »Zborniku Bogdana Popovića«, Beograd, 1929, str. 322-323.

Corpus Inscriptionem Latinarum (C. I. L.) III, 3102, 3105, 3106, 3107, 3108, 10110, 10114.

Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike — u izdanju Jugosl. akadem. znanosti i umjetnosti, Zagreb, knj. I, 1868, str. 115-116, 132, 234, 241-242, 248, 263, 296, 434; knj. II, 1870, str. 30, 33, 34, 240, 330; knj. III, 1872, str. 217; knj. V, 1875, str. 352 — Ljubić.

M.: Sreski rasadnik u Supetru — u »Novo doba«, Split, br. 235, 1-X-1939.

Makanec Alfred: Roman iz života Mehmed Sokolovića (govori se i o Ali paši Bračaninu) — u »Jutarnjem listu«, Zagreb, 24-XII-1938.

Maschek Luigi: Manuale del Regno di Dalmazia, Zara, za g. 1872, o Supetru str. 108; za god. 1873 o Sutivanu str. 148, Supetru str. 148-152, Pučišćima str. 120 i 141, Bolu str. 78-79, Milni str. 120, Nerežišćima str. 121, Postirima str. 141; za god. 1874 o Blacima str. 166-170, Pučišćima 198-200, Sutivanu str. 229-231, Postirima 193-198.

Miličević: Pravilnici skupna življenja pustinjačkih udružaba na Braču, sa dodatkom. — Tiskano 1907 u štampariji Pustinje Blaca (Brač), veličina 19/12, str. 1-25.

Milojević Bora Ž. dr.: Dinarsko primorje i ostrva u Kraljevini Jugoslaviji — u izdanju Srpske Kraljevske akademije nauka i umetnosti, Beograd, 1933 (Posebno o Braču str. 248-257).

Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium — u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, Ljubić, Vol. VIII, T. II, 1877, str. 19, 217-219; Vol. XI, T. III, 1880, str. 12, 23, 122-123, 225; Vol. XII, knj. VII, 1882, str. 123-125, 153-154, 158-159, 160-161, 227-228, 273; Vol. XVII, knj. VIII, 1888, str. 12-13, 54-56, 93, 124; Vol. XXIII, 1892, str. 103, 97, 242, 256; Vol. XXXII, 1910, str. 97-98, 101, 108, 136, 152, 164; Vol. XXXIV, 1913, str. 53, 55.

N.: Iz Bola na Vidovu Goru (prikaz istoimene radnje pok. Mirka Vrsalovića) — u »Novo doba«, 1937, br. 275.

Nazor Vladimir: Brač i more. Govor u Supetru 1 maja 1937 — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 8-V-1937.

Nižetić J. Branko: Po našim ostrvima. Sutivan — u »Novo doba«, 20-VIII-1937, br. 191.

» : Po kozjim stazama. Vidici s Vidove Gore — u »Novo doba«, Split, 3-IX-1927, br. 203.

O umjetničkoj prošlosti Brača. Skupština Udruženja Bračana u Splitu 30-III-1939 — u »Novo doba«, Split, 1-IV-1939, br. 78.

Ostojić Ivan dr.: Povaljska opatija — u »Narodnoj starini«, Zagreb, sv. 22, Zagreb, 1930.

» : Benediktinska Opatija u Povljima na otoku Braču, Split, 1934.

» : Još o čitanju povaljskog natpisa — u »Jugosl. istorijskom časopisu«, Ljubljana-Zagreb-Beograd, 1938, str. 75-77.

Ostojić K. Ivan: Dva pisma pok. Dra Mirka Vrsalovića — u »Obzoru«, 19-II-1938.

Petravić Ante: Braća Ostojić — u Studije i portreti I, Zagreb, 1905 (O pok. Mati, str. 219-224).

Preprek Stanislav: Pismo iz Dalmacije — u »Sv. Ceciliji«, Zagreb, 1935, str. 14-16.

R.: Nadgrobni natpisi u Sutivanu iz XVII vijeka — u »Novo doba«, Split, 1935, br. 288.

Radić Frane: Natpisi iz mletačkog doba u Blacima na otoku Braču — u »Bulettinu«, Split, XII, 132.

» : Hrvacki natpis iz Bola — u »Bullettinu«, Split XIII, 9.

» : Natpisi u Bolu u crkvi Blažene Gospe od Milosrđa — u »Bullettinu«, Split, XIII, 131, 157.

» : Sredovječna bazilika sv. Duha u Škripu na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1890, br. 2, str. 34-41.

» : Starohrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povlja na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1895, br. 2. str. 103-108.

» : Sredovječne crkvice oko Selaca na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1901, sv. 1 i 2, str. 34-41.

» : Sredovječna crkvica sv. Ivana Krstitelja na Bolu na otoku Braču — u »Starohrvatskoj prosvjeti«, Knin-Zagreb, 1901, br. 1 i 2, str. 24-25.

Rački F. dr.: Najstarija ćirilicom pisana listina — u »Starinama« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, XIII, 1881, str. 197-210.

Rubić Ivan dr.: Kod Splitskih Vrata — u kalendaru »Naš mornar« za god. 1938, Split, str. 79-83.

» : Rt Biskupa — u kalendaru »Naš mornar« za god. 1939, Split.

-s-: Iskopani temelji stare crkve i groblja u Sutivanu na Braču — u »Jadranskom dnevniku«, Split, 15-XI-1934, br. 203.

Sa skupštine Udruženja Braačana u Splitu. Izvještaji pretsjednika i tajnika na glavnoj godišnjoj skupštini 29 maja 1938 — u »Novo doba«, Split, 1-VI-1938, br. 136.

Savo Doimo: Ripostiglio di Denari romani a Dračevica — u »Bullettino«, Split, 1901, supl. str. 1-7.

Schubert Rikard dr.: Geologija Dalmacije — u izdanju Matice dalmatinske u Zadru, 1909, o Braču str. 131-132.

Skok Petar dr.: Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta — u »Radu« Jugoslav. akademije znanosti i umjetnosti, br. 224, Zagreb.

» : Problem romanstva i slovenstva na našim ostrvima. Brač — u »Jadranskoj straži«, Split, 1939, str. 136-138.

Söhle N.: Vorläufiger Bericht über die geologisch-palaentologischen Verhältnisse der Insel Brazza — u »Verh. K. K. geol. R. A.«, Wien, 1900, str. 185-187.

Statuta municipalia ac reformationes magnif. Communitatis Brachiae, Utini, 1656; i dodatak: Diversi publici Decreti, terminationi, priviligi et indulti, Udine, 1656.

Štambuk V. M.: Curtis San Martini — u »Hrvatskoj straži«, Zagreb, 13-VII-1939, br. 158.

Štambuk V. M.(?): Prigodom 1600 godišnjice smrti sv. Jele Križarice majke cara Konstantina Velikoga, Split, 1926, anonimna brošura str. 1-20.

Tommaseo Pietro Antonio Dr. med. fisico: La descrizione storico — fisico — medica del morbo epidemico della Brazza, 1778.

Tresić-Pavičić Ante dr.: Mungos na otoku Braču — u »Prirodi«, Zagreb, 1936, br. 2, str. 55-61.

tš: Čovjek koji je svjetski rat proživio u bračkim šumama i špiljama u društvu s jednim tumačem Svetoga Pisma, s pticama i životinjama — u »Novostima«, Zagreb, 13-IX-1938.

Un monumento romano presso la chiesa di S. Elia nel villaggio di Humac Inf. sull' isola Brazza — u »Bullettinu«, Split, 1904, XXVII, str. 172-173.

Uvodić Marko: Jedan dan na Braču — u »Tribuni«, Šibenik, br. 1-12, 1938.
Vukasović-Vuletić V.: Iscrizioni inedite. Bol — u »Bullettinu«, Split, VI, 141, 155.
» —: Drevna špilja na otoku Braču kod samostana Stipančić — člančić u »Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva«, Zagreb, br. 4.
Zaninović Antonin O.: Fra Luka Bračanin — u »Građi za povijest književnosti hrvatske« u izdanju Jugosl. akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1939, str. 25-40.

Split, 25 lipnja 1940.

Andre Jutronić

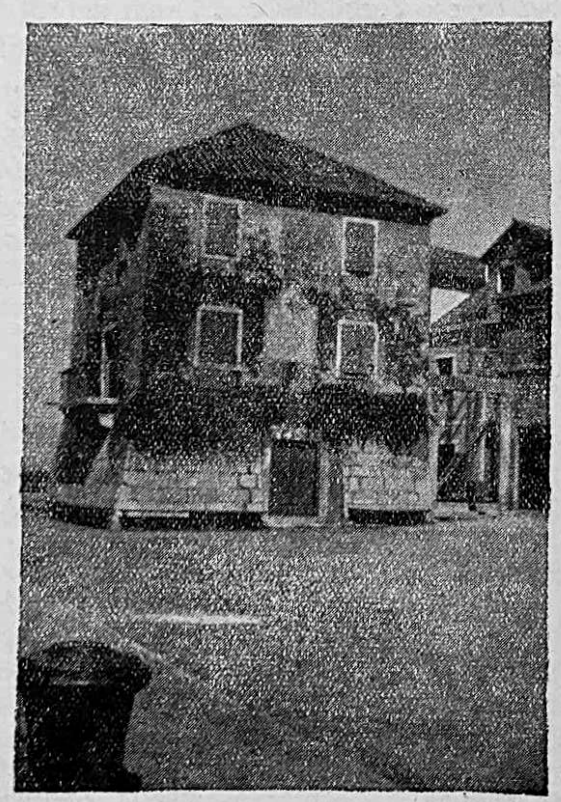

Kaštil u Sutivanu

Bilješke

Društvene bilješke

Izvadak iz pravila društva Udruženja Bračana. Čl. 2. Zadatak je društva da, okupivši u društvo što veći broj Bračana ma gdje se oni nalazili, promiče privredne, turističke, socijalne i prosvjetne interese svih mjesta na otoku Braču u prvome redu, pa da podupire svoje članove u Splitu u ekonomskom i moralnom pogledu u drugome redu. Ovu svrhu postizavat će priređivanjem društvenih sastanaka i zabava, održavanjem predavanja i tečajeva u Splitu i po Braču odnosno izdavanjem tiskopisa, priređivanjem izleta i sl. te ubiranjem članarina, darova i prihoda od svojih zabava.

Prvi sastanak za osnutak Udruženja Bračana održan je u petak 16 listopada 1936 u 7.30 sati na večer u dvorani Nabavljačke zadruge državnih službenika u Splitu (Zagrebačka ulica br. 10/II). te je nakon toga osnovan akcioni odbor, koji se više puta sastajao.

Odobrenje Pravila našeg Udruženja uslijedilo je 20 veljače 1937, II/1, br. 2172. Pravila su odmah štampana, te ih članovi mogu dobiti u društvenim prostorijama za din. 2.—.

Prva skupština je održana u nedjelju 20 lipnja 1937, te je izabran prvi društveni odbor sa pretsjednikom dr. Antom Štambuk. Taj se prvi odbor konstituirao 24 lipnja.

Druga skupština je održana kao I redovita godišnja 29 maja 1938. Za pretsjednika je izabran prof. Andre Jutronić.

Treća skupština kao II redovita godišnja održana je 30 marta 1939. Za pretsjednika je izabran prof. Andre Jutronić.

Četvrta skupština kao treća redovita godišnja održana je 28 marta 1940. Za pretsjednika je izabran prof. Andre Jutronić.

Sadanji odbor društva Udruženja Bračana u Splitu izabran na trećoj redovitoj godišnjoj skupštini: pretsjednik prof. Andre Jutronić, potpretsjednici Dr. Krsto Krstulović i Milan Štambuk, tajnik dr. Ante Cerineo, zamjenik tajnika prof. Gojko Manzoni, blagajnik Mirko Štambuk, zamjenik Juraj Karninčić; odbornici: Barišić Mate, Marangunić Marko, Kap. Marangunić Ljubo, Cvitanić Marijan, ing. Jutronić Nebodar, Markov Nikola, Bakulić Virgil, Borić Juraj, dr. Kraljević Uroš, dr. Lukinović Juraj, nar. zast. Mladineo

Ivan-Petar, Goić Antun, dr. Nižetić Branko, Mateljan Marij, Grego Petar, Vodanović Ante, Dubravčić Jerko, Baković Mario; nadzorni odbor: dr. Mate Dujmović, dr. Niko Dubravčić, Ivo Manzoni, don Niko prof. Matulić, dr. Josip Škarić, dr. Andrija Sfarčić, dr. Mate Vrandečić; časni sud: dr. Ante Buzolić, Mihovil Jadrijević i ravn. Zvonimir Zlatar.

Predavanja održana u Udruženju Bračana: 19-I 1939 g. prof. Andre Jutronić »Podrijetlo Bračana«, 26-I g. I. F. Lupis-Vukić »Bračani u Americi«, 2-II g. ing. Nebodar Jutronić »Elektrifikacija Brača«, 16-II g. prof. Andre Jutronić »Razvoj naselja na Braču«, 23-II veleč. g. dr. Ivan Ostojić »Benediktinci na Braču«, 2-III g. Luka Fertilio »Reportaža o Braču«, 23-III g. dr. Ante Cerineo »Statut i reformacije otoka Brača«, 7-XII dr. Ljubo Leontić »Naši iseljenici za Svjetskoga rata«, 8-II 1940 g. dr. Josip Škarić »O higijenskim i zdravstvenim prilikama na Braču« i 7-II g. dr. Cvito Fisković »Kulturno-historički i umjetnički spomenici na Braču«.

Kulturne bilješke

Knjige krštenih u Sutivanu počinju godinom 1622 i to na hrvatskom jeziku ali dvostrukom ortografijom. Naime, svako krštenje je prvih godina zapisano bosančicom i latinicom talijanske ortografije. Kao primjer donosimo ovo latinicom ispisano krštenje: 1628 na pet lugna Charstih sina Juana Giutargnichia i bi mu ime Petar a materi Ana. Cum Guerin Guerini a cuma Mare Alvisova xena Ja Don Ivan Pavich.

Krštenica pjesnika Ivana Ivaniševića (1608-1665) u postirskoj knjizi krštenih: Die 13 Februarij 1608. Ego P(res) b(yte)r Vicentius Michel(ovich) baptisaui Iuanem filiú D. Vincentij Iuanissevich et eius uxoris D. Elene Compatres fuerunt D. Hieronimus filius D(ome)nici de Dominis et D. Elena uxor D. Nicolai Michelovich filij D(omi)ni Pauli.

Vjenčanica pjesnika Kavanjina s prvom ženom u knjizi vjenčanih u Nerežišćima: Die 30 juli 1676 D(omi)num Hieronymum filium D(omi)ni Marci Cavagnini Spalatensem, et D(on)nam Anam filiam D(omi)ni Jo. Nicolai Philipi ego Simon Cerineus Archipresb. mutuo erorum consensu habito Domi matrim. o iunxi. Tribus solitis Denuntiationibus premisis ceterisque, iuxta prescripta Sac. Trid Concilij, servatis. Testibus ad hoc habitis D(omi)no Nicolao Micheli, et D(omi)no Joanni Alberti, ac D(omi)no Zanetto Nadali.

Vjenčanica Kavanjinove kćerke Sabe sa Nikolom Capogrosso u sutivanskoj knjizi vjenčanih: Adi 26 otobre 1709. Furono congionti in S. M. per Verba de presenti I. R. S. M. B. L' Ill(ustrissi)-

mo Sig.re Nicolo Capogrosso con la Ill(ustrissi)ma Sig.ra Elisabeta Cavagnini da me Curato D. Pietro Nadali con licenza dell' Ill(ustrissi)mo Mon. Sig. r. Vescovo come apar dalla medesima de di 24 settembre con la dispensa delle pronuncie in Casa dell' Ill(ustrissi)mo Sig.re Dr. Gerolimo Cavagnini alla presenza del Sig.r Steffano Nadali et Sig.r Gerolimo Petricio, et moltri altri.

Kuga u Sutivanu g. 1635. U knjizi bratovštine zabilježeno je g. 1758 da je učinjen popis zemljišta, jer nema starih knjiga, a misli se da su bile spaljene u vrijeme kuge g. 1635.

O štovanju sv. Martina na Braču. O poštovanju sv. Martina biskupa iz Toursa, napisala je gospođa Madelaine Epron zapaženi članak »Un lien mystique entre la Dalmatie et la France — St. Martin de Tours«, koji je štampan u splitskom časopisu »Jugoslavija« (juli, 1938, str. 204-207). Za Brač veli: »Dans l'ille de Brač existaient deux chapelles Saint-Martin. M.le Professeur André Jutronić a trouvé trace de l' une d' elles dans la visite apostolique faite à Brač en 1579 par l' Evêque Augustin Valiero. L' autre chapelle St.-Martin a probablement donné son nom au village de Sumartin. Tout récemment encore des réjouissances populaires marquaient dans l' île de Brač la fête de Saint Martin aui est le patron de deux villages: Bobovišće et Ložišće«.

Strani malo poznati umjetnici na Braču. Na glavnoj redovitoj godišnjoj skupštini Udruženja Bračana u Splitu 30 marta 1939 g. pretsjednik je iznio imena nekih slabo poznatih umjetnika koji su djelovali na Braču. To su: Napoli, Paterni, Rizzo i Pignatelli. Mistro Mate Napoli pitor spominje se u župskim knjigama u Sutivanu od 1664 do 1684 god. Kasnije, 1740 g. zabilježen je u bobovičkoj matici kao kum Copas Napoli iz Sutivana, a 1736 g. kao kum u Nerežišćima se spominje Natale dictus Napoli iz Splita. Svećenik don Vinko Paterni znamo da je živio u Dračevici, gdje je bio neko vrijeme upravitelj crkve, a pokopan je 1783 g. u svećeničkom grobu u Nerežišćima. Za Paternija se kaže »faceva pitore e era buon storico«. Jedan pop Paterni se spominje u bobovičkoj matici 1723 g., u Donjem Humcu 1734 g. sa pripomenom »per aggiustar la bandiera«. Giacinto Rizzo napravio je 1769 god. u Sutivanu kip Velike Gospe, te se za njega veli »pittore e scultore Napoletano«. Pignatelli se spominje sa napomenom »pittor« u Pražnicama pri kumovanju 1801 g. i 1822 g. iz Cavtata (Epidauro).

Eremitaž Blaca na otoku Braču i njegova zvjezdarnica

U suroj i uskoj dolini nekoć silne bujice, koja je tijekom pustih vijekova stanac kamen duboko erodirala, dižu se avetne hri-

di visoko uvis, okićene raznolikom florom, u kojoj se naročito ističu brojne vis-kite ubave biljke Centaurea ragusina. Gore visoko u tim vratolomnim hridinama pobožno se stisnuo E r e m i t a ž B l a c a, čiji prvi skromni osnutak datira iz dobe turskih upada u poljičku republiku (XV. vijek), kad su neki poljički svećenici bili našli zaštite i zaklona na pitomom Braču. Vijugasti strmi puteljci, kamene stepenice, maleni drveni mostovi te ograđeni vidikovci okružuju to starodrevno gnijezdo dubokih mislioca, punih visoke dobrote i svete pobožnosti, čije umorne kosti leže danas u miru i spokoju u sitnoj crkvici. Nad crkvicom dižu se skromne zgrade razne dobi, veličine i građe te su zgrade međusobno spojene kamenim hodnicima, uskim vijugastim stepenicama i brojnim vratima, tako da sve skupa izgleda kao pusti nekakav labirint. Sprijeda su sobe za stanovanje sa izgledom na bujični prodor i na more, a straga starodrevna kuhinja (od unatrag 400 god.!), mračni podrumi i vlažne podkopine.

Kad uđeš u te drevne pustinjačke dvore, u kojima i danas caruje samoća, ne bi ni iz daleka pomišljao da se ondje krije — rijetko znanstveno blago. Bogata biblioteka skroz pozitivnih znanosti, dragocjeni teleoskop, precizni sekstati i hronometri te brojna ostala pomagala za prodiranje u zanimljive tajne zvjezdanog neba. U tim dvorima ima također alata i pribora za razne nauke i zanate, a ima čak i omanja tiskara, čiji se plod (knjiga o povijesti pustinje Blaca, od Don Nike Miličevića) brižno čuva u biblioteci Eremitaže.

U Eremitaži, toliko po sobama koliko i po hodnicima, ima veliki broj zidnih i stolnih satova raznih veličina, dobi i konstrukcija, koji svojim raznolikim zvukovima ponešto ublažuju grobnu tišinu, koja ovdje vlada. U jednoj pak sobici pospremljene su brojne kubure i teške puške na kremen pak bogato urezani bodeži, sablje i ljute demeškinje kao časni ostaci nekadašnjih junačkih podviga na kopnu i na moru, izvršenih od davno već preminulih stanovnika Eremitaže. (U. Girometta u »Hrvatskom planinaru«).

Uz članak gosp. dr. Esiha o pok. Vrsaloviću na str. 78

U bilješci petitom na prvoj stranici članka napisali smo da će u sv. 51. »Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku« (Split) izaći radnja pok. dr. Vrsalovića. Međutim to treba ispraviti, jer će se ta radnja štampati u sv. 52.

Ovom prigodom registriramo Vrsalovićev članak »O naslovu sudac Pomorjana«, koji je štampan u »Obzoru« 11-X-1935 (Zagreb) pod pseudonimom Slav. Vuk.

Privredne bilješke

Ribarstvo na Braču g. 1937. Brod-kuter »Napredak« na motorni pogon K. S. 50, sa lukom pripadnosti Bol, dužine 17 m., širine 4.30 m., visine 1.50 m., gaza 1 m., nosivosti trn. 14 obavljao je ribolov sa mrežom plivaricom. — Brod-kuter »Slavni Sartur« na motorni pogon sa lukom pripadnosti Bol, K. S. 24, dužine 10.40 m., širine 2.70 m., visine 1.15 m., gaza 0.40 m., nosivosti trn. 4 obavljao je ribolov sa mrežom trawl, i to zimi. — Na Braču je bilo na području lučkog ureda u Supetru ribara 358, lađa na jedra 115, na motor 5, ljetnih trata 19, zimskih i migavica 19, raznih tunolovnih mreža 7, malih mreža potegača 12, vojgi 4, stajačica 111, parangala 62, fenjera 112. Na području lučkog ureda u Milni bilo je ribara 500, lađa na jedra 98, na motor 8, trata ljetnih 16, zimskih i migavica 15, travla 2, raznih tunolovnih mreža 7, plivarica 1, potegača 1, jagličara 3, vojgi 14, stajačica 206, parangala 42, vrša 78, fenjera 25.

Tvornice konzerviranih riba nalaze se u Milni i Postirima, i to u Postirima 4 (Jadranska sardina Biočina i Vlahović osn. 1927, Tvornica »Sardina« d. d. osn. 1907, Tvornica sardina Kazolini i Bižaca osn. 1924 i Tvornica sardina »Nimfa« osn. 1926), a u Milni jedna (Mardešić i Cia, filijala, osn. 1928).

(Iz knjige Direkcije Pomorskog saobraćaja u Splitu — »Statistika morskog ribarstva godine 1937«).

Ribarstvo na Braču g. 1938. — Brod-kuter na motor »Napredak« lovi i god. 1938. Na području lučkog ureda u Supetru bilo je ribara 399, lađa na jedra 125, na motor 6, plivarica za manju plovuću ribu 1, ljetnih trata 19, migavica 20, raznih tunolovnih mreža 7, potegača 15, vojgi 4, stajačica 114, parangala 64, fenjera 112. — Na području lučkog ureda u Milni bilo je ribara 361, lađa na jedra 91, na motor 9, ljetnih trata 16, zimskih 15, travla 2, raznih tunolovnih mreža 7, plivarica 1, male mreže potegače 1, jagličara 3, vojgi 15, stajačica 206, parangala 42, vrša 50, fenjera 32.

Tvornice za konzerviranje ribe iste kao 1937.

(Iz knjige Direkcije Pomorskog saobraćaja u Splitu — »Statistika morskog ribarstva godine 1938«).

Bračko-amerikanska banka je osnovana u Supetru 1921 godine sa glavnicom od 2,000.000 Din, a već slijedeće godine nametnula su potreba da se podružnica banke osnuje u Splitu.

Banka je u samom početku svog djelovanja mnogo učinila za opskrbu otočkog pučanstva i pomogla je pravilnom ulaganju iseljeničkog novca, koji je stizao od Bračana po svijetu, a najviše iz Južne Amerike.

Prvim pretsjednikom bio je izabran pk. Dinko Dubravčić, trgovac — izvoznik iz Nerežišća, vrlo poznat i cijenjen ne samo od Bračana već i od privrednika iz drugih krajeva naše zemlje. Poslije smrti prvog pretsjednika pk. Dinka Dubravčića, predsjedničku čast nosi kapetan g. Ljubo Marangunić iz Milne, — brat uglednog bračkog iseljenika u Južnoj Americi g. Alberta Marangunića, vlasnika jedne od najvećih trgovačkih tvrtka u Parana. Od osnutka banke u njenoj upravi su ugledniji Bračani iz raznih mjesta. — Funkciju ravnatelja banke vrši g. Umberto Pazinović, bivši iseljenik, koji je za svog dugogodišnjeg boravka u Južnoj Americi upoznao život naših iseljenika, a vodio je dugi niz godina podružnicu jedne južno-amerikanske banke u Magallanesu.

Rad banke pokazao je, da je Split najpodesniji kao njeno sjedište, pa je splitska podružnica preuzela funkciju centrale koja je u Supetru obustavila rad. Obzirom na brojne saobraćajne veze, Bračani se najlakše sastaju u Splitu i ovdje obavljaju svoje trgovačke i novčane poslove. Banka je uvijek poslovala solidno i kulantno, nije uzimala zaštitu, već se brinula da čim bolje uvijek odgovori svojim obavezama zadržavajući dobru likvidnost pored svih perturbacija u svijetu i kod raznih novčanih zavoda.

Poslovanje banke počiva na solidnoj osnovi, a obavlja se u vlastitoj palači na Narodnom trgu u Splitu. U bankinoj zgradi su i prostorije Udruženja iseljenika povratnika, gdje se sastaju naši iseljenici iz Južne Amerike, te pruža sve informacije i upute interesentima i održava živu vezu sa iseljenicima po raznim krajevima svijeta. Iseljeničko udruženje također vodi brigu oko bogatog iseljeničkog muzeja, koji je smješten u istoj zgradi, a u kojemu su prikupljeni podaci i dokumenti zamašnog rada naših iseljenika, naročito za vrijeme minulog Svjetskog rata u Južnoj Americi.

Industrije na Braču

Milna:
Mardešić & Cie, tvornica konzervirane ribe.

Nerežišća:
Gardilčić Josip p. Stjepana, kamenolom.

Postira:
»Sardina« d. d. za konserviranje morske ribe, Split, tvornica u Postirima.
Tvornica sardina Postira »Casolini & Bizaca« društvo s. o. j. Split, tvornica u Postirima.
Tvornica sardina »Nimfa« društvo s. o. j. Postira.
Vlahović Jakov, tvornica sardina, Postira.
Bizaca Braća p. Josipa, ulja maslinova.

Pučišća:
Prva dalmatinska klesarska zadruga, kamenolom.
Marinović Mate Franin, kamenolom.
Orlandini Antun Lukrin, kamenolom.

Selca:
Prva dalmatinska klesarska zadruga, kamenolom.
Jurum Andrija Ivanov. kamenolom.
Tonšić Ivan Nikolin, kamenolom.
Didolić Petar p. Tome, ulja maslinova.

Splitska:
Caharija i Vulić, kamenolom.

Sutivan:
Zadruga za elektrifikaciju i zdravstvo s. o. j.

Obrtnici na Braču

OPĆINA **BOL**

Bol:
Bodlović Nikola, kovač i mehaničar
Brešković Ivan, kovač i instalater
Barbanović Benko, drvodjelac
Bačić Stjepan, pekar
Čubretović Juraj, drvodjelac
Cvitanić Šime, postolar
Franulić Ivan, postolar
Ivulić Mate, mesar i proizv. soda vode
Karminčić Šimun, postolar i brijač
Karmelić Bene Petar, mesar
Karmelić Bene Vivko, mesar
Kraljević Josip, limar i sladoledar
Vuković Nikola, pekar
Marinović Ante, proizv. soda vode
Karminčić Šimun, brodograditelj
Vilićić Andrija, mesar
Karminčić Josip, stolar
Karmelić Mate, mesar

OPĆINA **MILNA**

Bobovišća:
Trebotić ud. Marija, mesar

Ložišća:
Franjola Mate, kovač
Ivko Miće, mesar
Lombardić Toma, postolar
Juras ud. Luce, vađ. kam. i klesar
Pavlov Frano, brijač
Sapunar Ane, pekar
Sapunar Jakov, postolar
Sapunar Vice, tisak ulja
Zuanić Petar pok. Frane, postolar

Milna:
Aviani Ante, drvodjelac
Bonačić-Petričić Mande, pekar
Buzolić Marko, kovač
Bonačić-Dorić Nikola, kovač
Filipić Antica, pekar
Filipić-Oruzović Nikola, brijač
Lozić Josip, brijač
Marinović Ivan Ivanov
Marinović Ivan pok. Luke, postolar
Mladinić Ante, postolar
Peruzović Jozica, pekar
Sekul Marko, postolar
Tomas ud. Kate, mesar
Tomas Ante, mesar
Tomas Ivan, mesar
Terzić Martin, mesar
Tomas Mate, mesar
Aras Luka pok. Nikole
Bonačić-Dorić Mate, brodograditelj
Bonačić-Mandinić Lucijan, tisak ulja
Buzolić Josip, tisak ulja
Mardešić & Co., kons. ribe

Marinović Augustin, brodograditelj
Terzić Frano, brijač
Bonačić-Dorić Mihovil

OPĆINA NEREŽIŠĆA

Dračevica:
Dragičević Nikola, zidar
Restović Marinko, mesar
Žuvić Petar, mesar
Nerežišća:
Franulić Lukre, pekarica
Harašić Domina, pekarica
Jakšić File, pekarica
Premerić Josip, drvodjelac
Pavišić Stjepan, drvodjelac
Vrsaljko Petar, drvodjelac
Pavišić Petar, brijač
Baković Katica, pekarica
Jakšić Juraj, vađ. kamena
Gardilčić Josip, vađ. kamena
Dragičević Marija, pekarica

OPĆINA POSTIRA

Dol:
Arnerić Vicko, tisak ulja
Hrepić Jure, mesar
Matulić Ante, tisak ulja
Postira:
Biočina Kate, pekarica
Bernardis Ivo, drvodjelac
Balioto Ivan, postolar
Dundić ud. Marija, brijač
Duhović Dorina, pekar
Galetović-Bulat Nikola, kovač
Matulić Josip, drvodjelac
Santić Ivan, brijač
Tafra Vicko, postolar
Vlahović Jakov, mesar
Jelinčić Josip, zidar
Braća Bižaca Mate i Marko, tisak ulja
Biočina Mate, kons. ribe
Kraljević Juraj, tisak ulja
Škarić Ivan, tisak ulja
Vlahović Ante, kons. ribe
Šimunić Mate, kons. ribe
Hranuelli M. Nikola, zidar
Biočić Juraj, postolar

OPĆINA PUČIŠĆA

Pučišća:
Eterović Kanje Juraj Josipov, mesar
Eterović Kanje Juraj pok. Ivana, mesar
Eterović Mravak Nikola, mesar
Kačić Viktor, brijač
Radić Stipan, mesar
Rajčević Juraj, mesar.
Vrandečić Katica, pekarica
Vrandečić Ivan, brijač
I. Dalmatinska Klesar. Zadruga
Kačić Dinko, vađ. kamena i klesar
Kačić Ivo Marija, klesar
Marinović Frano, vađ. kam. i klesar
Braća Orlandini Spada, klesari
Orlandini Ante, kamenar i klesar
Vrandečić Vice, klesar
Lukinović Bogdan, peč. rakije
Kačić Juraj, kamenar
Konjo Ivan, kamenar
Baturić Mirko, kamenar
Kačić Liberato, kamenar
Rajčić Ivan, mesar
Ttka »Kamagra«, vađenje kamena
Marušić Milan, kamenar
Kačić Đorđe, manja klesar. rad.
Galinović Nikola, kovač
Pražnice:
Buvinić ud. Antica, mesar
Ivelić Dinko, mesar
Kusanović Kate, pekar
Koljatić ud. Ana, mesar
Sekulović Ivanica, pekarica
Koljatić Ivan pok. Mate, mesar

OPĆINA SELCA

Novo Selo:
Antonijević Marijan, mesar
Braća Tomaš, tisak ulja
Politeo Ivan, postolar
Povlja:
Litović Ivan, tisak ulja i mesar
Ostojić-Janković Nikola, postolar
Vrsalović Zakarija Petar, postolar
Vrsalović Mate, mesar
Stambuk Mate, klesar i kamenar
Zlatar Katica, pekarica
Zlatar Ivan, vađ. kmena i klesar.
Selca:
Bošković Ana, pekarica
Benussi Stipan, postolar
Despot Mate, postolar
Eterović Ivan, kovač
Jelinčić Mate, postolar
Labaš Frano, bačvar
Nižetić Marija, pekarica
Stambuk Nikola, drvodjelac
Ursić Dinko, kovač
Ursić Vid Antin, kovač i bojadisar
Ursić Dora, pekarica
Ursić Mijo, mesar

Ursić Vid pok. Josipa, brijač
Ursić Ante, mesar
Vrsalović Juraj, postolar
I. Dalmatinska Klesar. Zadruga
Labaš Mirko, mlinar i tjesteničar
Stambuk Danijel, klesar
Stambuk Vladislav, kamenar
Tonšić Ivan, vađ. kam. i klesar
Ursić Petar, zidar
Ursić Andrija, zidar
Vuković Ivan, kamenar i klesar
Didolić Petar, tis. ulja
Štambuk-Fatori Baldo, kamenar
Štambuk Ivan, kamenar
Jakšić Nikola, mesar
Carević Luce, pekarica
Hajder Ante, brijač
Nižetić Juraj, drvodjelac
Barhanović Josip, vađenje kamena i manje kles. rad.
Vuković Marija, pekarica
Bulimbašić Toma, zidar
Vrsalović Stjepan, pekar
Bezmalinović Duje, mesar
Štambuk Predrag, kamenar
Štambuk Josip, manje klesar. rad.
Bošković Josip, drvodjelac
Sumartin:
Borojević Josip, postolar
Borojević Dragutin, bačvar
Cvitanović Luka, zidar
Novaković Vicko, tisak ulja
Kažulin Pavao, drvodjelac
Periš Ivan, pekar
Dorotić Ivan, klesar

OPĆINA SUPETAR

Mirca:
Lukšić Bartul, zidar
Laurić Katica, tisak ulja
Kirigin Meri, tisak ulja
Splitska:
Babarović Filomena, pekar
Čepruić Josip, pekar
Štambuk Ante pok. Ivana, klesar
Višnovec Nada ž. Dr. Borivoja, vađ. kamena
Vulić Antun, tisak ulja
Juras Miljenko, manje klesar. rad.
Martić Jerko, kamenoklesar
Štambuk Ivan, kamenar
Škrip:
Mirić Margerita, pekar
Martić Juraj, tisak ulja
Dujmović Domica, pekarica
Supetar:
Belloti Petar, postolar
Fadić Ivan, mesar
Ivko Stjepan, mesar
Korlaet Dinko, drvodjelac
Kulušić Krsto, pekar
Kolimbatović Lovre, brijač
Madirazza Miroslav, drvodjelac
Papić Živko, kovač
Pletikosić Pavao, postolar
Restović Ante, brijač
Rendić ud. Franka, bojadisar
Terzić ud. Magdalena, postolar
Vladilo Andrija, postolar
Andreuci Mate, zidar
Letnić Lovro, zidar
Stošić Nikola, dimnjačar
Dujmović Božo, tisak ulja
Gojić Ivo, tisak ulja
Karzulović Ivan, tisak ulja
Rendić Ruso Franka, tisak ulja
Radetić Duje, drvodjelac
Rendić Petar, zidar
Beselak Dragutin, fotograf
Babarović Marija, pekarica
Matas Šimun, pekarica

OPĆINA SUTIVAN

Donji Humac:
Marinković Bartul, mesar
Dragan Ivan, zidar
Jakšić Ante, vađenje kam. i zidar
Perić Vicko, tisak ulja
Sutivan:
Gvozdanović ud. Jerka, mesar
Lukšić Ivan Petrov, brijač
Lukšić Ivan Tomin, postolar
Manzoni Petar, mesar
Palaveršić Vjekoslav, drvodjelac
Žvanić Perić Lukre, pekar
Žvanić Ivan, mesar
Radolfi Ivan, zidar
Lukšić-Marinković baštinici pok. Jake, tis. ulja
Ljubetić Jerka, pekarica
Lukšić Dorka ž. Bartula, pekarica
Cviličević Ante Marija, vađ. kamena
Tadić Božo, pekar
Ujević Juraj, vađ. kamena i klesar

Popis trgovina na Braču

Bol:

Ljubić Jure Gajin, jestivo i sitnarije.
Karninčić Petar pok. Tome, mješovita roba.
Stanušić Krsto pok. Frane, mješovita roba.
Brešković Anka ž. Petra, jestivo.
Grego Dimitrije pok. Petra, mješovita roba.
Karmelić domina ž. Petra, mješovita roba.
Vuković Jerka ž. Nikole, mješovita roba.

Donji Humac:

Jakšić Mate pok. Krste, mješovita roba.
Dragičević Ante pok. Jerka, voće, zelje, jaja, ribe, sitn. galant. i slat. po Braču, mješovita roba.

Dračevica:

Šimunović Mate pok. Nikole, mješovita roba.
Perić Ivan pok. Jakova, mješovita roba.

Gornji Humac:

Vrsalović-Carević Ante pok. Jakova, mješovita roba.
Šešnić Vicko pok. Stipana, mješovita roba.

Ložišća:

Juras Marko pok. Jure, mješovita roba.
Perić Dinka ž. Petra, mješov. roba.
Čekalović Juraj pok. Frane, mješovita roba.
Perić Ivan pok. Jakova, mješovita roba.
Antičević Mare ž. Jerka, rukotv., koža, staklo, konop., metle, jestivo.
Sapunar Ane ž. Marka, mješovita roba.
Ivko Stipan Mihovilov, poljski proizvodi.

Milna:

Lozić Mate Ivanov, mješovita roba.
Svarčić Anđeo pok. Ante, mješovita roba.
Perčin Oliva ud. Paške, jestivo, voće i rukotv.
Poklepović Luka Nikolin, kupopr. ribe po cijeloj Dalmaciji.
Buzolić Nikola Stipanov, kupoprodaja ribe.
Labetić Ivan pok. Josipa, kupoprodaja ribe.
Stipičević Petar pok. Ante, kupoprodaja ribe.
Lozić Luka Stipanov, kupoprodaja ribe.
Peruzović Ante pok. Slavomira, mješovita roba.
Parafijanović Nikoleta ud. Ivana, mješovita roba.
Bonačić-Petričić Manda ž. Bože, mješovita roba.
Lentić Ivan pok. Frane, poljski proizvodi na malo i veliko, brašno, riža, ulje, krompir.
Marinović Nikola pok. Tome, jestivo i rukotvor.
Bonačić-Krešić Nikola, kupoprodaja ribe.
Peruzović Vicko pok. Ante, jestivo, rukot., polj. proizv. na m/v.
Peruzović Jozica ud. Slava, jestivo bez kol. i špec. ruk.
Skarneo Rudolf pok. Ante, poljski proizv., živež. na vel.
Filipić Grgo Ivan pok. Nikole, mješovita roba.
Bonačić-Mandinić Juraj pok. Ivana, mješovita roba.
Galović Jerka pok. Petra, mješovita roba.
Bonačić Stipe pok. Mate, mješovita roba.
Puizina Ivanica ž. Duje, mješovita roba.
slat. po Braču, mješovit aroba.
Filipić Antica Ivana, mješovita roba.

Mirca:

Kirigin Nikola, mješovita roba.
Petrinović Jela pok. Ivana, mješovita roba.
Sinovčić Niko pok. Jerka, mješovita roba.
Kirigin Baldo, kupoprodaja zemalj. proizvoda.

Nerežišća:

Dubravčić Jerko pok. Dinka, žitarica i polj. proizv., komision. radnja, zastup., otpremništvo, mješovita roba.

Baković Ivan pok. Frane, mješovita roba.
Kevešić Milica ž. Mate, mješovita roba.
Pavičić Vice ud. naslj. Ivana, jestivo.
Restović Marin pok. Ante, mješovita roba.
Pavišić Stjepan pok. Tome, prevoz putnika autom.
Gardilčić Stipan i sinovi, mješovita roba.
Gardilčić Josip p. Stipana, najam auta za prevoz putnika.
Vraničić Dinko, mješovita roba.
Garafulić Ivanica ž. Marka, sit., jaja, bon., voće, zeleni po sajmu.
Dragnić Josip p. Nikole, mješovita roba.
Franulić Andrija pok. Jerka, mješovita na malo.

Novoselo:

Antonijević Katica ž. Ante, mješovita roba.
Antonijević Jozica ž. Marina, jestivo i rukotv.

Postira:

Kraljević Dragomir pok. Jurja, mješovita roba.
Petrić Petar pok. Jakova, mješovita roba.
Antunović Marija ž. Jure, mješovita roba.
Bižaca Stjepan pok. Duje, mješovita roba.
Škarić Nikola Ivanov, mješovita roba.
Bižaca Josip pok. Ivana, mješovita roba.
Biočina Franjka ud. Josipa, mješovita roba.
Bižaca Marin Ivanov, mješovita roba.
Cvitanić Ivanica ud. Ivana, jestivo, rukotvorine.
Biočina Mate Šimunov, mješovita roba.

Povlja:

Zlatar Ivan pok. Josipa, mješovita roba.
Litović Ivan Matin, drvo sa broda »Morska Zvijezda« po Dalmaciji.
Dragičević Ivan pok. Petra, mješovita roba.
Litović Ivan pok. Ante, rukotvorine, sitn. živ. namirnice.
Dragičević Petar Josipov pok. Josipa, drvo sa broda »Sv. Josipa« po Dalmaciji.
Ostojić Domina ž. Vicka, jestivo, manuf., galant., voće, povrće.
Zlatar Katica ž. Andrije, mješovita na malo.
Dragičević Ante Josipov, drvo sa broda »Sv. Roko« po Braču.

Pražnice:

Ivelić Mara ž. Ivana, mješovita roba.
Goić Josip Josipov, mješovita roba.
Mladineo Vladimir pok. Marka, mješovita roba.
Ivelić Juraj pok. Ivana, kupopr. volovskih koža po sajmovima na Braču.

Pučišća:

Baturić Madalena ž. Petra, mješovita roba.
Špacal Jerka ž. Jerina, mješovita roba.
Lukinović braća, mješovita roba.
Eterović-Sorić Juraj pok. Stipana, mješovita na malo.
Martinić Juraj Petrov, mješovita roba.
Mladineo Darinka ž. Ivana, mješovita roba.
Eterović-Sorić Marko pok. Šimuna, mješovita roba.
Galetović Domina ud. Ante, mješovita roba.
Tomašević Marija ud. Ante, jestivo, ruk., voće, zelen i sitnar.
Mladineo Milosava Anđelka ž. Vjekoslava, mješovita roba.
Martinić-Jerčić Ursa ž. Jurja, mješovita roba.
Eterović-Bila Petar pok. Ivana, mješovita roba.
Eterović Ivan pok. Ante, mješovita roba.
Mladineo Ivan Markov, drva i zemalj. proizvodi.
Vrandečić Josip pok. Frane, jest. bez špecer. i kolonijala, rukotvorine.
Eterović-Kanje Nikola pok. Ivana, mješovita roba.

Selca:

Vrsalović Stjepan Antin, mješovita roba.
Bošković Marijan pok. Nikole, rukotv. sitn., jestivo.
Stambuk Mila ž. Andrije, jestivo bez špec. i kolon. rukotvorine.
Stambuk Jakov pok. Ivana, rukotvorine i sitn.
Antonijević Antun pok. Petra, mješovita roba.
Perić Irena Ivanova, zelen, voće, manuf., te jest.

Splitska:

Vulić Ante pok. Ante, mješovita roba.
Brkanović Lucijan Antin, mješovita roba.
Čepernić Katica ž. Špira, voće, povrće, zelen, slatkiši, vašardžija po Braču.

Sumartin:

Stančić Toma Mihovilov, mješovita roba.
Gilić E. Mate pok. Vicka, jestivo i rukotvorine.
Babić Tade pok. Pave, mješovita roba.

Supetar:

Damjanović Juraj Vickov, mješovivita roba.
Sinčić Luka, agent. komis.
Šimunović Jure pok. Marka, poljski proizvodi.
Karzulović Petar pok. Petra, mješovita roba.
Papić Niko pok. Jurja, živ., sitnar., šećer, kava, petrolej.
Omerović Frane pok. Jura, mješovita roba.
«Bata» d. d., koža i gumena obuća itd.
Pavlović Zvjezdan pok. Mate, piljarska: voće i povrće.
Kulušić Matica ž. Krste, mješovita roba.
Senković Gajo pk. Augustina, mješovita roba.
Rendić Miho pok. Fedela, mješovita roba.
Vušković Franka ud. Dinka, mješovita roba.
Pavlović Luka pok. Mate, zem. proizvodi.
Popović Jele ud. Filipa, rukot., jestivo, kruh.
Matas Šimun pok. Ante, mješovita roba.
Goić Marija ud. Jurja, mješovita roba.
Damjanović Vicko pok. Duje, mješovita roba.
Rendić Vjekoslav, mješovita roba.
Sinčić Braća, mješovita roba.

Sutivan:

Jurjević Mileva ž. Ivana, mješovita roba.
Vladislavić Petar pok. Ante, mješovita roba.
Zvanić Lukrica, mješovita roba.
Braća Lukšić, zem. proizv. i vino na veliko.
Radmilović Ante pok. Nikole, mješovita na malo i veliko.
Gvozdanović Vicko pok. Mate, mješovita roba.
Kirigin Janko Antunov, komisioni posao.
Ljubetić Juraj pok. Ante, mješovita roba.
Mohorović Marija ud. Ante, mješovita roba.
Ljubetić-Čozić Jerka ž. Mihovila, mješovita roba.
Matković Petar pok. Jerka, mješovita roba.
Lukšić Franjka ž. Jure, mješovita roba.
Lukšić-Marinković Ruža ud. Ivana, mješovita roba.

Škrip:

Dragičević Petar Jerkov, mješovita roba.
Mirić Marijeta ud. Dinka, sapun, konac, žig., jestivo.

Statistični podatci

Popisa stanovništva od 31 ožujka 1931

I. Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava

Knjiga I, str. 80: Definitivni rezultati popisa stanovništva
Opća državna statistika, Beograd, 1937

Općina	Broj kuća	Boj domaćinstava	Prisutno stanovništvo		
			muško	žensko	ukupno
Bol	309	336	568	782	1.350
Milna	587	688	1.138	1.526	2.664
Nerežišća	357	362	763	826	1.589
Postira	366	389	784	893	1.677
Pučišća	580	618	1.336	1.525	2.861
Selca	655	656	1.473	1.680	3.153
Supetar	557	584	1.237	1.380	2.623
Sutivan	347	355	630	784	1.414
Ukupno Brač	3.758	3.988	7.929	9.402	17.331

II. Prisutno stanovništvo po vjeroispovjesti

Knjiga II, str. 80: Definitivni rezultati popisa stanovništva
Opća državna statistika, Beograd, 1938

Općina	Pravoslavna	Katolička	Evangelička	Ostale kršćanske	Islamska	Druge bezkonfesije i ostale	Ukupno stanovnika
Bol	—	1.350	—	—	—	—	1.350
Milna	6	2.655	1	2	—	—	2.664
Nerežišće	—	1.588	1	—	—	—	1.589
Postira	—	1.677	—	—	—	—	1.677
Pučišće	5	2.856	—	—	—	—	2.861
Selca	6	3.147	—	—	—	—	3.153
Supetar	10	2.610	—	1	--	2	2.623
Sutivan	3	1.411	—	—	—	—	1.414
Ukupno Brač	30	17.294	2	3	—	2	17.331

III. Prisutno stanovništvo po glavnom zanimanju

Knjiga IV, str. 188-189: Definitivni rezultati popisa stanovništva, Opća državna statistika, Sarajevo, 1940

Klase zanimanja	Pol	Lica zaposlena u zanimanju						Kućna služinčad	Sva lica koja zarađuju	Izdržavana lica				Sva izdržavana lica	Ukupno
		samostalni i zakupci	činovnici i namješten.	radnici	nadničari i sluge	šegrti	pomoćni članovi porodice	svega				od samostalnih i zakupaca	od činovnika i namještenika	od radnika, nadničara i slugu	od ostalih lica		
Poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo	m.	1.930	5	17	408	—	1.520	3.880	—	3.880	1.212	3	228	2	520	1.963	5.843
	ž.	655	—	—	537	—	1.996	3.188	1	3.189	3.020	6	280	3	571	3.877	7.066
Industrija i zanati	m.	306	7	335	103	51	4	806	—	806	197	7	124	2	330	1.136	
	ž.	140	—	29	22	3	33	227	3	230	501	9	350	1	861	1.091	
Trgovina, kredit i saobraćaj	m.	111	40	82	8	1	10	252	—	252	94	33	43	3	173	425	
	ž.	39	6	5	—	—	26	76	12	88	197	65	118	5	385	473	
Javna služba, slobodna zanimanja i vojska	m.	28	164	2	5	—	—	199	—	199	13	82	2	—	97	296	
	ž.	19	50	—	—	—	—	69	15	84	94	227	3	—	264	348	
Druga zanimanja, bez zanimanja i bez oznake zanimanja	m.	110	—	1	2	—	2	115	—	115	112	—	2	—	114	229	
	ž	224	—	1	—	—	—	225	10	235	181	—	8	—	189	424	
Ukupno	m.	2.485	216	437	526	52	1.536	5.252	—	5.252	1.628	125	399	525	2.677	7.929	
	ž.	1.077	56	35	559	3	2.055	3.785	41	3.826	3.933	307	759	577	5.576	9.402	
Sveukupno		3.562	272	472	1.085	55	3.591	9.037	41	9 078	5.561	432	1.158	1.102	8.253	17.331	

IV. Prisutno stanovništvo po pismenosti i starosti

Knjiga III, str. 68: Definitivni rezultati popisa stanovništva
Opća državna statistika, Beograd, 1938

Navršena godina starosti	Pismeni			Nepismeni			Ukupno		
	muški	ženski	svega	muski	ženski	svega	muški	ženski	svega
11 – 19	1.144	1.153	2.297	51	32	83	1.195	1.185	2.380
%	*95.7*	*97.3*	*96.5*	*4.3*	*2.7*	*3.5*	*100.0*	*100 0*	*100.0*
20 – 39	1.846	2 483	4.329	128	178	306	1.974	2.661	4.635
%	*93.5*	*93.3*	*93.4*	*6.5*	*6.7*	*6 6*	*100.0*	*100 0*	*100.0*
40—59	939	1.138	2.077	313	703	1.016	1.252	1.841	3.093
%	*75 0*	*61.8*	*67.2*	*25.0*	*38.2*	*32.8*	*100 0*	*100.0*	*100.0*
60 i više	492	378	870	812	1.240	2.052	1.304	1.618	2.922
%	*37.7*	*234*	*29.8*	*62.3*	*76.6*	*70.2*	*100.0*	*100 0*	*100.0*
Svega	4.421	5.152	9.573	1.304	2.153	3.457	5.725	7.305	13.030
%	*77.2*	*70.5*	*73.5*	*22.8*	*29.5*	*26.5*	*100 0*	*100 0*	*100.0*
0 – 10	—	—	—	—	—	—	2.204	2.097	4.301

Popis liječnika Bračana u Splitu

Buzolić Dr Josip, zdravstveni savjetnik, Marcelinova 5, T 24-05.

Cerineo Dr Dinko, općinski liječnik u m., Smodlakina 42.

Dubravčić Dr Niko, specijalista za unutarnje bolesti, Hrvojeva 6, T 21-57.

Dujmović Dr Mate, specijalista za unutarnje bolesti. Dubrovačka 3.

Franasović Andro, zubni liječnik, Sinjska 5.

Krstulović Dr Krsto, specijalista za dječje bolesti, Zagrebačka 2, T 27-13.

Lukinović Dr Jure, specijalista za ženske bolesti i porođaje, Iza sv. Frane.

Nazor Dr Ivan, opć. liječnik u m., Francuska obala broj 6.

Nižetić Dr Branko, specijalista za bolesti grla, nosa i uha, Hrvojeva 8.

Poklepović Dr Andro, specijalista za zarazne bolesti u Infekcionoj bolnici.

Sfarčić Dr Andrija, voditelj zdravstvenog odsjeka Ispostave Banske Vlasti.

Suić Dr Josip, zdravstveni savjetnik u m., Vidilica broj 3.

Škarić Dr Josip, ravnatelj Higijenskog zavoda, Balkanska 44.

Vrandečić Dr Mato, liječnik bolesničke blagajne »Merkur«, Ulica XI Puka 6, T 26-54.

SADRŽAJ:

	strana
VLADIMIR NAZOR: Brač — otok bez povijesti!	5
ANDRE JUTRONIĆ: Bračka naselja i podrijetlo njegovog stanovništva	8
DR. IVAN OSTOJIĆ: Benediktinska opatija u Povljima	18
DR. CVITO FISKOVIĆ: Historički i umjetnički spomenici na Braču	23
DR. VJEKOSLAV SLOVINIĆ: Kuga na Braču 1784 god.	36
DON ANDRIJA GACCARELLI: Historijska obavještenja	40
DR. MATE HRASTE: O štokavskim govorima na Braču	43
LUKA FERTILIO: Reportaža o Braču	47
DR. JOSIP ŠKARIĆ: O higijenskim i zdravstvenim prilikama na otoku Braču	51
DR. LJUBO LEONTIĆ: Naši iseljenici u svjetskom ratu	58
I. F. LUPIS-VUKIĆ: Bračani u prekomorskim zemljama	63
JERKO DUBRAVČIĆ: Zadrugarstvo i mliječni proizvodi u stočarskim predjelima Brača	66
V. ŠTAMBUK: Kamenarstvo i kamenoklesarstvo na Braču	69
DR. IVAN RUBIĆ: Površina otoka Brača, dužina njegove obale, apsolutna visina i gustoća stanovništva	71
DR. BRANKO NIŽETIĆ: Dr. Ante Štambuk	74
DR. IVAN ESIH: Dr. Mirko Vrsalović	78
VLADIMIR NAZOR: Pred crkvom u Bolu	82
MILOŠ JELINČIĆ: Di su oni dani (pjesma)	86
PAVLE VALERIJEV: O Hrastinoj studiji o čakavštini	87
DR. ANTUN CERINEO: Nekoliko riječi o postanku, redakciji i važnosti Statuta i Reformacija otoka Brača	90
ING. PETAR JUTRONIĆ: Elektrifikacija otoka Brača	97
SLAVKO RADIĆ: Otok Brač u turističkom pogledu	111
ANDRE JUTRONIĆ: Građa za bračku bibliografiju	119
BILJEŠKE:	129
Društvene bilješke	129
Kulturne bilješke	130
Privredne bilješke	133
Statistički podatci	141
Popis liječnika Bračana u Splitu	143

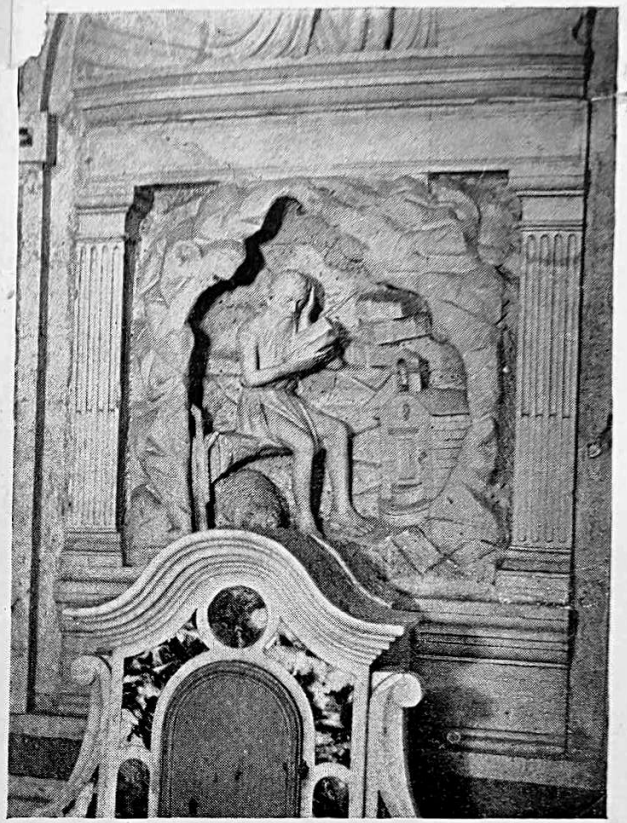

Reljefna slika u župskoj crkvi sv. Antuna u Pražnicama na Braču. Prikazuje sv. Jeronima.

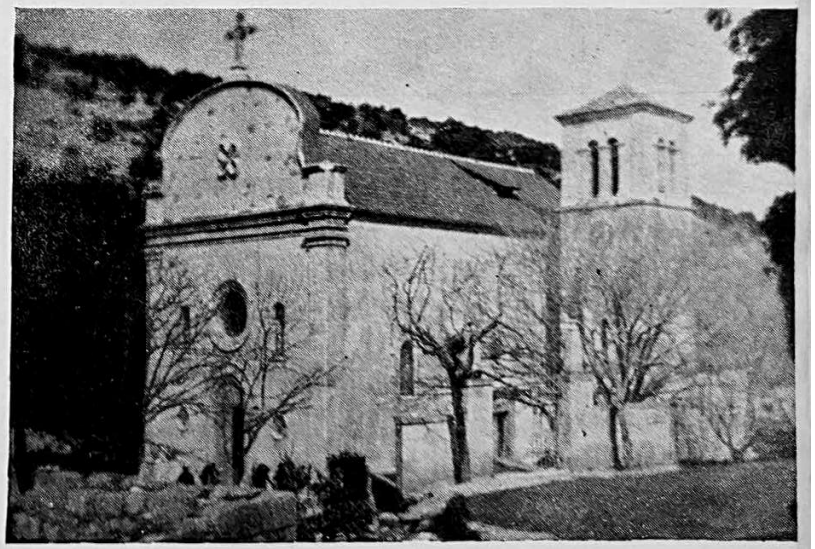

Župska crkva u Dolu na Braču iz 1863 god.

Selca.

Povlja.

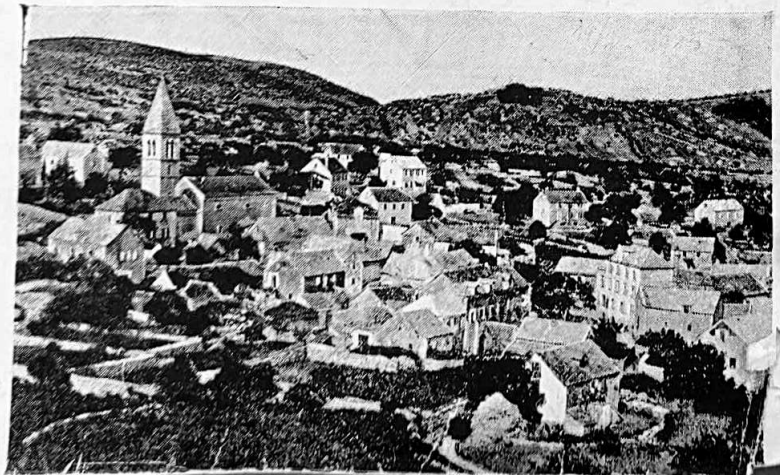

Dračevica.

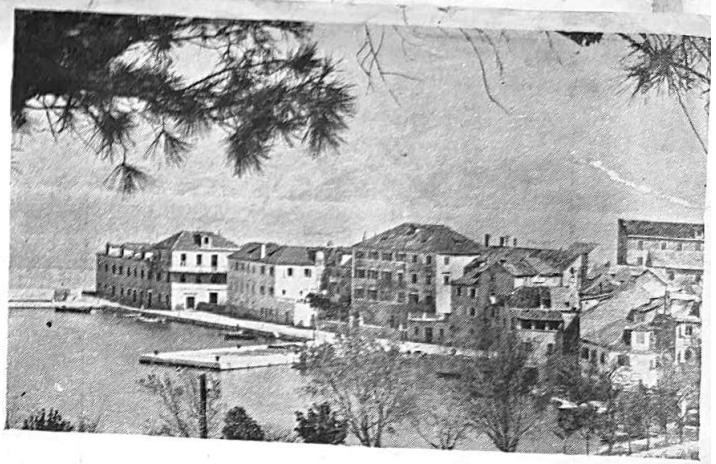

Postira.

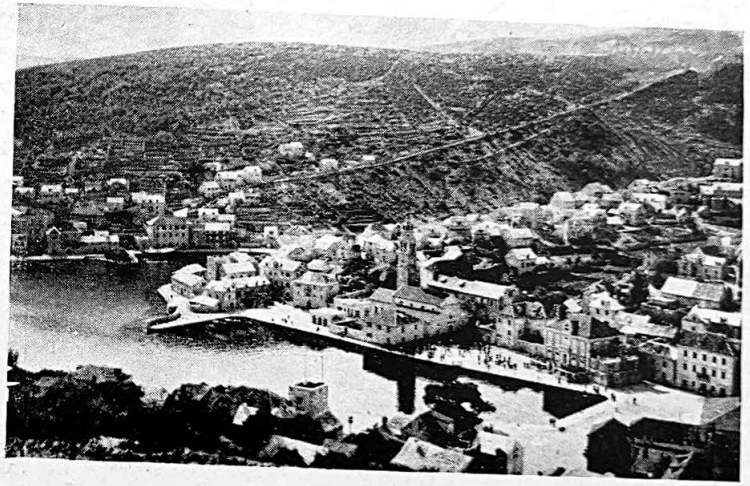

Pučišća.

Nerežišća — nekada glavno mjesto otoka.

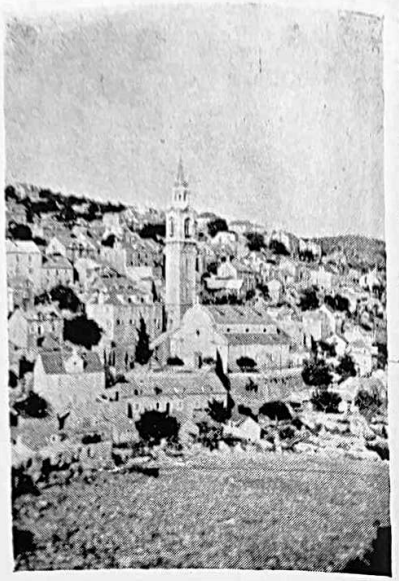

Ložišća.

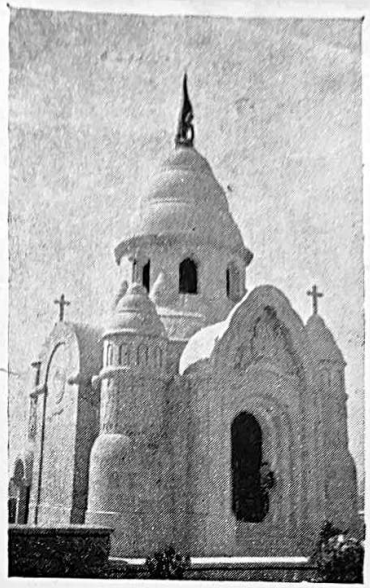

Mauzolej obitelji Petrinovića
u Supetru, djelo Tome Rosandića

Supetar — Dom Gospe od Zdravlja.

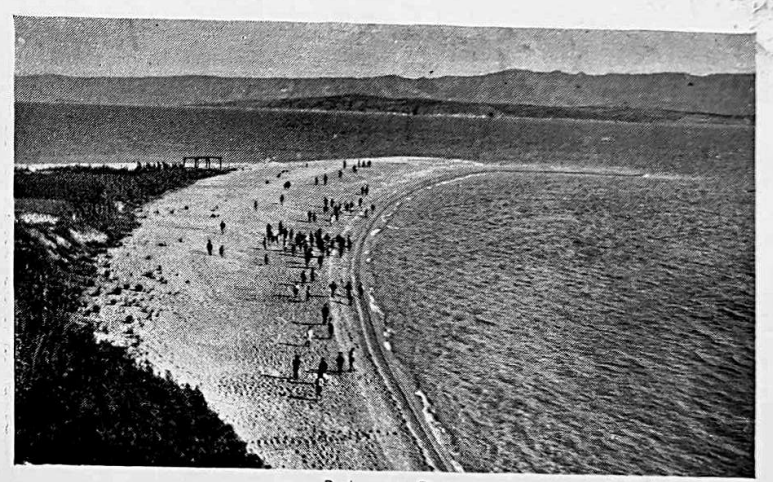

Bol — rt Rat.

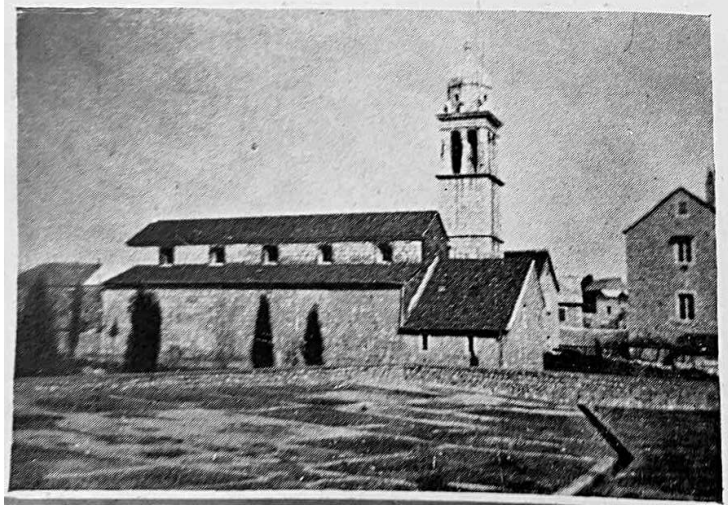

Župska crkva
u Pražnicama.

Sumartin.

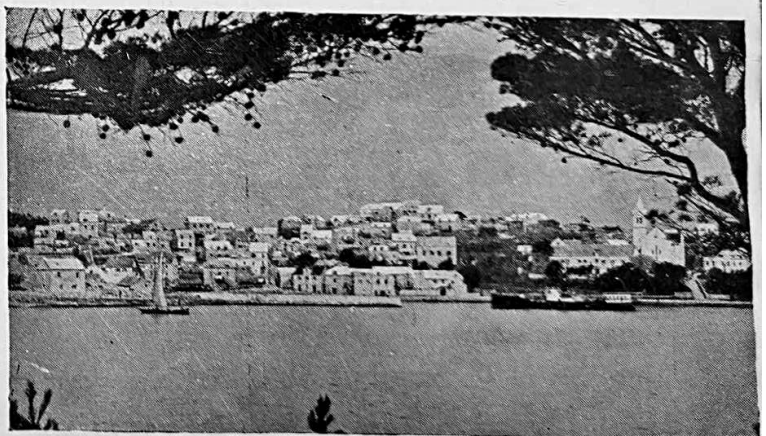

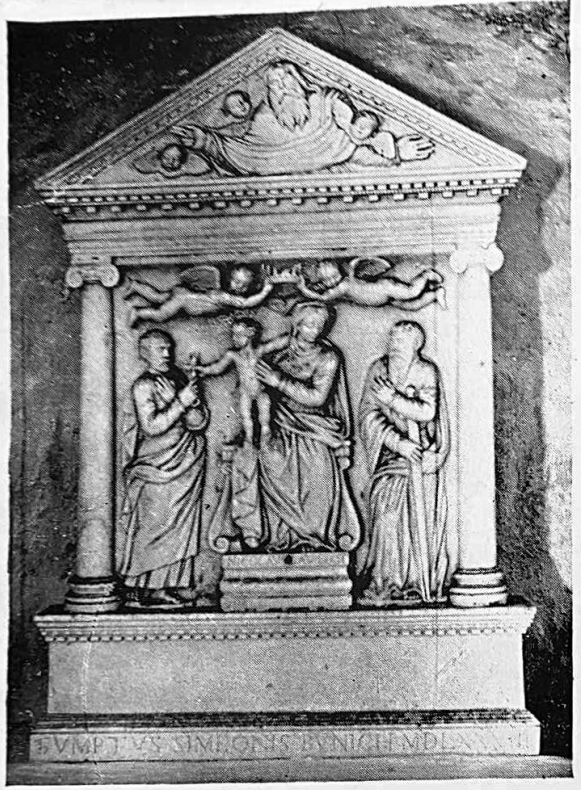

U Nerežišćima na otoku Braču u crkvi Sv. Petra. Ispod nogu Gospinih uklesano je »Nicolaus Las-us (Lasaneus) fecit«, a dole »Sumptibus Simeonis Bunich 1578«.

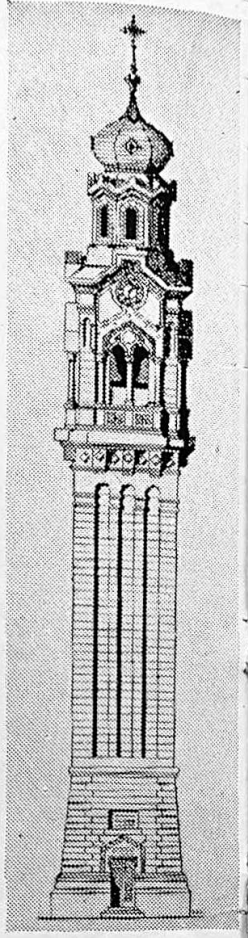

Zvonik župske crkve u Ložišćima.

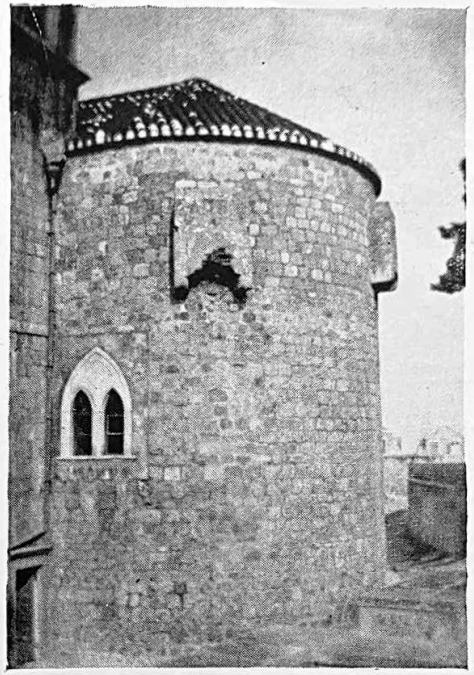

Apsida župske crkve u Postirama sa obrambenim prozorima.

Zvonik župske crkve u Donjem Humcu.

Luka Bobovišća.

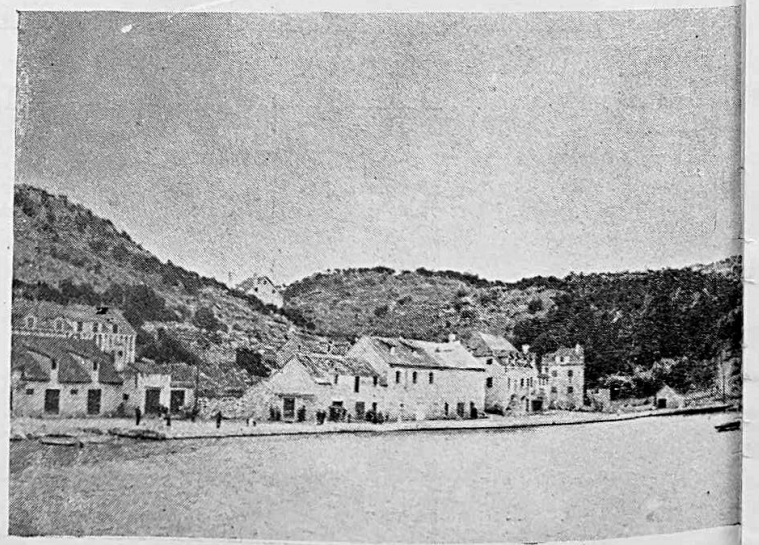

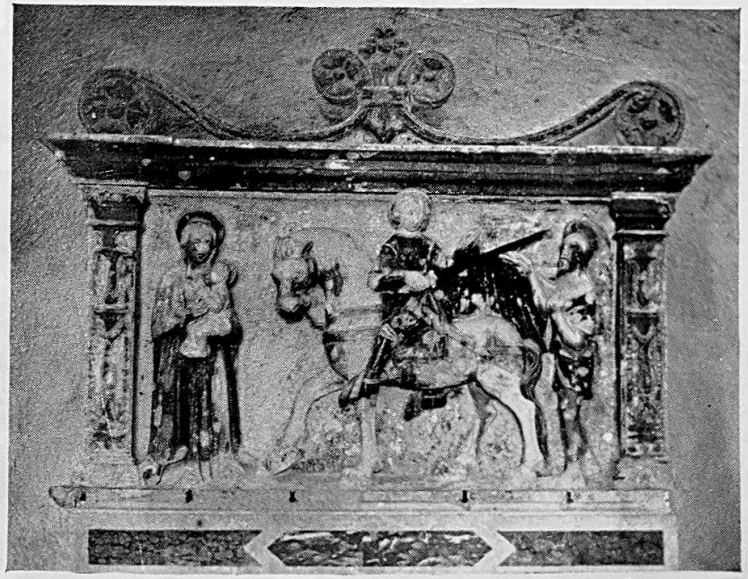

Reljefna slika u crkvici sv. Martina kod Bobovišća, nedaleko Milne, izrađena od neke domaće radione. Bila je obojena.

Zvonik župske crkve u Sutivanu.

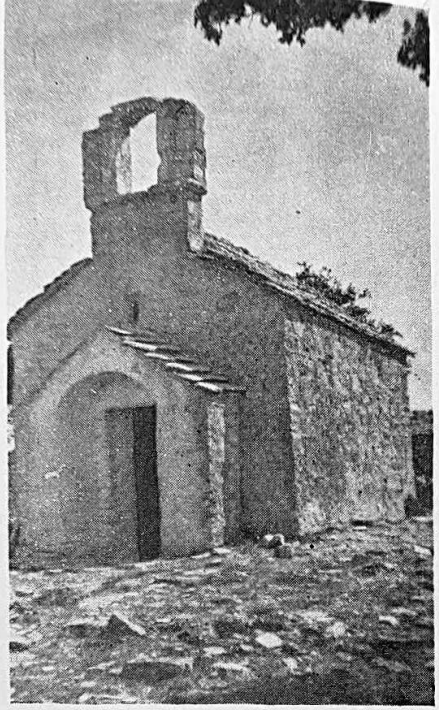

Crkvica sv. Mihovila kod bivšeg naselja Podhuma na Braču (nedaleko Gornjega Humca)

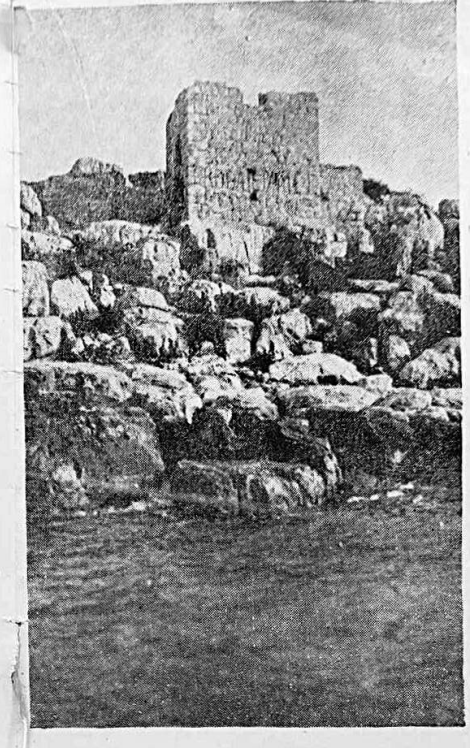

Ruševina na otočiću Mrduji.

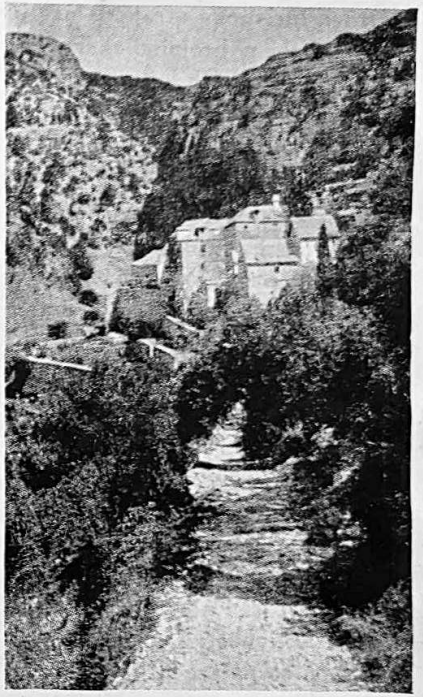

Eremitaž Blaca.

Mirca.

Supetar.

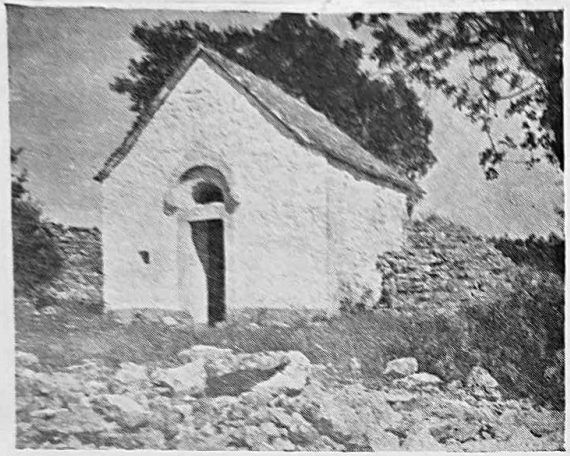

Crkvica Stomorica između Sutivana, Ložišća i Donjeg Humca.

Crkvica sv. Martina kod Bobovišća.

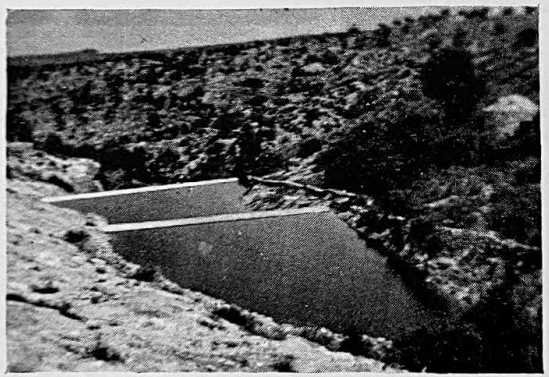

Mircanske vode. Daljnjim pregrađivanjem dobila bi se voda za Supetar i Sutivan.

Kuće u Rasotici na Braču.

Crkvica sv. Nedije (Gradac).

Bol i njegova klasična gimnazija Dominikanaca.

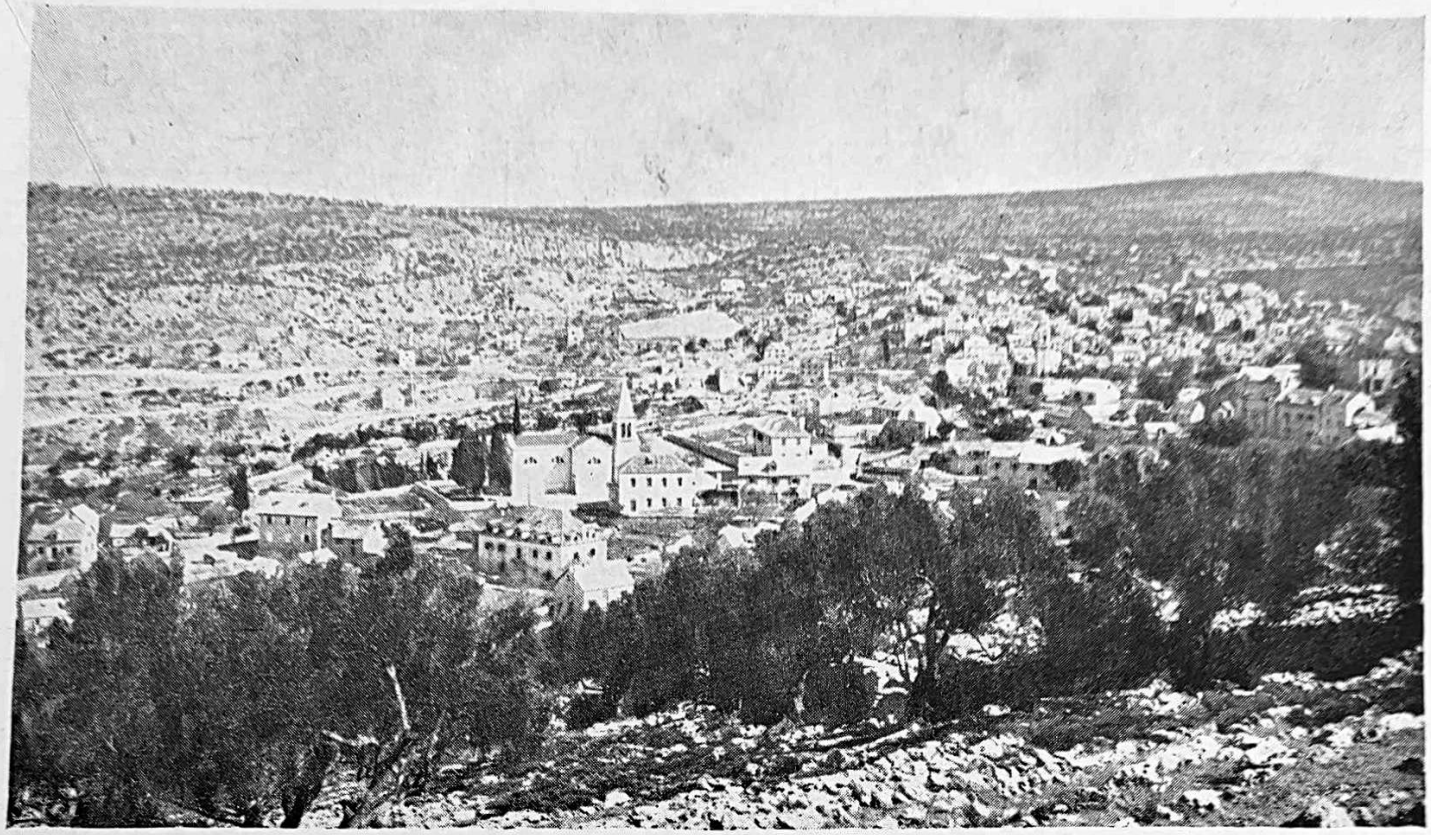

Selo Bobovišća, u pozadini Ložišća.

Kongres Jugoslavenske Narodne Obrane u Antofagasti, Chile, 1916 god. na kojoj su uzeli učešća mnogi Bračani.

Kaštel Cerineo i župska crkva u Škripu.

Sutivan.

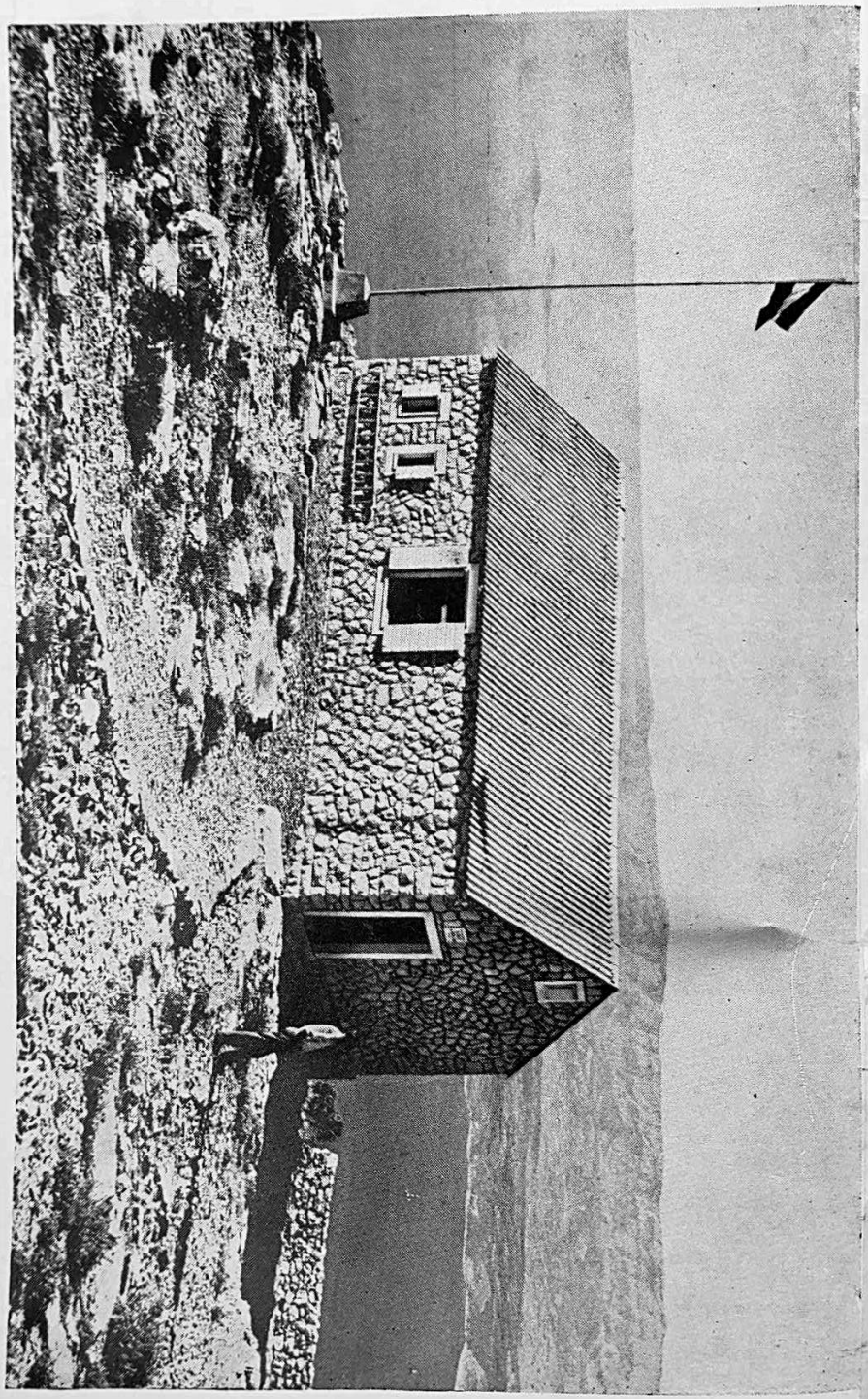

Sklonište na Vidovoj Gori (778 m.)

„CROATIA"

Osiguravajuća Zadruga

Utemeljena g. 1884 po općini slob. i kralj. glavnog grada Zagreba

je odlično fundiran i najstariji hrvatski osiguravajući zavod te po tomu dio naše domaće narodne privrede

„CROATIA" je do sada isplatila svojim osiguranicima na raznim otštetninama i osiguranim glavnicama

preko četvrt milijarde dinara

i time nadoknadila, odnosno sačuvala toliku vrijednost našeg narodnog imetka.

Osiguranjem kod „CROATIAE" zaštićujemo se i jačamo svoje narodno gospodarstvo, a gospodarska jakost je najsigurniji temelj za napredak hrvatskog naroda

Tvornica Cementa Portland

N. PALAVERŠIĆ

OMIŠ

društvo s o. j.

IZVAN KARTELA

Proizvodi prvoklasni Portland Cement MARKE „BIK“ za svakovrsne gradnje a specijalno za ceste i masivbeton

Proizvodi specijalni cement za podvodne i ostale gradnje.

BRAĆA LUKŠIĆ

izvoznici

Sutivan - Brač

M. DRAGIČEVIĆ

(vlasnici Braća Lukšić)

veletrgovina vinom

Praha - Žižkov

Husova tř. 68.

Prvorazredne riblje konserve
dobijete kod
najvećeg poduzeća u državi

„Neptun" d. d.

Split. Francuska obala 6/III kat

Tvornice: Komiža, Sali,
Rogoznica i Vrbovska

Telefon 21-22 - Brzojavi »Neptun« - Split

Urarska, zlatarska i optičarska radnja

VINKO IVULIĆ - SPLIT

Narodni trg 4 — Telefon 25-05
Ček. račun Zagreb br. 38-506

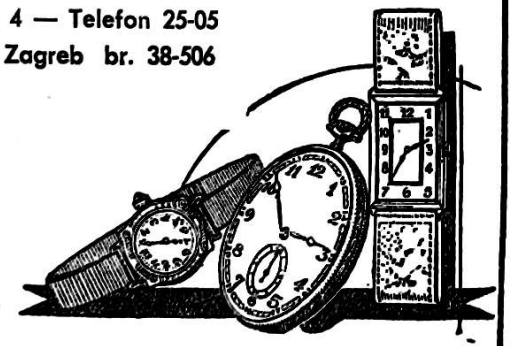

Prodaja svih vrsti satova, zlata, srebra i naočala. Naočali se izradjuju po liječničkom receptu. Roba solidna! Popravak precizan! Cijene umjerene!

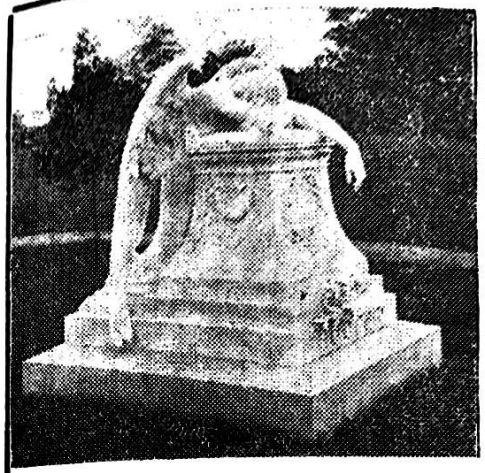

KIPARSKO KLESARSKO PODUZEĆE
MARKO ETEROVIĆ - SORIĆ
SPLIT
Manuška poljana 4 b

Izvršava svakovrsne narudžbe u kamenu, mramoru i granitu. Vlastiti kamenolomi u Pučišću i Segetu. Posjeduje i električne strojeve.

Tt. UTEMELJENA G. 1900

P. & M. BONAČIĆ

Split, Krešimirova 4

Veletrgovina živežnih namirnica i kolonijala

Telefon br. 28-32

Brzojavi: BONAČIĆ - SPLIT

ZLATARIJA

ANT. RADIĆ

SPLIT

ZLATNI NAKITI — Veliki izbor jedala iz srebra i iz najbolje alpake - Satovi ručni i džepni — Kristali i najfinija vrst porculana itd. — Bogati izbor prigodnih darova — NAJPOVOLJNIJE CIJENE.

VELETRGOVINA KOLONIJALOM I BRAŠNOM

FRANO ALJINOVIĆ

d. s o. j.

SPLIT

Ček. rač. Poštanske Štedionice Zagreb br. 34-627

Brzojavi: PASAL - SPLIT
Telefon interurban 22-19

P. Ilić - Split

TVRTKA UTEMELJENA 1793. GODINE

Ulica Načelnika Tartaglie 12 **Tel. inter. 21-17**

VELETRGOVINA DRVOM I GRAĐEVNIM MATERIJALOM

Skladište svih vrsti stolarskog i građevnog drva, prvoklasnih bukovih i hrastovih parketa proizvod „Našičke" d. d. ZAGREB - Prodaja cementa, vapna, gžine, krovne ljepenke i betonskog željeza - Isključiva prodaja šperovanih ploča marke „UKOD" - Tvornice ukočenog drva i Furnira d. d. SUŠAK - Prodaja glinenih proizvoda te majoličnih i keramitnih pločica.

Ako trebate kupiti ili prodati u Splitu ili bilo kojem mjestu na Primorju KUĆU, ZEMLJIŠTE, GRAĐEVNU ČESTICU savjesno, dobro i solidno ćete biti posluženi. — Raspolažem sa vrlo velikim izborom vila, gradilišta, hotela, pensiona, ljetnikovaca. — Informacije besplatne! Pokazivanje objekata također besplatno! — Za sve upite i informacije obratiti se bezobvezno

AGENTURI ZA PROMET NEKRETNINAMA

J. ŠIMUNOVIĆ

SPLIT, NARODNI TRG 5/I KAT, TELEFON BR. 24-95.

I s p r a v c i
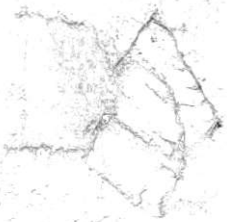
Str. 40 redak 2 ozdo, mjesto: 1921, treba da stoji: 1918.
Str. 78 redak 2 ozdo, mjesto: sv. 51, treba da stoji: sv. 52.
Str. 95 redak 30 ozgo, mjesto: mali, treba da stoji: imali
Str. 96 redak 24 treba brisati čitav redak.
Str. 99 redak 15 ozgo, mjesto: primjetno, treba da stoji: primjerno
Str. 111 redak 1 ozgo, mjesto: godina, treba da stoji: godine
Str. 122 redak 11 ozgo, mjesto: o hrvatskoj, treba da stoji: u hrvatskoj
Str. 125 redak 3 ozdo, mjesto: Vol. XXII, 1910, treba da stoji: Vol. XXXII, 1910
Str. 125 redak 2 ozdo, mjesto: Vol. XXIV, 1913, treba da stoji: Vol. XXXIV, 1913